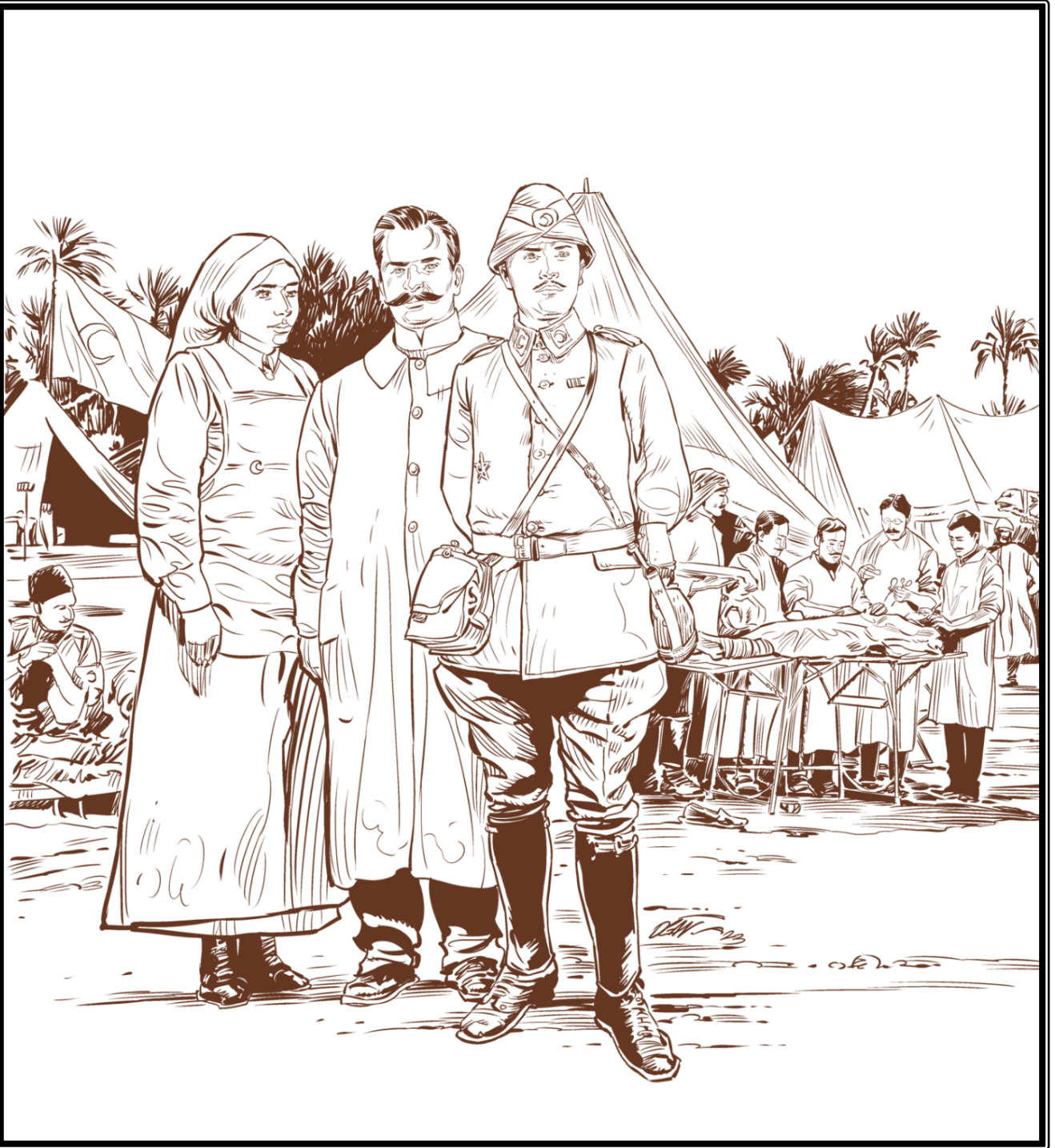

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 6, no. 1 (2025)
Yayıncı Mesut UYAR | e-ISSN: 2717-7432

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI
DERGİSİ

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 1 • Nisan/April 2025

E-ISSN: 2717-7432

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi uluslararası ve hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Turkish Journal of War Studies is a peer-reviewed and international journal. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın Sahibi/Owner

Mesut UYAR

Yönetim Yeri/Head Office

Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı

Antalya Bilim University School of Business and Social Sciences

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Yayın/International Periodical

Yayın Dili/Language

Türkçe ve İngilizce /Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir Nisan ve Ekim aylarında yayımlanır/Biannual (April & October)

Yayın Kurulu/Editorial Management

Baş Editör/Editor-in-Chief

Mesut UYAR, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya

Yardımcı Editörler/Associate Editors

Emrah ÖZDEMİR, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Mehmet Fatih BAŞ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Ömer Furkan DEMİRCİ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Dil Editörü/Language Editor

Bilge FİLİZ, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Yayın ve Danışma Kurulu/Editorial Board

Sir Hew STRACHAN, University of St. Andrews, Scotland, U.K.

A. Kadir VAROĞLU, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Serhat GÜVENÇ, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Ahmet ÖZCAN, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Gültekin YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Fatih YEŞİL, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Edward J. ERICKSON, (Ret.) Marine Corps Command & Staff College Virginia, USA

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Milli Savunma Üniversitesi, KHO Dekanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Ankara, Türkiye

Telefon: +90 (312) 411 11 18 (Santral)

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: eozdemir2002@gmail.com

İçindekiler/ Table of Contents

Araştırma/Research

The Transition: Change and Continuity in the Greek War Effort, November-December 1920 1-10

Geçiş Süreci: Yunan Savaş Çabasında Değişim ve Devamlılık, Kasım-Aralık 1920

Konstantinos TRAVLOS

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Esir Düşen Rus Subaylar 11-32

The Russian Officers as Prisoners of War in the Ottoman Empire in the 19th Century

İbrahim KÖREMEZLİ

Tanzimat Öncesi Askerî Modernleşme Sürecinde Hassa Ordusu Zabitlerinin Genel Özelliklerine Dair Bir İnceleme 33-59

A Study on the Characteristics of Hassa Army Officers in the Pre-Tanzimat Military Modernisation Process

Yunus Emre ÇAKIR

Kırım Harbi'nde Mısırlı ve Tunuslu Birlikler 60-83

“Asakir-i Mısriye-i Şahane” ve “Tunus Asakir-i Şahanesi”

Egyptian and Tunisian Troops in the Crimean War

Hakan Kerim ÇİVİ

Temel Uluslararası İlişkiler Kuramları Perspektifinden Savaş Kavramı 84-108

The Concept of War From The Perspective of International Relations Theories

Ömer Furkan DEMİRCİ

The Transition: Change and Continuity in the Greek War Effort, November-December 1920

Geçiş Süreci: Yunan Savaş Çabasında Değişim ve Devamlılık, Kasım-Aralık 1920

DOI: 10.52792/tws.1682708

Konstantinos TRAVLOS¹

[Araştırma Makalesi](#)

¹ Georgia State University –
Dr. Öğretim Üyesi

[0000-0003-1383-4197](#)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Konstantinos TRAVLOS

E-posta/E-mail:

ktravlos81@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

24 Nisan 2025

Revizyon talebi/Revision

Requested:

30 Nisan 2025

Son revizyon /Last revision:

30 Nisan 2025

Kabul tarihi/Accepted:

30 Nisan 2025

Atıf/Citation:

Travlos, Konstantinos. “The Transition: Change and Continuity in the Greek War Effort, November-December 1920” *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 6, no. 1 (2024): 1-10.

Abstract

This article examines the political and institutional dynamics of the Greek military command transition between November and December 1920 during the Asia Minor Campaign. Challenging popular narratives of abrupt rupture, it argues that significant continuities persisted, particularly at the regimental and divisional levels, while the changes in the higher echelons of command—driven largely by political considerations—had disruptive consequences. The analysis focuses on key appointments, the strategic logic of the new government under Gounares, and the role of figures such as Ptolemaios Sarigiannis in maintaining institutional memory. The article concludes that while lower-tier cohesion sustained short-term operational effectiveness, the fragmented structure of high command compromised coordination and strategic clarity, setting the stage for failures in the 1921 offensives.

Key Words: Turkish War of Independence, Greco-Turkish War, Asia Minor Campaign

Özet

Bu makale, Kasım–Aralık 1920 döneminde Küçük Asya Seferi sırasında Yunan askeri komutasındaki siyasi ve kurumsal dönüşümü incelemektedir. Ani ve köklü bir kopuş yaşandığına dair yaygın anlatılara karşı çıkarak, özellikle alay ve tümen düzeyinde önemli kurumsal sürekliliklerin devam ettiğini ileri sürmektedir. Üst komuta kademesindeki değişikliklerin ise büyük ölçüde siyasi saiklerle şekillendiği ve operasyonel bütünlüğü zedelediği savunulmaktadır. Analiz, yeni hükümetin stratejik yaklaşımına, atanan kilit isimlere ve Ptolemaios Sarigiannis gibi figürlerin kurumsal hafızayı sürdürmedeki rolüne odaklanmaktadır. Çalışma, alt düzeydeki birlik bütünlüğünün kısa vadeli operasyonel etkinliği sürdürdüğünü, ancak üst komuta yapısındaki bölünmüşlüğün stratejik eşgüdümü sekteye uğratarak 1921 taarruzlarındaki başarısızlıkların zeminini oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk İstiklâl Harbi, Türk-Yunan Savaşı, Küçük Asya Seferi

INTRODUCTION

The goal of this article is to briefly present part of the political context of the decision and implementation of the Greek operations on the Bursa (Prusa)-Eskişehir (Dorylaeum) axis and Uşak - Afyonkarahisar axis between January 1921 and April 1921¹(new calendar dates) during the Turkish War of Independence. These operations led to three major battles, the Battle of First İnönü (known in Greek military historiography as Battle of Bozüyük) the Battle of Second İnönü (known in Greek military historiography as the Battle of Avgin - Kovalıca), and the Battle of Aslıhanlar -Dumlupınar (known in Greek historiography as the battle of Dumlupınar).

The operations of January-April 1921 are seen as a missed opportunity to destroy the army of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) while it was still in the midst reformation and weak, and while they were still engaged in hot conflicts in the Caucasus, with France, and with the last of the anti-TGNA insurrections. What makes these operations interesting, is that they were decided and implemented in the context of a complete political change in Greece, with an associated and broad change in military persons. Here I present the elements of change and continuity in the Greek command of the war-effort in the period from November 1920 to December 1920. My argument is that the scope of the change is not as large as many works of popular history tend to present it as, though some of the changes were very crucial. I am planning to cover the change in continuity in the war planning in the same period in another article in the future. A common thread here is the role of Deputy Chief of the Staff of the Army of Asia Minor Ptolemaios Sarigiannis as a repository of institutional memory between the Venizelist and Constantinist military commands.²

THE AFTERMATH OF AN ELECTION

With the defeat of Eleftherios Venizelos in the elections of 14 November (1 November) 1920, the United Opposition of anti-Venizelist and Constantinist parties came to power. A transition government under veteran politician Demetrius Rallis came to power, with Demetrius Gounares, the most powerful and fanatical anti-Venizelist politician, taking on the crucial Ministry of Military Affairs on 19 November 1920.³ This new government had no intention of evacuating Asia Minor. Although some local activists of the United Opposition discussed evacuation and demobilization, the central government had no intention of withdrawing from Asia Minor.⁴

¹ Throughout this article modern Gregorian calendar is used. As a warning to the readers the Greeks were using Julian calendar and the Turks modified Rumi calendar.

² Pronounced as Ptolemeos Sareyanis.

³ On the anti-Venizelist fanaticism of Gounares see Marianna Christopoulou, *Demetrius Gounares* (Athens: Foundation of the Hellenic Parliament, 2017) This book is the most recent biography of Gounares in Greece. There is only one other, which is a bit of hagiography written in 1946. Due to the loss of the personal archive of Gounares in 1922, these two sources are the main citations on his activity in 1919-1922. As in the case of Venizelos, there is no political biography in Turkish of Gounares, even though he was the main political director of the war effort in 1920-1922. On the date of his ascension to the position of Minister see *Skrip*, (6/11/1920), 2.

⁴ For the position of Gounares and the United Opposition on the issue of the war during the election see Christopoulou, *Demetrius Gounares*, 252-268. Also see Ioannis Nioutsikos, "The Greek Military Strategy in the Asia Minor Campaign, 1919-1922: An Application of Clausewitz's Theory on Culmination," in (ed) Konstantinos Travlos, *Salvation and Catastrophe: The Greek Turkish War 1919-1922* (London: Lexington Books, 2020), 149.

For figures such as Athanasios Athanasios Nikolaides - Souliotes this was driven by national sentiments. Gounares himself exhibited reservations about the Asia Minor Campaign, but once in power was committed to winning the war. This was partly out of a personal wish to prove himself better than Venizelos. All Greek political leaders, including Venizelos, viewed the Asia Minor Campaign as a means to overcome the National Schism and foster national unity.⁵ For Gounares and other anti-Venizelist leaders the events of 1916-1917 clearly showed the vulnerability of the Greek political system to domestic insurgencies, such as the National Defence (Amynta) movement from their perspective, supported by Great Britain.⁶ The domestic threat of a Venizelist coup was paramount in his view. He wanted to cut any foreign support to such a move by committing the Greek government to the continuation of a policy that had seemed to have British support. Thus, British support for the Asia Minor Campaign would translate to British support for the Constantinist regime.

THE TRANSITION OF GREEK COMMAND IN ASIA MINOR

Immediately after the election result, Greek Army Commander Lieutenant General Leonidas Paraskevopoulos and his Chief of Staff Major General Theodoros Pangalos requested to be relieved of command. Both were Venizelists and resented by many of the voters of the United Opposition due to their role in the executions in order to suppress the 1918 mutinies. Paraskevopoulos was also personally implicated in a potential attempt to use force to contest the election results.⁷ Gounares was determined to maintain as much control over the military effort as he could and ordered the demobilization of the General Headquarters that Paraskevopoulos had ruled. Instead, the war effort in Asia Minor/Anatolia was to be prosecuted by a new field command, the Field Army of Asia Minor (FAAM).

⁵ See Christopoulou, *Demetrius Gounares*, 255-258.

⁶ See Christopoulou, *Demetrius Gounares*, 221-268. For a deeper analysis of the whole National Schism see Mavrogordatos, 1915: *The National Schism*. Let us also remember that the Anti-Venizelists themselves had experience with trying to overthrow a government from exile from their 1917-1920 activities, though Gounares and the other Corsican exiles played a smaller role than men at the exiled court in Switzerland, including retired admiral Mikhail Goudas and retired major general Georgios Chatzanestes. The obsessions with the threat of Venizelism can readily be seen by the dominance of that issue in the front pieces of the Constantinist newspaper *Skrip* between November 1920 and 1923. The war effort takes a distinctively secondary role. Digital copies of *Skrip* can be accessed at the Digital Library of Newspaper and Magazine of the National Library of Greece <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>.

⁷ On the mutiny of the 2nd regiment see Aristedis Omeridis-Skilitsis, *The Greek Army during WW1 1914-1918: The Participation of Greece in the War 1918*, vol. 2 (Athens: Army History Directorate Publications, 1961 [1988]), 258-288. For the mutiny of the 12th see Mavrogordatos, 1915: *The National Schism*, 296-305. On the attempt of Paraskevopoulos to start a military coup to contests the election results see Prince Andrew, *Doryleoum-Sangarius 1921* (Paris: Agon, 1928), 18-20. This book has also been translated into Turkish by Cemal Tosun. See also Konstantinos Nerutsos, *The Campaign in Asia Minor: Philadelphia, Prusa, Usak Operations*, vol. 2 (Athens: Army History Directorate Publications, 1957), 265-268. When Venizelos learned of Paraskevopoulos plans, he recommended accepting the electoral result and obeying the government. Paraskevopoulos thus annulled his decision. In the meantime, the Cavalry Brigade regimental officers learned of the plans by intercepting communications of the 8th Cretan Regiment, the unit that would be used in the coup. In reaction the Cavalry Brigade junior and mid-level officers arrested the brigade commanding officer and the commander of the 3rd Cavalry Regiment, who was supportive of a coup, and planned to attack the train that would move the 8th Cretan Regiment to Smyrna/Izmir for embarkation. Finally, the Brigade refused to obey orders to move from Kasaba to Uşak. I would like to thank Brigadier General (ret.) Vasileios Loumiotes for the summary of this source.

For the command of the formation several names were offered. According to Prince Andrew, King Constantine had suggested Major General Stefanos Gennadis (62 years old),⁸ a veteran of the Balkan Wars, with experience in the command of division and army corps level. Gennadis was assigned to the crucial command of the Greek Gendarmerie on 25 November 1920, a choice that is indicative of the dominance of domestic political issues for the new government.⁹ A popular argument that Iohannis Metaxas suggested Xenophon Stratigos (aka Strategos, 51 years old) does not seem to be supported by the primary sources.¹⁰ In addition, there was the issue of making sure that the position of Commander in Chief of the Field Army was filled by an officer who had the rank of Lieutenant General. This did not leave many choices. Beyond Gennadis, the only other available Lieutenant General was Napoleon Soteles (60), initially tasked with evaluating the promotions of officers purged between 1917 and 1920 and now reinstated. He would later be given the Supreme Military Command of Macedonia, again a position important for domestic reasons.¹¹ This led to the decision to assign the command to the recently raised to the rank, Anastasios Papulas (aka Papoulas and Papules, 63 years old). This decision was criticized by Victor Dusmanes (then in the role of adjunct of the King Constantine and in opposition to Strategos and Metaxas) as he considered Papulas lacking in military knowledge and incompetent for the direction of major operations.¹² Papulas had raised to his rank from the ranks without any formal military training. He had mainly commanded divisions, and briefly the E Army Corps during its operations in Northern Epirus/South Albania in 1914-1915.¹³ In general, Papulas was not considered an officer capable of staff work. This was a common perception among Greek officers. It was shared by Passas, the author of Papulas' apologia, as well as by Christos Carassos, Director of the II Office of the Field Army Staff

⁸ Pronounced Yenades.

⁹ See Andrew, *Doryleoum-Sangarius 1921*, 21. For Papulas appointment see *Skrip*, (12/11/1920), 1.

¹⁰ On the fallout between Metaxas and the other Corsican exiles see Christopoulou, *Demetrius Gounares*, 240. There is no reference to such a suggestion in the entry of the Metaxas diary about his meeting with Gounares.

¹¹ Georgios Hatzianestis (aka Chatzanestes, 57 years old) was restored to service with the rank of major general on 27 November 1920 and thus did not meet the rank requirements. See *Skrip*, (14/11/1920), 3. His final activation was on 29 November 1920 as per *Skrip*, (29/11/1920), 3. On the military career of Chatzanestes and his political activities before 1920 see Georgios I. Sokos (editor in chief), *Great Military and Naval Encyclopaedia*, vol. 6 (Athens: Publications of Great Military and Naval Encyclopaedia, Athens, 1930), 573; Mihail L. Roda, *Greece in Asia Minor* (Athens: Self Published, 1950), 306-307; Christopoulou, *Demetrius Gounares*, 245. Two Lieutenant Generals were promoted around early January 1921 and thus not part of the available pool in November 1920. See *Skrip*, (12/1/1921), 3. One was Lieutenant General Andreas Bairas (64 years old) who as major general was assigned to the E Army Corps in Epirus. The other was Lieutenant General Andreas Mompheratos (58 years old) who was assigned as a major general to the command of the Army of Thrace, see *Skrip*, (1/11/1920), 3. Other options not considered were to return to the army the veteran but retired Lieutenant General Konstantinos Kallaris (62 years old). *Skrip* reported that he would be called back to the military, see *Skrip*, (29/11/1920), 3, and that he cooperated with Gounares on 14/12/1920, see *Skrip* (15/12/1920), 3. But nothing came of it. The other existing Greek officers that had retired at that rank were probably considered too old or of frail health. These were Nikolaos Delagrammatikas (67 years old), Iohannis Yiannakitsas (67 years old), and Konstantinos Moschopoulos (66 years old). This list was created by cross-referencing the list of officers with the rank of major general during the 1915 mobilization as published in Aristedis Omeridis-Skilitsis, *The Greek Army during WW1 1914-1918. Volume 1: Greece and the War in the Balkans* (Athens: Army History Directorate Publications, 1958), 1987, with their respective entries in the *Great Military and Naval Encyclopaedia*.

¹² Viktor Dusmanes, *The Internal View of the Asia Minor Entanglement* (Athens: Pyrsos, 1928), 26-27. Papulas was made a lieutenant general on 22 November 1920, with the same Royal Degree that appointed him commander of the Field Army of Asia Minor. See *Skrip*, (9/11/1920), 2; Dusmanes, *The Internal View of the Asia Minor Entanglement*, 26-27.

¹³ For a brief military biography see Vasileios Loumiotes, "The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor in December 1920 and March 1921," *Stratigein*, no.1 (Summer 2019), 42, note 24.

during his command. Carassos characterizes him as a gentle and easy-going character, especially in his interaction with his officers, but one that had no technical ability to critically engage with his Chief of Staff and Deputy Chief of Staff.¹⁴

Papulas was chosen for political reasons. Unlike, Strategos, Metaxas, Chatzanestes, and Dusmanes, he had not left Greece in 1917-1920, going to prison for his activity against the Venizelist government. This had the beneficial consequences that he was not caught up in the internecine political struggle among the exiles. He was thus politically a safe choice. He was also considered popular with the troops, a soldier's general. Importantly while he was anti-Venizelist he had been a member of the Military League of 1909 which was something that connected him with many of the officers of the Army.¹⁵ Finally, his easy-going and genial character were seen as able to help manage any issues that would arise due to the presence of many Venizelist officers, especially in junior ranks, in the army.

This is significant because, while the popular narrative leaves an impression on an immediate purging of the Army from Venizelists, the reality is that this was a long process that lasted well into March 1921. This is because the replacement of divisional commands had to wait for rank advancements for Constantinist officers returning to the army, a process that consumed November and December 1920.¹⁶ The commanders of A Corps (Nider), B Army Corps (Mavromichales), and the commanders of I Division (Papathanassiou), II Division (Vlachopoulos), III Division (Trikoupes) V/Crete Division (Tsimikales), XI/Magnesia Division (Gargalides), XIII Division (Manetas), and the Calvary Brigade (Spyropoulos) were not changed in November-December 1920. Only some commanders were immediately relieved in November 1920.

These were concentrated in C/Smyrna Army corps where accusations of electoral fraud had been heavily concentrated. Both the corps commander, Demetrius Ioannou, and constituent division commanders were replaced. Ioannou was replaced by Colonel (later Major-General) Konstantinos Petmezas. In the Archipelagos/VII Division, Tseroules was replaced by Colonel Karakalos, and the commander of Smyrna/X Division, Mazarakis-Ainian was temporarily replaced by Boukouvalas, his Infantry Chief. The other major change was in the command of Cydoniae Division which had been moved to Greece for the election, where Othonaios was replaced by Colonel Mompheratos.¹⁷ At the regimental level the change was at a smaller scale. Of the twenty-four Infantry and two cavalry regiments present in Asia Minor in November-December 1920, the commanders of fourteen were not changed in this period, and in three the person removed from command was assigned the position of deputy commander. In most cases the deputy commanders assigned under Paraskevopoulos were not changed.¹⁸

¹⁴ See Loumiotes, "The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor", 42-44, and Christos D. Carassos, *Asia Minor War: The March 1921 Operations*, vol. 1 (Athens: Self-Published, 1968), 96-97, note 2.

¹⁵ See Loumiotes, "The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor", 42, note 24.

¹⁶ See *Skrip*, (20/12/1920), 4.

¹⁷ See *Skrip*, (23/11/1920), 3.

¹⁸ The list of officers of major units given in Appendix A of Demetrios Gedeon, Eupraxia Paschalidou, and Angeliki Dima-Dimitrou, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922* (Athens: Army History Directorate Publications, 2003), 521-526 is problematic. More accurate information can be found in the Abridged Unit Histories that are part of Konstantinos Nerutsos, *The Campaign in Asia Minor: Offensive Operations December 1920 and March 1921*, vol. 3 (Athens: Army History Directorate Publications, 1963[1986]), 350-394. The information of regimental

In other words, when Papulas arrived at Izmir/Smyrna to take the position of Commander of the FAAM on 9/22 November 1920, most of his Army Corps commanders, the bulk of his divisional commanders, and many of his regimental commanders had been appointed under his predecessor. While many expected to be relieved of command, or had requested to be relieved of command, the government was not in a hurry to do so. For example, Papulas persuaded Nider to delay his request for being relieved of command.¹⁹ Going into 1921 the FAAM was still the army of Leonidas Paraskevopoulos.

Papulas was thus chosen to facilitate the protracted transition process with the appointees of his predecessors, as well as avoid offending any of the internal anti-Venizelist factions in government. He was not expected to actually command the army in an operational sense. This was to be conducted by his Army HQ Staff. This was partly renewed.

The government chose Colonel (Arty) Konstantinos Pallis as Chief of Staff of the FAAM (49 years old). Dusmanes claims that the recommendation was his, seeking to balance the inexperience of Papulas with a competent staff officer. On the other hand, the official military history ascribes to Papulas the initiative for choosing Pallis.²⁰ Pallis was a graduate of the Prussian War Academy, and part of the tight clique of staff officers that had made up the staff of the General HQ during the Balkan Wars (Metaxas, Dusmanes, Strategos, Staikos), but had avoided becoming embroiled in their subsequent factionalism.²¹ Carassos considered him good mannered, approachable, hard-working, calm, and unwilling to create problems. But he criticizes him for being too willing to accept the opinions of Sarigiannis in the initial phase of the campaign.²²

Institutional continuity with the previous high command was provided by the decision to retain two officers in their positions. Lieutenant Colonel Georgios Spyridonos remained as head of the IV Office of the FAAM Staff. More crucial was the retention of Colonel (Eng.) Ptolemaios Sarigiannis in the position of Deputy Chief of Staff of the FAAM. Sarigiannis provided direct connection to the operational intentions for 1921 formed by Paraskevopoulos and Pangalos. Sarigiannis was the acting Chief of Staff of the Field Army in the period between the aftermath of the elections and until the appointment of Pallis. Sarigiannis held the unique position of being one of the few Greek staff officers in service, to have graduated from the Ecole Supérieure de Guerre of France, rather than the Prussian Kriegsakademie. Carassos considered him active and hard-working with exceptional staff training, and supreme in his ability to write operational orders. However, he criticizes him as being mercurial and easily perturbed by unexpected events.²³

The expectation was that while Papulas would administer the army, it would be Pallis and Sarigiannis that would provide operational command. Loumiotes argues that this meant that the politically un-responsible Chief and Deputy Chief of Staff would essentially dictate the actions of the politically responsible Commander and Chief of the FAAM. Papulas lacking the necessary staff

commanders and deputies is taken from there. The fact that Boukouvalas had temporary command can be ascertained by the entry for the battle of İnönü in the Sokos, *Great Military and Naval Encyclopaedia*, vol. 3, 541.

¹⁹ Roda, *Greece in Asia Minor*, 193.

²⁰ Dusmanes, *The Internal View of the Asia Minor Entanglement*, 26-28; Nerutsos, *The Campaign in Asia Minor*, 5.

²¹ For a brief biographical note see Loumiotes, "The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor", 42, note 25.

²² Carassos, *Asia Minor War*, 96-97, note 2.

²³ See Carassos, *Asia Minor War*, 96-97, note 2.

experience and technical training, simply could not critically analyse the operational plans submitted to him by his Staff. Crucially, if the Chief of Staff and the Deputy Chief of Staff disagreed, Papulas could not adjudicate between the two. Dangerously this also meant that many times Pallis and Sarigiannis, both colonels, had to directly intervene with Corps commanders, who often outranked them both in rank and seniority.²⁴

The final change was the reactivation of the Army Staff Service, deactivated between 1917 and 1920, and the assignment of Major General (raised to rank on 17/30 December 1920) Aristoteles Vlachopoulos (54 years old) as deputy chief in November and chief in December. This institution had little input in army operational matters, being more similar to the same institution in the army of Napoleon III in 1870.²⁵

CONCLUSION

What were the consequences of the command changes in the Greek army between November 1920 and December 1921? At the level of regimental commands, we can argue that they were negligible. The fact that many officers who served in the 1918-1920 period remained in positions of command either as regimental commanders, lieutenant commanders, and infantry chiefs. This means that officers trained in the 1917 French Infantry Doctrine commanded men trained in the same doctrine. This doctrinal congruence explains the relative higher tactical flexibility and lower casualty rates of Greek infantry regiments in the operations of January-July 1921 when compared to the same factors during the Sakarya offensive. In that case the expansion of the army, and further purging of 1917-1920 officers, led to a massive influx of reservists and officers who had missed training in the 1917 French Infantry Doctrine and reverted to the high casualty-low flexibility tactics employed in the Balkan Wars.²⁶

At the level of divisional command, the actual experience of the operations of January-July 1921 indicate that the supposed differences between post-November 1920 and pre-November 1920 officers are not as significant. Boukouvalas, who remained, can be argued to have exhibited less command acumen, than the newly appointed Karakalos during the Battle of First Inonu. Long serving officers like Leonardopoulos who replaced Karakalos, exhibited lower command acumen

²⁴ For an extensive criticism of this arrangement and sources see Loumiotes, "The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor", 43-44.

²⁵ For a summary of the history of the institution and its role see Loumiotes, "The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor", 47, note 46. It is wrong to speak of a Greek General Staff in this period. From 1917-1920 there was the General Staff of the General Army Headquarters under Paraskevopoulos. De-facto it operated both as what we mean by the term General Staff and since there were no army level formations in the Greek order of battle, except for the brief Occupation Field Army of Asia Minor, and as a field formation general staff. During 1920-1923 the tasks we associate with a General Staff were mainly executed by the Field Army of Asia Minor Army Staff, the Field Army of Thrace Army Staff, directly by the Minister of Military Affairs, and to a secondary degree by the Army Staff Service. This condition would end only in 1923-1924 with the creation of modern General Staff. On the appointment and rank of Vlachopoulos as deputy chief see *Skrip*, (30/11/1920), 3. For his raise in rank see *Skrip* (17/12/1920), 4.

²⁶ On the Greek Infantry Doctrine in the period see Demetrius Christodoulou, "The Evolution of the Organization of Greek Infantry Small Units: From the Balkan Wars to the First World War" in *First World War 1914-1918 100 years from its termination: Published Transcripts of Meetings of the Committee of Greek Military History Thessaloniki* (27 September 2017), *Larnaka* (30 May 2018), *Athens* (15 June 2018), edited by Major General Georgios Rahmanidis (Athens: National Defense General Staff Committee of Greek Military History, 2019), 77-97.

than newly appointed ones like Frangou. The stable infantry core of the divisions can be argued to have mitigated the impact of divisional commands.

It is at the level of Corps and Army command that the changes were catalytic. The commander of C Corps, Petmezas would prove wholly inadequate. His replacement and close friend, Vlachopoulos would also prove a disappointment. The negative consequences of the Battles of Frist and Second Inonu are their responsibility, both in spirit, and by behaviour²⁷. Both were political appointments chosen by Gounaris for their loyalty to each other and to him. The arrangement at the high command of the FAAM would prove catastrophic. Papulas failed to coordinate his staff. Throughout his tenure, Pallis and Sarigiannis were unable to fully coordinate. The planning of operations was heavily influenced if not hijacked by other external institutional actors. And the ability of the Field Army headquarters to coordinate subservient commands suffered for this.

²⁷ See Konstantinos Travlos, "Yunan Gözünden I. İnönü (Bozüyük) Muharebesi," *Toplumsal Tarih* Nisan 2021, Sayı: 328.

BIBLIOGRAPHY

- Carassos D. Christos. *Asia Minor War: The March 1921 Operations Volume I*. Athens: Self-Published, 1968. (Καράσος Δ. Χρίστος. *Ο Μικρασιατικός Πόλεμος: Επιχειρήσεις του Μάρτιου 1921*. Αθήνα: Προσωπική Έκδοση, 1968.)
- Christodoulou, Demetrius “The Evolution of the Organization of Greek Infantry Small Units: From the Balkan Wars to the First World War” in *First World War 1914-1918 100 Years from its termination: Published Transcripts of Meetings of the Committee of Greek Military History Thessaloniki* (27 September 2017), *Larnaka* (30 May 2018), *Athens* (15 June 2018), edited by Major General Georgios Rahmanidis, 77-97, Athens: National Defense General Staff Committee of Greek Military History, 2019. (Χριστοδούλου, Δημήτριος Ν. «Η εξέλιξη της οργάνωσης των μικρών μονάδων του Ελληνικού Πεζικού: από τους Βαλκανικούς Πολέμους στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο» στο *Α' ΠΛΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1914-1918 100 χρόνια από τη λήξη του: Πρακτικά ημερίδων Ελληνικής Επιτροπής Στρατιωτικής Ιστορίας Θεσσαλονίκη* (27 Σεπτεμβρίου 2017), *Λάρνακα* (30 Μαΐου 2018), *Αθήνα* (15 Ιουνίου 2018), επιμέλεια Υποστράτηγος Γεώργιος Ραχμανιδής, 77-97, Αθήνα: Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας, Ελληνική Επιτροπή Στρατιωτικής Ιστορίας, 2019.)
- Christopoulou, Marianna. *Demetrius Gounares*. Athens: Foundation of the Hellenic Parliament, 2017. (Χριστοπούλου, Μαριάννα. Δημήτριος Γούναρης, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2017.)
- Dusmanes, Viktor. *The Internal View of the Asia Minor Entanglement*. Athens: Pyrsos, 1928. (Δούσμανης, Βίκτωρ. *Η Εσωτερική Όψη της Μικρασιατικής Εμπλοκής*. Αθήνα: Πυρσός, 1928.)
- Gedeon, Demetrios, Eupraxia Paschalidou, and Angeliki Dima-Dimitrou, *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919–1922*. Athens: Army History Directorate Publications, 2003
- Loumiotes, Vasileios. “The Higher Direction of the Operations of the Field Army of Asia Minor in December 1920 and March 1921.” *Strategiein* 1 (Summer 2019): 33-78. (Λουμιώτης, Βασίλειος. “Η Ανώτατη Διεύθυνση των Επιχειρήσεων της Στρατιάς Μικράς Ασίας του Δεκέμβριου 1920 και του Μάρτιου 1921.” *Στρατηγείν* 1 (Καλοκαίρι 2019): 33-78.)
- Mavrogordatos Th. George. *1915: The National Schism*. Athens: Patakis, 2015. (Μαυρογορδάτος, Θ. Γεώργιος. *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης, 2015)
- Nerutsos, Konstantinos. *The Campaign in Asia Minor Volume 2: Philadelphia, Prusa, Usak Operations*. Athens: Army History Directorate Publications, 1957. (Νερούτσος, Κωνσταντίνος. *Η Εκστρατεία στην Μικρά Ασία, Τόμος 2^{ος}: Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας - Προύσης – Ουσάκ*. Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, 1957.)
- Nerutsos, Konstantinos. *The Campaign in Asia Minor Volume 3, Offensive Operations December 1920 and March 1921*. Athens: Army History Directorate Publications, 1963. (Νερούτσος, Κωνσταντίνος. *Η Εκστρατεία στην Μικρά Ασία, Τόμος 3^{ος}: Επιθετικές Επιχειρήσεις Δεκέμβριου 1920 και Μάρτιου 1921*. Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, 1963.)
- Nioutsikos, Ioannis. “The Greek Military Strategy in the Asia Minor Campaign, 1919-1922: An Application of Clausewitz’s Theory on Culmination,” in *Salvation and Catastrophe: The Greek-Turkish War 1919-1922*, edited by Konstantinos Travlos, London: Lexington Books, 2020.
- Omeridis-Skilitsis, Aristedis. *The Greek Army during WW1 1914-1918, Volume 1: Greece and the War in the Balkans*. Athens: Army History Directorate Publications, 1958. (Ομηρίδης-Σκυλίτσης, Αριστείδης. *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914-1918, Τόμος 1, Η Ελλάδα και ο Πόλεμος εις τα Βαλκάνια*. Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού 1958)
- Omeridis-Skilitsis, Aristedis. *The Greek Army during WW1 1914-1918, Volume 2: The Participation of Greece in the War 1918*. Athens: Army History Directorate Publications, 1961[1988]. (Ομηρίδης-Σκυλίτσης, Αριστείδης. *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914-1918, Τόμος 2, Η συμμετοχή της Ελλάδος εις τον Πόλεμον 1918*. Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού 1961[1988].)
- Prince Andrew. *Doryleum-Sangarius 1921*. Paris: Agon, 1928. (Βασιλόπαις, Ανδρέας. *Δορύλαιον-Σαγγάριο 1921*. Παρίσι: Αγών, 1928)

- Roda, L. Mihail. *Greece in Asia Minor*. Athens: Self-Published, 1950. (Ρόδα, Λ. Μιχαήλ. *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση, 1950.)
- Sokos, I.Georgios (editor in chief). *Great Military and Naval Encyclopaedia, Volume 3*. Athens: Publications of Great Military and Naval Encyclopaedia, 1930. (Σώκος Ι. Γεώργιος (επιμελητής έκδοσης). *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Τόμος 3ος*. Αθήνα: Έκδοσης Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαίδειας, 1930.)
- Sokos, I.Georgios (editor in chief). *Great Military and Naval Encyclopaedia, Volume 5*. Athens: Publications of Great Military and Naval Encyclopaedia, 1930. (Σώκος Ι. Γεώργιος (επιμελητής έκδοσης). *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Τόμος 5ος*. Αθήνα: Έκδοσης Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαίδειας, 1930.)
- Sokos, I.Georgios (editor in chief). *Great Military and Naval Encyclopaedia Volume 6*. Athens: Publications of Great Military and Naval Encyclopaedia, 1930. (Σώκος Ι. Γεώργιος (επιμελητής έκδοσης). *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια Τόμος 6ος*. Αθήνα: Έκδοσης Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαίδειας, 1930.)
- Travlos, Konstantinos. “The Correlates of Obsession: Selectorate Dynamics and the Decision of Venizelos for Military Intervention in Asia Minor,” in *Salvation and Catastrophe: The Greek-Turkish War 1919-1922*, edited by Konstantinos Travlos, London: Lexington Books, 2020.
- Travlos, Konstantinos. “Yunan Gözünden I. İnönü (Bozüyük) Muharebesi,” *Toplumsal Tarih* Nisan 2021, Sayı: 328.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Esir Düşen Rus Subaylar

The Russian Officers as Prisoners of War in the Ottoman Empire in the 19th Century

<https://doi.org/10.52792/tws.1631410>

İbrahim KÖREMEZLİ¹

Araştırma Makalesi

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi – Dr. Öğretim Üyesi

ORCID: 0000-0003-4130-8186

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İbrahim KÖREMEZLİ

E-posta/E-mail:

ikoremezli@ogu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

26 Şubat 2025

Revizyon talebi/Revision

Requested:

9 Mart 2025

Son revizyon /Last revision:

24 Mart 2025

Kabul tarihi/Accepted:

16 Nisan 2025

Atıf/Citation:

Köremezli, İbrahim. “19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Esir Düşen Rus Subaylar.” *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 6, no. 1 (2024): 11-32.

Özet

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaşların cephe gerisi, askeri, siyasi ve sosyal dönüşümler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde savaş sırasında alınan muharip ve sivil esirlerin köleleştirilmesi terk edilirken, bu gelişme Müslüman toplum tarafından hoş karşılanmadı. Bu yüzden Osmanlı-Rus savaşlarında devlet siyaseti ve resmi söylem ile savaş esirinin maruz kaldığı muamele arasında bazı uyumsuzluklar meydana geldi. Dahası esirlere insani muamelede bulunma isteği ile esirlerin kaçmasını ya da stratejik bilgi elde etmesini engelleme zorunluluğu esirlere muamelede mühim bir ikilem oluşturdu. Osmanlı yönetimi esirlerin sivil halk ile iletişimini riskli bulurken, sıkı gözetim Rus esirleri daima rahatsız etti. Diğer taraftan savaş esirinin izolasyon ve gözetim şartları belli koşullar altında esnemeye de müsaitti. Avrupalı diplomatik temsilciler, bazı Levanten aileler ve Osmanlı ordusunun gayrimüslim mensupları ile temas esaret hayatını kolaylaştırılabilmekteydi. Esirlerin nerede ve nasıl ikamet edecekleri ve gözetimlerinin nasıl olacağı bitmeyen bir tartışma olmakla birlikte İstanbul'a alternatif bir mekân bulunamadı. Bu çalışma Osmanlı-Rus Savaşları literatürünün eksik bir sayfasını oluşturan savaş esaretini konu almaktadır. Çalışma Rus subaylarını merkeze alarak esaret hayatını ele alacak, 19. yüzyıl boyunca savaş esirliğindeki değişim ve devamlılıkları tartışacaktır. Bu tartışma için Nikolay Klement, Aleksandr Rozalion-Soşalskiy, Aleksandr Dyugamel ve Vladimir Klevezal'in bıraktığı hatıratlar Osmanlı arşiv belgeleri ile mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya İmparatorluğu, Osmanlı Devleti, Rus Savaş Esiri, Savaş Hukuku, 19. Yüzyıl

Abstract

There are important clues about military, political and social transformations behind the fronts of the Russo-Ottoman wars. While the enslavement of combatants and civilian prisoners taken during war was abandoned in the Ottoman Empire starting from the late 18th century, this development was not welcomed by the Muslim society. Therefore, there were some discrepancies between state policy and official discourse and the treatment during the Russo-Ottoman wars. Furthermore, the desire to treat prisoners humanely and the necessity to prevent prisoners from escaping or gaining strategic information created a significant dilemma in the treatment. While the Ottoman administration found any communication between prisoners and Ottoman Christians risky, strict surveillance made Russian prisoners always uncomfortable. The isolation and surveillance conditions could however be relaxed under certain conditions. Contact with European diplomatic missions, some Levantine families, and non-Muslim members of the Ottoman army could make life in captivity easier. Where and how the prisoners would reside and how they would be monitored was a constant topic of discussion, but no alternative location to Istanbul could be found. This study is about captivity, which is rarely discussed in the literature of the Ottoman-Russian Wars. The article examines the life of captivity with a focus on Russian officers and discuss the changes and continuities in captivity throughout the nineteenth century. For this discussion, the memoirs left by Nikolai Klement, Alexander Rozalion-Soshalsky, Alexander Dyugamel, and Vladimir Klevezal will be evaluated comparatively with Ottoman archival documents.

Key Words: Russian Empire, Ottoman Empire, Russian Prisoner of War, Law of War, 19th Century

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde esir Ruslar denildiğinde ilk akla gelenler harp ilanını ile birlikte kendini Yedikule Zindanı'nda bulan Pyotr Tolstoy (1710-11), Aleksey Obreskov (1768-71), Pavel Levaşov (1768-71) ve Yakov Bulgakov (1787-1789) gibi talihsiz diplomatlardır.¹ Bulgakov önceki diplomatlardan daha iyi muamele görmekle birlikte kendini yine de Yedikule'de bulmuştu.² Bir sonraki yüzyılda diplomatlar artık savaşın günah keçisi olmaktan çıktı. 1806-12 Savaşı'nda Rusya Büyükelçisi Andrey İtalinski zindana atılmadığı gibi savaş sırasında Rus diplomatın güvenliği artırıldı ve kısa zaman içinde de İstanbul'dan ayrılmasına izin verildi.³ Diplomatların daha iyi muamele görmesi Osmanlı diplomasisi açısından yeni bir dönemi işaret ediyordu. Savaş sırasında esir alınan asker ya da sivillerin savaş ganimeti olarak görülmesi, köle olarak satılması ya da fidye ile serbest bırakılması uygulamaları daha 18. yüzyılda terk edilmeye başladı.⁴

Savaş yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin köle ihtiyacının karşılanmasında başlıca vasıtayken, 18. yüzyılda bu özelliğini kaybetmeye başladı. Klasik dönemde savaş sırasında alınan esirlerin köleleştirilmesi devletin sosyal ve ekonomik yapısının önemli bir boyutunu oluşturmaktaydı.⁵ 18. yüzyılda ise savaş ile köle edinilmesi artık eskisi kadar işlevsel değildi. Bu dönemde mirî esirlerin en önemli kullanım alanı neredeyse ortadan kalktı. Yelkenli gemilerin kürekçilerin yerini almasıyla kürekçi ihtiyacı kalmadı.⁶ Osmanlı Devleti'ndeki savaş esiri düzenini etkileyen diğer önemli faktör ise savaşların Osmanlı coğrafyasına kayması ve neredeyse tamamen yenilgi ile sonuçlanmasıydı. Savaşı kendi ülkesinde kabul eden bir ordunun düşman askerinden ya da halkından esir alması tabiatıyla zordu. Dahası Osmanlı Devleti düşmandan çok daha fazla esir vermeye başladı. Rusya'nın çok sayıda Müslümanı esir etmesi Osmanlı Hükûmeti'nin esir siyasetini derinden etkiledi.

İlk kez Karlofça Antlaşması ile esaretin savaş sonrasında mübadele veya fidye yoluyla sona ermesi bir zorunluluk haline geldi.⁷ Bu durum esirler ile ilgili yeni bir dönemin başladığına işaret ediyordu. 1730'lu yıllarda hem İran hem de Rusya ile yapılan anlaşmalarla esirler bu sefer ilk kez fidyesiz olarak serbest bırakıldı.⁸ Bu yüzyılda savaşın bitimiyle esir değişimi bir norm haline gelirken savaş sırasında esir alınanların köleliği geçici bir karakter kazandı. Osmanlı Devleti esirlerin serbest

¹ İstanbul'daki Rusya temsilcilerinin genel bir değerlendirmesi için bakınız, V. Teplov, *Russkie predstaviteli v Tsargrade 1496-1891* (St. Petersburg, 1891).

² Viktor Taki, *Tsar i sultan. Osmanskaya imperiya glazami rossiyan* (Moskova, 2017), 67.

³ A.g.e.

⁴ Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaş esiri hukukunun gelişimi hakkında bakınız, Will Smiley, *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law* (Oxford, 2018). 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Rus ve Avusturyalı savaş esirleri için şu çalışmalara müracaat edilebilir. Fatma Sel Turhan, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri. 'Soltat Vasil İstefan, Uzun Boylu Genç Oğlandır'* (İstanbul, 2018); Fatma Sel Turhan, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies of the Ottoman Domain*, 8/14 (2018), 13-42; Fatma Sel Turhan, "Conversion of War Captives in the Ottoman Lands During the Eighteenth Century: Rules, Applications and Abuses", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26/4 (2024), 524-541; Levent Düzcü, "Osmanlı Devleti'nin Avusturyalı Savaş Esirlerine Karşı Tutum ve Politikası (1788-1793)", *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 8 (2021), 379-408.

⁵ Osmanlı'daki kölelik kurumu ile ilgili iki klasik çalışma için bakınız, Y. Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise* (Londra, 1996); Ehud R. Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East* (Londra, 1997).

⁶ Smiley, 72.

⁷ Smiley, 50; Turhan, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri*, 24.

⁸ Smiley, 64.

birakılmasında aktif bir rol oynayarak, 100 kuruş karşılığında halkın elindeki savaş esirlerini topladı.⁹ Savaşta esir alınanların değişimi 18. yüzyıl boyunca savaş sonrası diplomasinin en mühim konularından biri haline geldi.

Nihayet 1768-74 Savaşı ile birlikte ele geçirilen muharip unsurların köleleştirilmesi uygulaması terk edildi. Dolayısıyla, bu savaşla birlikte düşman askerleri ilk kez devletin sahip olduğu köle anlamındaki “mirî esir” yerine zorunlu misafir olarak anlaşılabilecek “savaş esiri” muamelesi gördü. 1787-92 Harbi'nde halkın elindeki esir sayısı önemsizleşti, devlet ise esir askerleri yine kendi gözetimi altına aldı ve halk arasında köle olarak satılmasına mani oldu. Hukuki olarak bu esirler devlet kölesi de olsa artık çalışması, fıdye ile serbest bırakılması ya da satılması devlet politikasını yansıtmıyordu. Esirler çalışsalar da artık tutulma amaçları yaptıkları iş değildi. Savaş sonuna kadar devletin elinde bulunmaları siyasi açıdan faydalı görülüyordu.¹⁰ Bu dönemden itibaren Rusya elindeki Müslümanları sağ salim geri getirmek Osmanlı Devleti için öncelikli hedefti.

Aslında bir toplumsal kurum olarak kölelik 19. yüzyılda hâlâ çok canlıydı ve Müslüman olmayan bir savaş esiri hukuken köleleştirilebilirdi; fakat esirlerin askerî ve tarımsal alandaki kullanımı neredeyse ortadan kalkmış ve Osmanlı'daki kölelik alanı büyük ölçüde daralmıştı.¹¹ Bu gerçeklikle birlikte savaş alanındaki değişim Osmanlı Devleti'nin savaş esirine bakışını ve muamelesini değiştirdi. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti yakalanan esirler için para verme uygulamasından vazgeçti. Önce Fransız esirler için uygulanan bu değişiklik 1806-12 savaşı itibarıyla Osmanlı-Rus savaş esiri hukukunun yeni bir özelliğini oluşturdu.¹² Nihayet savaş esirini köleleştirme uygulaması 1828-29 Savaşı ile son buldu. Bu savaşta devlet bir taraftan askerlere esirleri sağ olarak teslim etmeleri konusunda uyarırken, diğer taraftan esaret hayatının daha çekilir olması içinde bazı önlemler almaktaydı.

18. yüzyılın sonunda Fransa ile karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti aldığı Fransız esirleri elinden geldiğince memnun etmeye çalıştı.¹³ Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 19. yüzyıldaki dört savaşta (1806-12, 1828-29, 1853-56, 1877-78) savaş esirine bakış ve muamele şaşırtıcı derecede benzerlikler taşımaktaydı. Zorunlu misafir olarak görülen savaş esirine iyi muamele büyük devlet davranışı olarak görüldü. Osmanlı Devleti'ndeki reform çabası ve düzenli orduya geçiş esirlerin hayatını olumlu etkiledi. En önemlisi Rusların Osmanlı'dan daha fazla savaş esirine sahip olduğu gerçeği Rus esirlere kötü davranmayı da, onları köle olarak Osmanlı toplumuna dahil etmeyi de rasyonel bir seçenek olmaktan çıkardı. 19. yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesi ve uluslararası insani hukuktaki gelişmeler bir önceki yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti arasında şekillenen savaş esiri teamüllerini etkilerken savaş esirinin koşullarında kayda değer iyileşmeleri beraberinde getirdi. Esirlere muamele müteakiliyet esasına dayanırken Müslüman esirlerin refahı için Rus esirlere iyi muamele edilmesi bir zorunluluktur.¹⁴ Diğer taraftan savaş esirlerinin düşmana teslimi Osmanlı toplumu ve devleti arasında hukuk anlayışında farklılaşmayı ve çatışmayı da beraberinde getirdi.

⁹ Turhan, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri*, 279.

¹⁰ Smiley, 106.

¹¹ Erdem, 185.

¹² Smiley, 164.

¹³ Kahraman Şakul, “What happened to Pouqueville's Frenchman? Ottoman Treatment of the French Prisoners during the War of the Second Coalition (1798-1802)”, *Turkish Historical Review*, 3 (2012), 168-195.

¹⁴ Smiley, 127.

Osmanlı Devleti'ndeki Rus esirlere iki devlet arasında gelişen teamüller ve mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde muamele edildi.

1806-12 Harbi'nde Teğmen Nikolay Klement, 1828-29 Harbi'nde Binbaşı Aleksandr Rozalion-Soşalskiy ve Aleksandr Dyugamel ve 93 Harbi'ne iştirak eden Albay Vladimir Klevezal esaretteki tecrübelerini kağıda dökmüşlerdi.¹⁵ 1853-56 Kırım Harbi'nde Rus esirlere ait bir hatırat olmamakla birlikte Avrupalı gözlemciler ve esir mektupları bu boşluğu doldurmaktadır. Bu çalışma Rus subayların esaret hatıraları ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında önce kronolojik olarak savaş esirlerinin tecrübelerini inceleyecek, sonrasında 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde savaş esaretine genel bir bakış ortaya koymaya çalışacaktır.¹⁶

1806-12 Harbi

Flora isimli bir Rus gemisi Ocak 1807 tarihinde çıkan fırtınada Korfu yakınlarında karaya vurarak battı. Kaza sonrası 9 subay ve 170 er ve erbaş Arnavutların yaşadığı bir sahil kasabasına sığındı.¹⁷ Osmanlı ordusu Rus denizcileri Arnavut halkın elinden büyük güvenlik önlemleriyle alarak Berat şehrine götürdü. Bu esir Rus denizcilerden biri hatıralarını bırakan Teğmen Nikolay Klement idi.

Berat şehrindeki muamele dostçaydı. İbrahim Paşa esirlere çalınan eşyaların geri verileceğini ve reyanın evlerinde en iyi şekilde misafir edileceklerini söylemişti. Gerçekten de bölgede yaşayan zengin Hristiyanların yardımıyla Rus askerler konforlu bir esaret hayatı yaşadılar. Esirler sıkı bir gözetim altında tutulmamakla birlikte kaçmaları halinde sorumluluk Hristiyan ev sahiplerine yüklenmişti.¹⁸ Hemen her gün esirlerle görüşen ve ilgilenen İbrahim Paşa Rus donanması, komutanları ve genel olarak Rusya Devleti hakkında sorular soruyordu.¹⁹ Berat Paşası İstanbul'a

¹⁵ N. M. Klement, "God v plenu u Turok s korveta 'Flora' v 1807 godu", *Morskoy sbornik*, 28/3 (Mart 1857), Resmi olmayan kısım, 32-62; A. G. Rozalion-Soşalskiy, *Zapiski Russkogo ofitsera, bivşego v plenu u Turok v 1828-1829 godah*, *Voennyy sbornik*, 5-7 (1858), 173-220, 351-386, 17-34. Daha önce tefrika edilen Rozalin-Soşalskiy'nin hatıratı yakın dönemde kitap olarak da basılmıştır. A. G. Rozalion-Soşalskiy, *Zapiski Russkogo ofitsera, bivşego v plenu u Turok v 1828 i 1829 godah*, Harkov, 2011; A. O. Dyugamel, "Avtobiografiya Aleksandra Osipoviça Dyugamelya", *Russkiy arkhiv*, 2 (1885), 179-217; V. N. Klevezal, "Vospominaniya voennoplennogo", *İstoričeskiy vestnik* (1901 Mart), 950-977.

¹⁶ Son yıllarda muhtelif harplerde Rusya'ya esir düşen Osmanlı askerleri hakkında özellikle Rusça dilinde kayda değer bir literatür oluşmuştur. Bunlardan bazıları için bakınız, İbrahim Köremezli, "Kırım Harbi Sırasında Rusya'daki Esir Osmanlı ve Müttefik Askerleri (1853-1856)", *Belleten*, 77/280 (2013), 983-1030; Boris Pavloviç Milovidov, "Turetskie voennoplennye v Rossii v 1812 g." *Voprosy istorii*. 10 (2008): 91-100; B. P. Milovidov, "İnostrannye voennoplennye i Rossiyskoe obşçestvo v godı Krımskoy voynı." *Rossiyskaya istoriya* 5 (2010): 153-164; Vitaliy Vitaliyeviç Poznahirev, "Evolutsiya polojeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – načale XX v." *Elektronnyy nauçnyy jurnal Kurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. 19 (2011), <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>; V. V. Poznahirev, "Turetskie voennoplennye v Kurskoy gubernii v period Krımskoy voynı 1853-56 gg." *Kurskiy kray. Naučno-istoričeskiy jurnal*. 126 (2010): 32-39; V. V. Poznahirev, "Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplennye voyn XIX veka." *Nauçnyye vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika*. 17 (2011): 151- 155; V. V. Poznahirev, *Turetskie voennoplennye i grajdanskıe plennye v Rossii v 1914–1924 gg.* (St. Petersburg, 2014); V. V. Poznahirev, *Ottomanskıe Voennoplennye v Rossii v period Russko-Turetskoy voynı 1877–1878 gg.* (St. Petersburg, 2017); V. V. Poznahirev, *Turetskie generalı i admiralı v Russkom plenu (XVIII-XX vv.)* (St. Petersburg, 2019); Mesut Karakulak, "Bir Vapurdan 93 Harbine Bakmak: Mersin Vapuru Hadisesi ve Rusya'da Osmanlı Savaş Esirleri", *History Studies*, 12/3 (2020), 1113-1128.

¹⁷ Klement, 32; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul) [Bundan sonra BOA], HAT 149-6292.

¹⁸ Benzer uygulamayı sonraki Osmanlı-Rus savaşlarında da görmek mümkündür.

¹⁹ Klement, 36-40.

yolculukları için esirlere kıyafet, eyer, dizgin ve bir miktar harçlık dağıttı. Klement şehirden ayrılışlarını anlatırken İbrahim Paşa'yı duygu dolu sözlerle anmaktaydı: "Paşa 10 [22 Şubat] Şubat günü memleketindeki sarayında bizlere dostça veda etti; gözyaşları onun şefkatli ve merhametli ruhunu ortaya koydu. Kafilenin başında bulunan ağaya bizi hakaret ve zulümden korumasını kesin bir dille emretti."²⁰

Osmanlı paşalarının Rus esirlere yaklaşımının belli bir standardı yoktu. Tepedelenli Ali Paşa'nın idaresindeki topraklara girdiklerinde esirlerin hayatı dramatik bir şekilde değişti. Artık yolculuklarına atla devam edemedikleri gibi koşum takımları da ellerinden alındı. Bu sırada beslenmelerine de dikkat edilmedi. Klement iki gündür aç oldukları için yolda yaşlı bir adamın verdiği ekmeğe çok sevindiklerini yazmaktadır.²¹

Müslüman ve Hristiyan ahalinin esirlere yaklaşımı tabiatıyla farklıydı. Klement'in ifadesiyle "Rumlar ve Rum kadınları, din kardeşlerini şefkatle karşılıyor, yola gizlice ekmek bırakıyor, gece konakladıklarında onlara şarap ve yiyecek getiriyorlardı." Müslüman yerleşimlerinde ise sevgi ve anlayışın yerini farklı duygular alıyordu: "kadınlar ve oğlanlar bizi küfürlerle karşılıyor, üzerimize sopa ve toprak atıyorlardı."²² Esirler Müslümanlarla temas kurdukları ortamlarda en çok kadın ve çocuklardan şikâyetçiydi. Anlaşılan yetişkin erkekler cezalandırılma korkusuyla esirlere karşı herhangi bir eylemde bulunmuyordu.

Balkan topraklarında ilerleyen Rus esirleri savaş propagandası için iyi bir araçtı. Müslüman halkı gönüllü birliklere katılmaya ikna etmek ve yakındaki bir zafere inandırmak için Rus esirler kullanılmaktaydı.²³ Nihayet İstanbul'a ulaşan denizciler Yeniçerilere teslim edildi. Kafele halkın öfkeli tepkileri arasında bir süre yürüdüktan sonra gemilere bindirildi. Esirlerin Osmanlı payitahtındaki resmi geçidi de savaş propagandasının bir parçasıydı. Tersane-i Âmire'ye ulaşan Rus denizciler burada birçok hükümlünün yanında Boğdan'da esir alınmış 200 kadar Rus askerle karşılaştı.²⁴

İstanbul'da esirler sadece Osmanlı Devleti'nin verdiği istihkaka bağımlı değildi. Rusya Devleti Danimarka elçisi Baron Hübsch aracılığı ile esirlere para gönderiyordu.²⁵ Fener Rum Patrikhanesi ve Rum halkından da yardımlar geliyordu. Dahası bazı Rus esirler para kazanmanın farklı yollarını bulmuştu. Safanov kavun, karpuz, üzüm, ekmek, kuzu eti ve bazen de para karşılığında resimler yapıyordu.²⁶ IV. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla esirler cülus bahşişi de aldılar.²⁷ Diğer taraftan bu paraların tamamen güvende olduğunu söylemek zordur. Klement paralarının bir kısmına gardiyanların el koyduğundan yakınmaktadır. Zamanlarının mühim bir kısmını tersane kahvehanesinde geçiren Rus askerleri ellerine geçen parayı burada kahve ve tütüne harcadı. Esirlerin

²⁰ A.g.e., 40-41.

²¹ A.g.e., 41-42.

²² A.g.e., 42-43.

²³ A.g.e., 44.

²⁴ A.g.e., 47.

²⁵ A.g.e., 49.

²⁶ A.g.e., 49-50.

²⁷ A.g.e., 55.

vakit geçirdikleri diğer bir mekân ise bir önceki savaşta inşa edilmiş kiliseydi. Rum Patrikhanesi bu kiliseye düzenli olarak din adamı görevlendiriyordu.²⁸

Esirler tersanedeki hayatlarından hiç memnun değillerdi. Klement esirlerin zaman zaman görevlilerin şiddetine maruz kaldığını ve geceleri zincire vurulduklarını ifade etmektedir. Tersane zindanında verilen bir miktar pilav ve ekmekten oluşan tekdüze öğün de bir şikâyet konusuydu.²⁹ Bu yüzden yaşam koşullarının iyileştirilmesi için İstanbul'daki bütün diplomatik misyonlara sık sık mektuplar gönderiyorlardı.³⁰ Bu arada uluslararası siyasetteki değişim esirlerin hayatını da radikal bir şekilde etkiledi. 1807 yılındaki Tilsit Barış Antlaşması ile Fransa ve Rusya'nın arasındaki düşmanlık bir süreliğine sona erince Fransa Sefareti esirlerin sıkıntılarıyla ilgilenmeye başladı. Büyükelçi Horace Sebastiani'nin iltimasıyla esirler kelimenin tam manasıyla misafire dönüştü. Öncelikle Tersane-i Âmire'yi terk ederek Beyoğlu'nda evlere yerleştiler.³¹ Burada enteresan olan Rusya tebaası olduğunu iddia eden başkalarının da gerekli kontroller yapılmadan serbest bırakılmasıydı. Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş devam etmesine rağmen esirler Yeniçeri refakatiyle İstanbul'da rahatça dolaşmaya başladılar. Rus askerlerin Müslüman halk ile teması riskli görüldüğü için halk arasında kendilerini Fransız olarak gösteriyorlardı. Esaretlerinin son günlerinde Danimarka Büyükelçiliği tercümanı ile birlikte bir Mevlevî ayini izlediler ve Padişahın Cuma Selamlığına katıldılar. İstanbul'dan ayrılmaları güvenlik nedeniyle gizli bir operasyona dönüştü. Esirler Trieste'den gelen bir gemiye gece karanlığında bindirilerek Rusya'ya gönderildiler.³²

Bu savaş sırasında Rus makamları esirlerin şartlarının iyileştirilmesi için Bâbîâlî'ye müracaatta bulunmuştu. Şubat 1812 tarihli bir belgeye göre Fransız asıllı General Louis Langeron esaret şartlarından şikâyetçiydi.³³ Bâbîâlî Rusya'nın şikâyetini reddetmekle birlikte esirlere muameledeki eksik ve hataları tartışmaktan geri durmadı. Sonuçta kötü muamelenin sebebi olarak bireysel ihmaller ve itaatsizlik görülmüş ve tersane görevlileri suçlu bulunmuştu.³⁴ Buna göre devletler arasında muteber davranış şekli savaş esirine iyi muamele olmakla birlikte gözetimden sorumlu görevliler ve Müslüman ahali bu usulü tam olarak kavrayamamıştı.³⁵ Dahası esir sayılarındaki asimetriden dolayı Rusyalı esirlere kötü davranılmasının Rusya'daki binlerce Müslüman esirin hayatını zorlaştıracakı ifade edilmekteydi:

*Rusyalı diyarında gayr-ez reaya-yı Devlet-i Aliyye otuz kırk bin üserâ-yı ehl-i İslâm olup Âsitane'de Rusya üserâsına ne vecble muamele olunur ise bunlar üserâ-yı Devlet-i Aliyye haklarında dahi ma'a-zîyade mukabele bil-mislinin icrasına düşecekleri zâbir ve bu keyfiyet üserâ-yı ehl-i İslâm'ın fi'l-asl mübtela oldukları sefalet hallerinin tezâyüdünü müstelzem idiği bedihi ve bâbir ...*³⁶

²⁸ A.g.e., 49-50.

²⁹ A.g.e., 49.

³⁰ A.g.e., 56.

³¹ A.g.e., 57; Fransız Büyükelçisi esirlerin serbest bırakılmasını istemişti. BOA HAT 1363-53862; 1355-52977.

³² A.g.e., 60-62.

³³ "Âsitane'de olan Rusya üserâsına güya bakılmayarak aç ve muhtaç olduklarından gayri tersaneli tarafından darb u izaç olunmakta olduğu beyanıyla", BOA HAT 989-41822-E

³⁴ "...tersanelinin adem-i itibar ve dikkatinden neşet edeceği bedihiyâtan", a.g.b.

³⁵ "vikâye-yi üserâ kazıyyesi beyne'l-düvel mer'i ve muteber olan umur-ı mu'tenâ bahadan", a.g.b.

³⁶ A.g.b.

Klement'in esareti Osmanlı'da merkezi otoritenin zayıfladığı, yerel beylerin ayrı birer hükümdar gibi hareket ettiği bir döneme denk gelmişti. Bu dönemde modern bir ordu kurulması ile ilgili tartışmalar da zirveye çıkmıştı. III. Selim'in modernleşme çabası Yeniçeri ile Osmanlı Sarayı'nı karşı karşıya getirmiş ve yenilik taraftarları bir süreliğine bu mücadeleyi kaybetmişti. Ülkedeki karışıklık ve gerginlik esirlere muameleye de yansımıştı. Savaş esirini bir suçlu gibi görmemek, köleden ayırmak ve ihtiyaçlarını karşılamak muteber bir devlet davranışıydı. Esirlere muameledeki en mühim esas ise mütekabiliyetti ve Osmanlı esirlerinin rahatı için Rus esirlerine iyi davranılması gerekiyordu.³⁷

1828-29 Harbi

Sonradan general rütbesine yükselerek Rus askeri bürokrasisinde önemli roller üstlenecek Aleksandr Dyugamel Mayıs 1829 tarihinde Eski Arnavutlar'da yaralanarak esir düşmüştü. Aleksandr Dyugamel'in tecrübesi savaş esirinin konforunun kişisel ilişkilere göre büyük değişiklikler gösterebildiğine işaret ediyordu. İstihkak ve ibate konusunda yardım alan bir esirin hayatı tamamen değişebiliyordu. Dyugamel henüz Şumnu'da tutulurken Almancası sayesinde Saksonya asıllı doktor Mahmud Ağa ile arkadaş olmuştu. Mahmud Ağa sayesinde her gün et, pirinç ve yağ yanında kahve ve şeker de almayı başarmış, mektup göndermesine izin verilmişti. Hatta Mahmud Ağa'nın iltiması ile diğer esirlerle birlikte İstanbul'a gitmekten de kurtulmuş; Mahmud Ağa'nın yanında Osmanlı garnizonunda kalmıştı. Artık gözetim altında tutulmayan Dyugamel serbest bırakılacağı tarihe kadar konforlu bir esaret hayatı geçirmişti.³⁸ Ağustos 1829 tarihinde serbest bırakılan Rus subay Osmanlı askerlerinin hediyesi gül yağını alarak Osmanlı ordusunun verdiği at üzerinde Rus karargâhına hareket etti.³⁹ Mahmud Ağa'nın ordu içerisinde üst düzey komutanlara ulaşabilmesi arkadaşı Rus esir subayın hayatını kolaylaştırmıştı. Dyugamel'in esareti Osmanlı ordusunda esir subaylara muamelede kuralların esnetilebildiğine güzel bir örnek teşkil eder. Bu savaşta bütün Rus subaylar Dyugamel kadar şanslı değildi. Esir düştükten sonra İstanbul'a zorlu bir yolculuk, sonrasında da belirsiz bir esaret hayatı onları bekliyordu.

1828 yılının Ağustos ayında Şumnu yakınlarında içlerinde Binbaşı Nikolay Şatov ve Yüzbaşı Aleksandr Rozalion-Soşalskiy'nin de bulunduğu Rus subayları esir alındı.⁴⁰ Rozalion-Soşalskiy yaklaşık bir yıllık esaretinin bütün ayrıntılarını hatıratında ele almıştır. Osmanlı şehirlerini ve toplumunu detaylı bir şekilde betimleyen hatırat zaman zaman bir roman havasına bürünmektedir.⁴¹ Rus subay başlangıçta Osmanlı toplumu hakkında oldukça önyargılıdır:

Özgürlüğümü kaybetmek, cabil ve vahşi bir halkın arasında esaret altında olmak, zincirler, fiziksel ve ruhsal acılar, ailemden ve tüm yakınlarımdan acı dolu bir şekilde ayrılmak - bütün bunlar düşüncelerimi dehşetle sarstı ve ağırlaştırdı. Türk esaretini, korsanlar arasındaki kölelikle aynı sayıyor, kendimi bir paşanın malı sanıyordum; onun için, cariyelerinin sıkıntısını gidermek için kendisine verilen çiçek tarhlarında zincirlerimi çekerek çalışırdım. Ayrıca Türk hükûmetinin, gemilerde çalışmak üzere esirleri ve hatta subayları kullandığını da duymuştum. "Esir nedir?"

³⁷ "mukabele bi'l-misl olarak icra-yı hüsn ile muamele", HAT 1057-43499E; C HR 185-9209.

³⁸ Dyugamel, 198-202.

³⁹ A.g.e., 204-205.

⁴⁰ BOA HAT 1020-42608; Rozalion-Soşalskiy, 10-13.

⁴¹ Rozalion-Soşalskiy'nin hatıraları 1858 yılında meşhur askeri dergi *Voennyi sbornik*'te neşredilmiştir.

*Etrafıma baktığımda ve sadece sarıklar ve fesler gördüğümde, “fatihine tamamen bağımlı, her türlü medenî hayattan mahrum bir yaratık” diye düşündüm.*⁴²

Rozalion-Soşalskiy büyük ihtimalle Rus ordusunda söylenenlerden etkilenmişti. İki ordu da disiplini sağlamak ve asker kaçaklarını azaltmak için düşmanı olduğundan daha acımasız tasvir ediyordu. Diğer taraftan düşman askerini kaçırmaya ve teslim olmaya teşvik etmek için kendilerini iyi ve bağışlayıcı olarak göstermeye çalışıyordu. Bu bağlamda II. Mahmut “kendi refâh-ı hallerinden bahs ettirterek kendi cinslerine ilân ve işâat ettirmenin çaresi” bulunsun diyordu.⁴³ Vidin Muhafızı'nın aşağıdaki sözleri de aynı amaca matuftu:

*Biz ehl-i İslam'dan olup din u devlet u milletimizde beyhude yere kan dökmeğe mesag yoktur. Lâkin sizin devletiniz bizim ile nakz-ı abd edip üzerimize hücum ediyor. Ve sizleri dahi cebren cenk etmek zımnında sürüp götürüyor. Esnâ-yı muharebede telef olanlar olur. Amma hayyen ele geçenlere bir şey denmiyor. Siz her ne kadar silah ile üzerimize gelmişseniz de hukuk-ı beşeriyete hürmeten sizin canınıza kask olunmaz. İsterseniz salıverelim gidin. Ahvali sair arkadaşlarınıza söyleyin. Hemen muharebeden evvel ve gerek vakt-i muharebede tüfenklerini bırakıp tarafımıza gelsinler.*⁴⁴

Osmanlı ordusu esir aldığı askerlere sivillerden farklı muamele etmeye daha 18. yüzyılda başlamıştı. Bu askerler devlet kontrolü altında tutulup esir takası ile ya da sulh neticesinde ülkelerine dönüyorlardı. 1828-29 Savaşı'nda esirler ile ilgili en mühim değişim ise Vidin Muhafızı'nın ifade ettiği gibi öldürülmelerine mâni olma çabasıydı. Dolayısıyla, savaşta kulak ya da kafa getirenlerin ödüllendirilmeyeceği, sadece sağ getirilen esirler için ödül verileceği ilan edilmişti.⁴⁵

Şumnu civarında ele geçirilen Rozalion-Soşalskiy ve diğer esirler mutat olduğu üzere önce ordu kumandanına götürüldü. Serasker Hüseyin Paşa esirleri yakalayanları tebrik ederek ödüllendirdi.⁴⁶ Ermeni doktor Abraam Kassar'ın muayenesinin ardından sorgu faslına geçildi. Sorguda “kötü bir Ukraince” ile konuşan tercüman Rus ordusu hakkında sorular sordu. Bu esirlerin ödül veya cezalandırılma olmadan sorgulanmaları ile alınacak bilginin sıhhati şüpheli olmakla birlikte Osmanlı ordusu savaş sırasında esir ve asker kaçaklarını önemli istihbarat kaynağı olarak görmeye devam etti.⁴⁷

Osmanlı karargahında Rus esir subaylar teskin edilmeye çalışıldı. Hüseyin Paşa Padişahın esirlere insanca ve rütbelerine yakışır şekilde davranılmasını buyurduğunu söyleyerek Rus askerleri kampta kalacakları çadırlara gönderdi. Kampta esir subaylarla özel olarak ilgilenen Serasker, ihtiyaçlarını sordu, ellerinden alınan eşyaların teslim edileceğine ve zincirlenmeyeceklerine söz verdi. Dahası esirlere tütün, çubuk, harçlık ve alkol verilmesini emretti. Osmanlı karargâhında Rus esirlere darı çorbası, pilav ve et verildi. Ayrıca Rus karargahına mektup yazma imkânı tanındı.⁴⁸ Osmanlı ordugâhındaki muamele Osmanlı Devleti'nin esirler hakkındaki resmi tutumuyla uyumluydu.

⁴² Rozalion-Soşalskiy, 13.

⁴³ A.g.b.

⁴⁴ BOA HAT 1032-42876

⁴⁵ Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*, 195. Daha bir önceki savaşta esirlerin kelleleri halka moral ve cesaret vermek amacıyla Bâb-ı Hümayûn önünde sergilenmişti. BOA HAT 1008-42342.

⁴⁶ Rozalion-Soşalskiy, 14.

⁴⁷ Osmanlı askeri yazışmalarında esirlerden alınan bilgiler önemli yer tutmaktadır.

⁴⁸ A.g.e., 18.

Rozalion-Soşalskiy'nin yolculuğu Klement'in aktardıkları ile benzerlikler taşımaktaydı. İstanbul'a yolculuk at üzerinde yapıldı. Konvoy Osman Pazarı, Kazanlık geçidi, İslimye ve Edirne üzerinden İstanbul'a ilerledi. İslimye'de karşılanmaları Klement'in anlatısının neredeyse aynısıydı: çocuklar esirlere taş atarken, kadınlar evlerin kapı ve pencerelerinden galiz ifadeler sarf etmişlerdi.⁴⁹ 10 günlük bir yolculuğun ardından Eylül ortalarında Edirne'ye ulaşılar. Edirne Paşa'sı Sultan'ın esirlere iyi bakılmasını emrettiğini söyleyerek onları teselli etti. Yolculuk boyunca Bulgarlara misafir olan esir subaylar burada bir Müslüman evinde kaldılar. Edirne'yi bir turist edasıyla gezdiler, hamamın keyfini çıkardılar.⁵⁰ Yine de Hristiyan halk ile temasları olabildiğince sınırlıydı. Rus subaya göre Rus askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak isteyen din kardeşlerinin yardım etmesine izin verilmiyordu.⁵¹ Yolculuğun devamında Silivri'de bir Rum evine konuk oldular. Kimi zaman kahve kimi zaman alkol esirlerin dinlenme saatlerine eşlik etti. Nihayet esir Rus askerleri bir geçit töreni ile İstanbul'a girdiler.

Bu savaşta esirlerin kalacağı mekân tartışma konusuydu. Bâbiâli'de esirlerin Tersane-i Âmire'de mahkûmlar ile beraber tutulmalarının uygun olmadığı ve başka bir çözümün gerekli olduğu düşüncesi hâkimdi. “Zikr olunan esirler müstakil bir devlet tebaası olarak kürekte olan sair mücrimlere mukayyes olmayacağından başka esirlikleri müddeti yine iktizasına göre bir nev' rahatları esbabına bakılmak Moskoflunun şimdiki tutturduğu usûle mukâbil münasib olacağından” denilerek iki çözüm önerisi sunulmuştu. Bunlardan biri Anadolu'da bir şehre yollamak diğeri ise adalara göndermekti. Anadolu'da esirler için istenilen şartların sağlanmasının zorluğu gayet sarîh bir biçimde ifade edilmekteydi: “Anadolu ahalisi haşinü'l-mizaç adamlar olduklarından murad ne olduğuna zihinleri varmayarak hangi mahalle gönderilse mesfûrlara rahat vermeyecekleri melhûz olduğuna ...”⁵²

Sonuçta esirlerin tersane yerine Heybeliada'da tutulmaları kararlaştırıldı. Dolayısıyla tersanede bulunan yüz civarındaki esir de Heybeliada'daki üç manastırdan biri olan Vaftizci Yahya (Panagia Kamariotissa) Manastırı'na yerleştirildi.⁵³ II. Mahmud esirlerin adaya nakillerini uygun bulmakla birlikte kaçma ihtimallerinin önüne geçilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuştu: “ada açık mahal olduğundan gavur gemilerinden alıp kaçmak gibi şeyler hatıra gelmez değildir. Tersaneden yanlarına tayin olunacak memurlardan başka adada olan reaya kocabaşlarına dahi hakkıyla tenbih olursa yani bunların bir neferi eksik olur ise sizler tedip olunursuz yollu peşin kulaklarına konsa...”⁵⁴ Daha önceki savaşta olduğu gibi Hristiyan ahaliye esirler konusunda güvenilemiyor; fakat onların da yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Anlaşılan en uygun çözüm gözlerini korkutmaktı.

Bu savaş sırasında Heybeliada'ya yerleşen Rus esirlerin sayısı yaklaşık 800-1000 kişiyi buldu.⁵⁵ Adadaki en üst rütbeli subay Binbaşı Şatov'du. Esirler askeri hiyerarşiye uygun bir şekilde davranıyorlardı. Esirlerin sayısının artmasıyla gardiyanların sayısı da arttı ve sorumlu askerin rütbesi yükseldi. Bir çavuşun ardından mülazım Ahmed ve kolağası Hasan esirlerden sorumlu oldu. Heybeliada'nın esirlerle dolmasıyla birlikte yeni alınan esirler eskiden olduğu gibi tersaneye

⁴⁹ A.g.e., 27-28.

⁵⁰ A.g.e., 31-32.

⁵¹ A.g.e., 31 dipnot 22.

⁵² BOA HAT 1073-43893

⁵³ Rozalion-Soşalskiy, 83-84. Diğerleri Aya Triada ve Aya Yorgi'dir.

⁵⁴ HAT 1073-43893

⁵⁵ Rozalion-Soşalskiy, a.g.e., 61.

gönderildi. Rozalion-Soşalskiy bunların arasındaki bazı erlerin Küçük Çekmece yakınlarında bir kömür madeninde angarya hizmetinde çalıştırıldığını iddia etmektedir.⁵⁶

Rus esirler geldikten sonra adadaki Rumlar esirlerle temas kurmaktan büyük ihtimalle cezalandırılma korkusuyla kaçınmışlardı.⁵⁷ Birkaç gün sonra adayı ziyaret eden Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa esirlere taleplerini sordu. Adaya erzak olarak fasulye, zeytin, sirke ve zeytinyağı gönderileceği ve her bir esir için günlük üç funt⁵⁸ beyaz ekmek hazırlanacağı söylendi. İçme suyu için adadaki köye gitmelerine ise izin verilmedi. Esirler ile Kolağası Hasan arasında inişli çıkışlı bir ilişki vardı. Osmanlı subayının esirler üzerinde otorite kurmaya çalışması aralarında gerilime sebep oluyordu. Esirler baharın gelmesiyle adada tarım işleriyle uğraşıp biraz para kazanmak istediler. Fakat Kolağası Hasan "Padişahımın misafirlerinin reayadan ücret alarak kendilerini aşağılamalarına nasıl izin verebilirim?" diyerek bu isteğe karşı çıktı.⁵⁹

Esirlerin kaçma ihtimali ve savaş ile ilgili stratejik bilgi elde edip bunu düşmana iletmesi korkusu özgür hareket etmelerine engel oluyordu. Rus esirler katı karantına usulüne karşı çıkıyorlar, bu uygulamanın Avrupa'da cari olmadığını ve sağlıklarına zarar verdiğini söylüyorlardı. Rozalion-Soşalskiy'e göre esirleri bir zindanda çürümeye, bulaşıcı havayı solumaya ve yavaş yavaş ölmeye zorlamaktansa savaş alanında öldürmek daha iyiydi. Kaptan-ı Derya esirler konusunda Heybeliada'daki Rum Çorbacı Vasiliy ile görüş alışverişinde bulunmuş, Rum çorbacı önlemlerin gevşetilmesini riskli görmüştü.⁶⁰ Rus subay, "Esaretin her dakika hatırlatılmasıyla içler acısı durumumuz daha da zorlaştı" diye yazmaktadır.⁶¹ Yine de zaman içinde hareket alanları genişledi.

Bir önceki savaşta olduğu gibi esirlerle Avusturya elçiliği ilgileniyordu. Avusturya elçisi Franz Freiherr von Ottenfels esirlere yardım göndermiş, adadaki yazlığını ziyaretinde Rus esirler ile görüşmüştü. Esirlerin durumuyla en fazla ilgilenen yine Hübsch ailesiydi. Bu savaşta esirlere yardım eden Baron Casimir Alphonso Hübsch bir önceki savaşta adı geçen Baron Hübsch'ün oğluydu.⁶² Hübsch esirlere kitap, kâğıt ve boya gibi vakit geçirmelerine yardımcı olacak muhtelif malzemeler göndermişti. Kitap okumak, yazı yazmak ve resim çizmek sıkıcı esareti daha dayanılır kılmıştı.⁶³

Savaş sırasında adadaki Rus esirlerin durumu gittikçe kötüleşti. Rus donanmasının Boğazları ablukaya alması İstanbul'da bir kıtlığa sebep olmuş, kötü beslenen esirler arasında bir salgın ortaya çıkmıştı. 1829 yazına gelindiğinde adada bulunan sekiz yüz esir askerin üç yüzü hayatını kaybetmişti.⁶⁴ Bu sırada esirlerin durumunu teftiş için gelen Binbaşı Hafız Ağa ile birlikte esirlerin hayatlarında belirgin bir iyileşme oldu.⁶⁵ Kolağası Hasan görevden alınırken, adada rahatça dolaşmalarına izin verildi. Esir Rus erleri adadaki bahçelerde ücret karşılığında çalışma izni aldılar. Spiridon'un Kahvehanesi de esirlerin vakit geçirdikleri yerlerden birine dönüştü.⁶⁶

⁵⁶ A.g.e., 59.

⁵⁷ A.g.e., 52.

⁵⁸ 1 funt yaklaşık 410 grama eşittir.

⁵⁹ A.g.e., 76.

⁶⁰ A.g.e., 54.

⁶¹ A.g.e., 57.

⁶² A.g.e., 46; Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*, 180.

⁶³ A.g.e., 73.

⁶⁴ A.g.e., 71.

⁶⁵ A.g.e., 79.

⁶⁶ A.g.e., 92.

Savaşın sonlarına doğru esir değişimleri başladı. Barış anlaşmasının ardından 1829 yılının Eylül ayı sonlarında son kalan esirler de İstanbul'dan ayrıldı. Ada yaklaşık bir yıl esir Rus askerlere ev sahipliği yapmıştı. Esir subaylar İstanbul'dan ayrılmadan önce Serasker Hüsrev Paşa'yı ziyaret etti. Burada kendilerine Donizetti Paşa'nın yeni kurduğu Muzıka-yı Hümayûn bir konser verdi. Rus subayları Osmanlı bandosunun icra ettiği müziği beğendi.⁶⁷ Esirler Hafız Ağa'nın eşliğinde İstanbul'u gezdiler ve akşam yemeğine Baron Hübsch'e konuk oldular. Uygun rüzgârın beklendiği birkaç günün ardından Rozalion-Soşalskiy Burgaz Limanı'na ve ardından Rus karargâhına ulaştı. Bu savaşın iki esir subayı Rozalion-Soşalskiy ve Dyugamel hemen Rusya'ya dönemedi. Osmanlı Devleti'ndeki tecrübeleri ve Türkçe bilmeleri sebebiyle her ikisi de bölgede hizmet etmeye devam etti.

1853-56 Kırım Harbi

Osmanlı Devleti 1853'te bir kez daha Rus askeri gücü ile karşı karşıya geldi. Bu kez İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın müttefikleri olarak savaşa müdahale etti. Fotoğraf ve harp gazeteciliği cepheyi daha görünür kılarken, savaş havadisi Avrupa'daki günlük hayatın bir parçası haline geldi. İstanbul şehri ise İngiliz ve Fransız orduları ve birçok sivil gözlemci ile iyiden iyiye kalabalıklaştı. Osmanlı Devleti esirlere karşı özenli davranmaya çalışsa da, cephe gerisindeki kaotik ortam esirlerin hayatında pek çok aksaklığı beraberinde getirdi.⁶⁸

Rus savaş esirlerinin büyük bir kısmı İngiliz ve Fransız ordularının elindeydi. Sadece Sivastopol'deki Malahov Tabyası için yapılan muharebe sonrasında Pera'daki Fransız Hastanesi'ne 595 ağır yaralı Rus getirilmişti.⁶⁹ Kırım Harbi sırasında üç devletin elindeki esirler farklı mekânlara dağıtıldı. Bir kısmı Büyükkada, Heybeliada ve Kınalıada'daki manastırlarda ikamet ederken, bir kısmı ise askeri kışlalarda tutuldu. İstanbul'daki muhtelif hastanelerde de her daim Rus esirlerini bulmak mümkündü. İstanbul'daki meskenlerin doluluğundan ötürü esirlerin Marmara Adası'na yollanması da düşünüldü.⁷⁰ (Bakınız, Tablo-2) Müttefiklerin elindeki esirler İstanbul'dan sonra Fransa'da Aix adasına ve Toulon'a, ya da İngiltere'de Plymouth, Sheerness ve Lewes'e yollandı.⁷¹ Yaralı Rus askerlerin hepsi hayata tutunamadı. Cepheye dönmesi muhtemel olmayanlar ise Odesa'ya gönderildi. Esirlerden memleketlerine dönmek istemeyenlerin bir kısmı İngilizlerin kurduğu Leh Lejyonu'na katılırken,⁷² Müslüman ve bazı Leh esirler de Osmanlı ordusunda istihdam edildi.⁷³

⁶⁷ A.g.e., 92-94.

⁶⁸ Kırım Harbi'ndeki Rus esirler hakkında genel değerlendirmeler için bakınız, İbrahim Köremezli, "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013, 311-320; B[oris] P[avloviç] Milovidov, "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı", *Vestnik molodıh uçyonıh* 5 (2002), 28-36.

⁶⁹ Lucien Baudens, *On Military and Camp Hospitals and the Health of Troops in the Field*. Çev. Franklin Hough. New York, 1862, 144-145, 187.

⁷⁰ BOA HR.MKT 113-76

⁷¹ Milovidov, "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı, 30-33; İstanbul, İngiltere ve Fransa'daki Rus esirleri hakkındaki bir takım haberler Rus Savaş Bakanlığı'nın yayın organı *Russkiy invalid* gazetesinde basılmıştı. Bu haberler için bakınız, *Sbornik izvestiy otnosyaşçıhsya do nastoyaşçey voynı, Prilojeniya*. Haz. N. Putilov, 25 (1856), 1-10.

⁷² 15 Haziran 1855 tarihli bir belgeye göre İngilizlerin elinde bulunan ve Tersane-i Âmire'de kalan 626 er ve 35 subaydan 107 er Leh lejyonuna katılmış, yaralı 81 er ve 3 subay Odesa'ya gönderilmişti. Kalan esirlerin bir kısmı İngiltere'ye gönderilmiş, 27 er ve 10 subay ise tersanede bırakılmıştı. The National Archives, War Office (WO) 28-182.

⁷³ BOA İ.DH 324-21064.

Savaş sırasında Fransa ve İngiltere vatandaşı birçok gözlemci Rus esirlerin hayat şartları hakkında bazı değerlendirmelerde bulundu. Bu yorumlar büyük oranda olumluydu. Fransız doktor Lucien Baudens Büyükkada'daki Rus esirlerin sağlık durumunun gayet iyi olduğunu, fakat Fransızların verdiği beyaz ekmekle doymadıklarını ve tayinâtlarının artırılması gerektiğini ifade ediyordu. Boyunlarında aziz resimleri ve haçlar takılı yaralı Rus askerleri her gün düzenli olarak dua ediyorlardı.⁷⁴ Diğer taraftan Ortodoks Rus askerlerin din anlayışları Protestan Amerikalı misyonerlerle pek uyuşmadı: “Çoğu kısa boylu, yuvarlak yüzlü, en ufak bir entelektüel kapasiteye sahip olmayan adamlardı; ancak üç veya dört tanesi okuyabiliyordu; sanırım sadece biri Kutsal Kitap'ın bir kopyasını kabul etmeye hazırdı”.⁷⁵ Lady Hornby Büyükkada'yı ziyaretinde burada uzun gri paltoları ve kürk başlıklarıyla yüz civarında Rus esir olduğunu ve bu esirlerin çok iyi ve mutlu göründüklerini yazıyordu.⁷⁶ Lady Duberly'nin gözlemlerine göre Türkler Rus esirlere iyi davranıyor, et ve pirinçlerini onlarla paylaşıyordu.⁷⁷ Bir İngiliz subay, esirlerin içki haricinde İngiliz denizcilere verilen tayinâtı aldığını söylüyordu.⁷⁸ Kars'ta ele geçirilen Rus subaylar İngiliz General Williams tarafından bulunabilen en güzel evlere yerleştirildi.⁷⁹ Esirlerin en azından bir kısmı ücret mukabili çalışma imkanına da sahipti. Adadaki askerler yol yapımı ve yük taşımak gibi işlerde çalışarak tütün ve sabun gibi ihtiyaçlarını karşıladı.⁸⁰

1828-29 Harbi sırasında esirlerin Anadolu'daki şehirlerde tutulması düşüncesinden vazgeçilmişti. Diğer taraftan Kırım Savaşı'nın başlarında Kütahya'daki Çifteler Çiftliği esirlerin ikâmeti için uygun bir adres olarak belirlendi ve buraya Tuna Cephesi'nde ele geçirilen 79 esir gönderildi.⁸¹ Rus savaş esirlerinin devlet çiftliğinde tarım ile uğraşmaları ve diğer çalışanlar gibi tayinât almaları öngörülmüştü. Fakat buradaki esirler iyi muamele görmediler. Kendilerine kuru ekmekten başka bir şey verilmediği gibi kıyafetleri de eskiyerek parçalanmıştı.⁸² Kütahya vilayetindeki esirlerin “düçar-ı meşakkat ve ızdırap oldukları” anlaşıncı 34 esirin İstanbul'a geri getirilmesi kararlaştırıldı. Gönderilen ve dönen esirler arasındaki fark esirlerin bir kısmının burada hayatını kaybettiğini düşündürmektedir. Esirlerin kötü koşullar altında tutulmaları uzakta olmalarına bağlanmış, İzmit gibi yakın bir mahalle ya da İstanbul'a getirilmelerinin doğru olacağı vurgulanmıştı.⁸³

Kırım Harbi sırasında Rus esirlerle bir önceki savaşta olduğu gibi Avusturyalı diplomatlar ilgilenmekteydi.⁸⁴ Rus esirlerin dini vecibelerini yerine getirmeleri için güvenilir din görevlileri temin edilmekteydi.⁸⁵ Ayrıca esirlerin akrabalarına mektup yollamalarına içeriği kontrol edilmek şartıyla izin veriliyordu. Rus diplomat, iş adamı, seyyah ve sanat hâmisi Prens Anatoliy Nikolayeviç Demidov (Anatole Demidoff), Avrupa başkentlerindeki temsilcileri yardımıyla Rus esirlerin

⁷⁴ Baudens, *On Military and Camp Hospitals*, 145.

⁷⁵ Richard C. McCormick, *Visit to the Camp Before Sevastopol* (New York, 1855), 124.

⁷⁶ Mrs. Edmund [Emelia Bithynia Maceroni] Hornby, *In and around Stamboul* (Londra, 1858), 280.

⁷⁷ Mrs. Henry [Frances Isabella] Duberly, *Journal Kept during the Russian War* (Londra, 1855), 32.

⁷⁸ [Colonel Somerset Calthorpe], *Letters from Head-Quarters, or the Realities of the War in the Crimea*. 2 cilt, Londra, 1856., 45.

⁷⁹ Humpry Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars* (Londra, 1856), 149, 286.

⁸⁰ Milovidov, “Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı, 33.

⁸¹ MSA KIRIM HARBİ 6-6-6; BOA İ.HR 112-5462.

⁸² BOA HR.SYS 1352-48.

⁸³ BOA A.AMD 69-56; HR.MKT 108-62; İ.DH 322-20927.

⁸⁴ BOA HR.MKT 89-69.

⁸⁵ BOA HR. MKT 96-28.

kimliklerini, fiziki durumlarını tespit etmiş, aileleri ile haberleşmelerini sağlamıştı. Dahası, esirlerin kaldıkları mekânlar ziyaret edilmiş, hayat şartları iyileştirilmeye çalışılmış; hülâsa onlara muhtelif yardımlar yapılmıştı. İstanbul'da Fransız banker Jacques Alléon esirler hususunda Demidov'a çabalarında yardımcı olmuştu. Böylelikle Demidov ve arkadaşları esaret koşullarının ıslahını sağlamışlar; Demidov'un "danışma bürosu" esirlerin kaybolmasını, unutulmasını engelleyen ve mübadelelerini kolaylaştıran kayda değer bir teşebbüs haline gelmişti.⁸⁶ Bu bağlamda Alléon 1855 Nisan ayında Osmanlı Devleti'nin elindeki 78 Rus esiri ziyaret etmiş, bakımlarının iyi olduğunu ve gelen yardımların düzenli olarak dağıtıldığını belirtmişti.⁸⁷

Daha önceki savaşlarda olduğu üzere esirlere iyi davranılmasının cephede düşmanı olumsuz etkileyeceği hesaplanmaktaydı.⁸⁸ Bazı Rus esirlerinin savaş alanında öldürülmesi üzerine bu duruma mani olmak için bir emirname yayınlandı. Buna göre esirleri öldürmenin "himem-i şer-i şerif-i ahkâm-ı celilesinin hilafı ve hem de politika ve usul-i harbiyyeye münafı" olduğu bildirildi. En önemlisi bu durum hem düşman askerinin teslim olmasını hem de düşman hakkında bilgi elde edilmesini zorlaştırıyordu.⁸⁹

Kırım Harbi sırasında Osmanlı Hükûmeti'nin Rus esirlerin isteklerini karşılama konusundaki iyi niyeti belgelere yansımıştır. Bir Kazak yüzbaşının İstanbul'a yollanması esnasında kullanılan "hiçbir sûretle incitilmeyerek" ve "kemâl-i emn ve huzur ile" ibareleri merkezî hükûmetin meseleye gösterdiği titizliği ortaya koymaktadır.⁹⁰ Diğer taraftan çay, şeker, kahve, tütün gibi ihtiyaçları karşılanan Rus subaylara, "usûlden olmamasına rağmen" içki de verilmişti.⁹¹

Rus Savaş Bakanlığı kayıtlarına göre, esaretten dönenler 2 general, 15 *ştab-ofitser*, 166 *ober-ofitser*, 6187 er ve 1267 sivildi.⁹² Toplam 2 subay ve 213 er esaret sırasında hayatını kaybetti. Ayrıca Rusya'ya dönmek istemeyen çok sayıda firari vardı. Özellikle, Rus ordusundan firar eden Müslümanlar ve Polonyalılar geri dönmek istemiyordu. Bu esirler büyük oranda Osmanlı ordusunda istihdam edildiler.⁹³ Rusların elinde yaklaşık 10,000 Osmanlı esir vardı; bu yüzden diğer savaşlarda olduğu gibi iki ülkenin elindeki esirler arasında asimetri söz konusuydu.

Kırım Savaşı sırasında da savaş esiri ile köle arasındaki ayrımın bulanıklaştığı durumlar oldu. İngiliz subay Sandwith Kafkasya cephesinin Avrupa etkisinden uzak olduğunu ve bu coğrafyada eski adetlerin devam ettiğini yazıyordu.⁹⁴ Mardinli başıbozuk askeri Hacı Süleyman savaş sırasında

⁸⁶ Jacques Meurant, "Anatole Demidoff pionnier de l'assistance aux prisonniers de guerre." *Préludes et pionniers: les précurseurs de la Croix-Rouge, 1840-1860*. Haz. Roger Durand, Jacques Meurant, Youssef Cassis (Cenevre, 1991), 95-117; Demidov'un İstanbul'daki temsilcilerinin buradaki Rus esirlerin sağlık durumları hakkındaki raporları için bakınız, "İzvestiya o naşih plennih v Konstantinopole." *Morskoy sbornik*, 6 (1856), 127-129; BOA İ.DH 104-5076.

⁸⁷ Meurant, 108; HR.MKT 119-85.

⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Arşivi (Bundan sonra MSA), Kırım Harbi 4-11-39.

⁸⁹ MSB, Kırım Harbi 46-1-21.

⁹⁰ BOA HR.MKT 132-79.

⁹¹ BOA İ.DH 288-18091.

⁹² Milovidov, "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı", 32.

⁹³ İstanbul'da bulunan 70 Müslüman esir Osmanlı ordusuna katılma isteğini iletmişti. MSB, Kırım Harbi 36-67-10.

⁹⁴ Sandwith, 149.

aldığı bazı Rusları esir olarak memleketine götürmüştü. Savaş sırasında bu esirler İstanbul'a getirilerek Rusya'ya teslim edildi.⁹⁵

93 Harbi

93 Harbi'nde Selimiye Kışlası'nda tutulan Rus esirler Ayastefanos'da bulunan Rus ordusuna teslim edilmişti. Öncekilere nazaran kısa süren bu savaşta Doğu Cephesi'nde alınan esirler İstanbul'a taşınmak yerine bölgedeki Rus konsolosluklarına yönlendirilmişti. Diğer taraftan on binlerce Osmanlı esirinin Rusya'dan dönmesi meşakkatli bir yolculuğu gerektirmiş, savaş sonrası bu esirlerin masrafları iki devlet arasında uzun süreli görüşmelere konu olmuştu. 93 Harbi sırasında Osmanlı askerlerinin Rus yaralılarına ve esirlerine kötü davrandığı (*Rusya mecrubın ve üserası hakkında irtikab eyledikleri mezalim*) şeklinde bazı haberler çıkmış ve Almanya kötü muamelenin önüne geçilmesini talep etmişti.⁹⁶ Osmanlı askerlerinin esirleri öldürdüğü haberleri üzerine Alman İmparatoru II. Abdülhamid'e müracaat etmişti.⁹⁷ Diğer taraftan Osmanlı tarafı ise Rusların esirlere kötü davrandığı ve uluslararası hukuka uymadığı iddiasındaydı. Ruslara esir düşen bir Osmanlı askeri kendilerine işkence yapıldığını söylemekteydi.⁹⁸ Osmanlı Devleti Rusya'dan Cenevre Anlaşması'na uymasını beklemekteydi. Rus ordusunun bir hastaneyi bombalayarak Cenevre Anlaşmasına mugayir davranması sebebiyle Bâbıâli'nin "himaye-i hukuk-ı beşeriye iddiasında bulunan Avrupa Devlet-i muazzamasına şikâyet" hakkına sahipti.⁹⁹

Albay Vladimir Klevezal 3 Aralık 1877'de Tırnova'ya bağlı Elena kazasındaki muharebede sırtından yaralanarak Osmanlı ordusuna esir düşmüştü.¹⁰⁰ Savaşın ardından yaklaşık çeyrek asır geçtikten sonra yayınlanan hatıralarında Klevezal nasıl esir alındığını, İstanbul'a yolculuğunu ve İstanbul'daki hayatını kapsayan yaklaşık 4 aylık bir süreci aktarmaktadır.

Esir düşen Klevezal öncelikle ordu kumandanı Süleyman Paşa'nın yanına götürüldü. Bu sırada bir Osmanlı subayı Fransızca olarak endişelenecek bir durum olmadığını, İstanbul'a güvenli bir şekilde götürüleceklerini söyleyerek Rus esirleri teskin etmeye çalıştı. Yaralı Rus subayın ilk tedavisi Maren isimli köyde İngiliz doktorlar tarafından yapıldı. Klevezal at üzerinde rütbesiz esirler ise yaya olarak Ahmetli'ye geldi. Buraya üç esir Rus subayı daha ulaştı. Kıyafetleri olmayan ve soğuk havada acınacak durumda olan Rozov isimindeki subaya çizme verildi. Ahmetli'de esirler Rus kuvvetlerinin sayısı, yerleşimi ve hedefleri hakkında sorguya çekildi.¹⁰¹

Ahmetli esirlerin İstanbul'a yolculuklarının başlangıç noktasıydı. Esirler önce İslimiye'ye oradan da Yanbolu'ya ulaştı. Yağmur, soğuk ve kötü yollar yolculuğu dayanılmaz hale getirmekteydi. İslimiye'de subaylara iki oda verildi. Klevezal için yastık ve sıcak battaniyesi olan çift kişilik bir yatak hazırlandı. Burada Rus esirleri eğlendirmeye çalışan bir müzisyen bile vardı; gerçi yaptığı müzik Rus esirlere hitap etmedi. Çorba ve "iştah kaçırıcı" sebze yemeğinden ibaret olan

⁹⁵ BOA HR.MKT 195-14.

⁹⁶ BOA Y.PRK.HR 1-62.

⁹⁷ BOA Y.EE 84-100.

⁹⁸ MSA, Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 9-0-93

⁹⁹ MSA, Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 135-0-164.

¹⁰⁰ MSA, Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 107-0-113.

¹⁰¹ Klevezal, 956; Osmanlı Rus Harbi 1877-1878, 109-0-181. Klevezal önemli bir bilgi vermediğini söylemekle birlikte Osmanlı ordusu esirlerin verdiği bilgileri önemsiyordu. Harp sırasında esirlerden alınan ifadeler istihbaratın önemli bir parçasını oluştuyordu.

öğle ve akşam yemekleri “Türk usulüydü”.¹⁰² Klevezal’a göre esirlere gösterilen nezaket ve yardımseverlik zamanla zayıfladı: “Birinci gün komutan geldi, ikinci gün yardımcısı, üçüncü gün ise bir asker; artık yiyecek bulmak kolay değildi.”¹⁰³

Yanbolu yolunda Rus subayları evinde ağırlayan bir Yahudi, kendilerine şarap ve yemek ikram etti. Müslüman halkın tavrı önceki savaşlarda olduğu gibi düşmancaydı.¹⁰⁴ Yanbolu’dan sonra trenle devam eden yolculuk daha konforluydu. Edirne’ye ulaşan esirleri garda Cemil Paşa karşıladı. Klevezal buradaki ilgiden gayet memnundu: “Bize oldukça nazik davrandı. Bizim için kahvaltı hazırlanmasını söyledi ve bana şehri gezdirmekten mutluluk duyacağını, fakat meraklı insanların beni rahatsız etmesini istemediğini söyledi.”¹⁰⁵ İngiltere konsolosu da esirleri görmek için istasyona geldi. İstasyonda Kucher isimindeki bir Avusturyalı Klevezal’ın kulağına Plevne’nin düştüğünü fısıldadı ve eşine mektup yazacağına dair söz verdi.

15 Aralık 1877 tarihinde esirler İstanbul’a ulaştı. Klevezal Avrupa yakasındaki bir kışlada özel bir odaya yerleştirilirken diğer subaylar ve erler Selimiye Kışlası’na yollandı. Klevezal İstanbul’daki Rus esir er ve erbaşın sayısını 450 olarak vermektedir. Subaylar ise 8 kişiden ibaretti.¹⁰⁶ Bazı kayıp subaylar hakkında Osmanlı Devleti’nden bilgi istenmiş; fakat esirler arasında tespit edilememişlerdi.¹⁰⁷ Selimiye Kışlası’nın kirli ve nemli ortamında rahat edemeyen diğer Rus subayları da kısa zaman sonra Klevezal’ın yanına taşındı.¹⁰⁸

Esir subayların II. Abdulhamid’i ziyaretlerinde kendilerine bir miktar harçlık verildi (Klevezal’a 25, diğer subaylara ise 7’şer lira). Yeni padişah ayrıca bütün ihtiyaçların karşılanacağını temin etti. Fakat sonraki bir ay boyunca odalarından çıkmalarına izin verilmediği gibi Klevezal ve Rozov ile gardiyanlar arasında arbeye yaşandı. Klevezal’a nöbetçinin en ağır şekilde cezalandırılacağı söylendi fakat Klevezal asıl suçlunun nöbetçi olmadığını çünkü nöbetçinin savaş esiri ile suçlu arasındaki farkı anlamadığını ifade etmekteydi. Rozov örneğinde ise görevli Osmanlı subayı nöbetçiyi döverek gereğini yaptığını düşünüyordu. Rus esirin durumu üst makamlara şikâyet edeceğini söylemesini ise hiç anlamlandıramamıştı.¹⁰⁹

Bu savaşta Rus esirlerini Almanya Büyükelçisi Prens Heinrich Reuss-Köstritz himaye etti. Alman büyükelçiliğinin iltiması ile esirlerin gözetimi gevşetildi. Çamaşır satın almak ve hamama gitmek için dışarı çıkmalarına izin verildi. Elçilik görevlileri haricinde din adamları da esirlere ilgi duyuyordu. İstanbul’daki İncil Cemiyeti üyesi William Sellar kendilerine cemiyetin kütüphanesini gezdirdi. Zamanla esirlerin Müslüman ziyaretçileri de arttı. Osmanlı subayları Klevezal’a elma, portakal, kuru erik ve kuru üzüm gibi hediyeler getirdi. Macar asıllı bir albay ile Saint-Syr mezunu

¹⁰² Klevezal, 957.

¹⁰³ A.g.e.

¹⁰⁴ A.g.e., 957-958.

¹⁰⁵ A.g.e., 958.

¹⁰⁶ Klevezal, Dombrovskiy, Rozov, Sotskiy, Laskeviç, Suşkov, Sekretev ve Glavatskiy. Savaşın henüz başında Bahriyeli Yüzbaşı Puşçin Kalyoncular Kışlası’nda kalmıştı. Osmanlı ordusu torpido gemisinde görevli olan Puşçin’den Rus donanmasının torpido gücü hakkında bilgi almaya çalışmıştır. Sorgulama kaydı için bakınız, MSA 93 Harbi, 133-0-251; 87-0-73.

¹⁰⁷ Kasım 1878’deki Yelena Muharebesi’nden sonra kendilerinden haber alınamayan Rus subaylar Kolesnikov, Suçov ve Uşkov Osmanlı elindeki subaylar içinde bulunmuyordu. MSA 93 Harbi, 56-0-131. Bulgar alayı zabiti Suşanov’un bilinmeyen akıbeti yine yazışmalara yansdı. BOA HR.SYS 1225-10.

¹⁰⁸ A.g.e., 959.

¹⁰⁹ A.g.e., 960.

bir Osmanlı subayı da ziyaretçiler arasındaydı. Klevezal İngilizce, Fransızca ve Almanca muhtelif yayına da artık ulaşabiliyordu. Klevezal'a Selimiye Kışlası'nda tutulan Rus askerlerini ziyaret ederek ihtiyaçlarını tespit etme izni verildi. Buradaki esirlerin kıyafete ihtiyacı vardı. Ayrıca memleketlerini özleyen esirler, iki basit Rus yemeği olan *şçi* (lahana çorbası) ve *kaşa* (tatlı yulaf lapası) istediler.¹¹⁰

1878 yılının başlarında esirlerin Kütahya'ya yollanması ve buradaki askeri kışlada kalmaları kararlaştırıldı.¹¹¹ Fakat bu karar uygulanamadan barış antlaşması imzalandı. Mart başında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'ndan sonra Rus esir subaylar sivil kıyafetler ile serbestçe İstanbul'da dolaşmaya başladı. Klevezal Nisan 1878'de St. Petersburg'a döndü. Rus Çarı II. Aleksandr Rus albaya kendisine İstanbul'da nasıl muamele edildiğini sormuş, Klevezal ise şikâyet etmek için bir sebebinin olmadığını söylemişti.¹¹²

Osmanlı'nın Mutsuz Misafirleri

Esirlere muamelede bazı kırılma anlarından bahsedilebilir. 1828-29 Harbi ile birlikte Bâbıâli savaş esirini korunması gereken muharip unsurlar olarak gördüğünü daha açık bir şekilde ortaya koydu. Kırım Harbi'nde Osmanlı Devleti Hristiyan müttefiklerini ağırladı ve beraber savaştı. Dolayısıyla devlet Hristiyan esire karşı daha dikkatli davranmak zorundaydı. Kırım Harbi sonrasında uluslararası savaş hukuku ile ilgili bazı materyal gelişmeler oldu. Kızılhaç'ın teşekkülü ve Cenevre Sözleşmesi savaş esirini sadece iki devlet arasındaki yerleşik teamüllere bağlı olmaktan çıkardı. Zaman içinde esirler şiddet ya da eşyalarının çalınmasının yerine can sıkıntısı ve kötü yemeklerden şikâyet etmeye başladı. Kendilerini tehdit ve tehlike altında hissederek her an korku içinde yaşayan esirlerin yerini içinde bulundukları şartlardan memnun olmayan daha talepkâr esirler aldı. Bütün bunlara karşın Rus savaş esirlerinin Osmanlı Devleti'nde yaşadığı tecrübelerde devamlılığın daha belirgin olduğu söylenebilir. Devletin esirlere iyi davranma isteği ve mütekabiliyete uygun davranma çabası, görevlilerin resmi söyleme uygun davranmaması, esirlerin hayat şartlarından şikâyetçi olması, esirlerin gönderilebileceği İstanbul'dan daha iyi bir mekânın bulunamaması, Hristiyanlar ile temaslarının stratejik açıdan riskli ve Müslümanlar ile temaslarının ise tehlikeli bulunması 19. yüzyıl boyunca Osmanlıdaki esir askerlerin hayatının ortak özellikleriydi.

İstanbul'a ulaşan esirler isim ve rütbelerini havi listeler ile birlikte Tersane-i Âmire'ye teslim ediliyordu.¹¹³ Osmanlı'nın her bir savaşta elinde tuttuğu Rus esirlerin sayısı yüzlerle ifade edilebilirdi. (Bakınız, Tablo-3) Bu sınırlı sayıdaki savaş esiri büyük oranda lojistik merkez İstanbul'da tutulurken Rusya binlerce Osmanlı savaş esirini ülke içlerinde oldukça geniş bir coğrafyaya pay etmekteydi. İki devletin elindeki esirler arasındaki asimetri 19. yüzyıldaki bütün savaşlar için geçerliydi. Kırım Harbi'nde de durum benzerdi çünkü Rus esirlerin büyük kısmı Fransız ve İngiliz orduları tarafından ele geçirilmişti. Esirlerin rütbesinde de bir asimetriden söz edebiliriz. Gazi Osman Paşa ve Patrona

¹¹⁰ A.g.e., 961-963.

¹¹¹ MSA Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 66-0-17.

¹¹² Klevezal, 977.

¹¹³ Bu çalışmada muhtelif Rus esir gruplarının listelerine ulaşmakla birlikte tamamını içeren tafsilatlı listeler tespit edilememiştir. Tersaneye 1810 tarihinde teslim edilen 51 Rus erin isimlerini gösterir bir liste için bakınız, BOA C.HR 52-2584. 1828-1829 savaşında ele geçirilen esirlerin birçok listesini incelemek mümkündür. 155 esir ve zabitin ismini içeren bir liste için, C.BH 126-6113. 68 esir er ve zabitin ismini içeren bir liste için, C.HR 71-3549. 51 er ve zabiti gösteren bir liste için, C.BH 269-12433. 44 askerin ismini içeren bir liste için bakınız, C.HR 118-5887. 93 Harbi'nde Almanya sefaretinin isteği üzerine Rus esirlerinin listesi Almanya Sefareti'ne verildi. HR.SYS 1233-68; HR.TH 71-93.

Osman Paşa gibi birçok Osmanlı Paşası Rus ordusunun eline geçerken Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca hiçbir Rus generalini esir alamadı. Klevezal'ın başlangıçta general olduğunun düşünülmesi daha özenli bir muameleyi beraberinde getirdi; fakat daha sonra albay olduğu anlaşıldı.

Esirlere muamelede müteakabiliyet aranmakta; Rus esirlere yapılacak iyi muamelenin Osmanlı esirlerinin refah ve güvenliğini artıracak hesaplanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde savaş esirlerinin hayat şartlarının iyileştirilmesi diplomatik bir gereklilik olduğu kadar modernleşme çabasının da bir gereği idi. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti Avrupa hukuk sistemine dahil olmak ve Avrupalı devletler tarafından kabul görmek istiyordu. Bâbiâli, 1865 yılında savaşta yaralıların korunmasını öngören Cenevre Sözleşmesi'ni, 1874 yılında da esirlerin haklarını düzenleyen Brüksel Antlaşması'nı imzaladı.¹¹⁴ Diğer taraftan modernleşmedeki eksiklik ve başarısızlıkların esir askerlere muameledeki pratiğe de yansıdığı anlaşılmaktadır. Devlet politikası esirlere iyi davranılması üzerine bina edilse de bu konuda mutlak bir başarıdan söz etmek zordur.

Rus esir subayların rahatsızlık duydukları durumlar kurumsal bir politikanın değil bireysel davranışların sonuçlarıydı. Osmanlı merkezi hükûmeti esirlere kötü davranılmaması ve esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususlarında sürekli görevlileri uyarıyor, iyi muamelenin Rusya'daki on binlerce Müslüman esirin hayatını iyileştireceğinin altını çiziyordu. Diğer taraftan esirler ile ilgilenen kişilerin özenle seçilmedikleri ve kurumların gerektiği gibi teftiş edilmediği söylenebilir. Rus esirler için görevlendirilen gardiyanların görev tanımının net olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden esirleri sıkı kontrol altında tutmaya çalışıyor, gerekli gördükleri durumlarda şiddete başvuruyorlardı. Esirlere nasıl muamele edileceği ile ilgili Rusya tarafı her savaşta bir tüzük hazırlıyordu. Burada alacakları istihkak, yolculukları ve ibateleri hakkında genel bir çerçeve çiziliyordu.¹¹⁵ Osmanlı tarafında böyle bir tüzüğün varlığından haberdar değiliz.

Esirler güvenlikleri için savaş ortamında ve yolculuk halinde Başbozuk askerden uzak tutulmaktaydı. Müslüman ahali ile temasları da olabildiğince sınırlıydı. İstanbul'da dolaşmak istediklerinde tebdil-i kıyafet uygulanıyordu. Esirler sıkı gözetim ve kontrolden her zaman şikâyet etmişlerdir. Esirlere insanî muamelede bulunma isteği ile onları izole etme ihtiyacı Osmanlı Devleti için büyük bir ikilemdi. Osmanlı yönetimi esirleri şehir hayatı içerisine dahil etmekten imtina etmiştir. Hristiyan savaş esirinin Osmanlı'nın Ortodoks nüfusu ile irtibatı devletin güvenliği açısından tehlikeli görülürken, Müslüman nüfus ile teması ise esirin güvenliği açısından riskli bulunmaktaydı. Müslümanların, özellikle kaybedilen savaşlarda düşman askerine karşı hoşgörü ve sempati duymaması şaşırtıcı değildi. Klement, Rozalio-Sošalskiy ve Klevezal'ın İstanbul'a yolculuklarında Müslüman nüfus ile ilgili yazdıkları neredeyse birbirinin aynıydı. Esirlerin gözetimleri ve ihtiyaçları konusunda güvenilir Hristiyan reayadan yardım istenmiş, esirlerin kaçması halinde sorumluluk onlara yüklenmişti.

Savaşın yükünü çeken, savaştan ekonomik ve toplumsal anlamda doğrudan etkilenen İstanbul Rus esirlerini hiçbir zaman sıcak karşılamadı. Esirlerin Anadolu'ya gönderilmesi girişimleri ise istenen sonucu vermedi. Anadolu halkının savaş esirlerine bakışı devlet politikası ile

¹¹⁴ Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*, 222-225.

¹¹⁵ Kırım Harbi sırasında kullanılan tüzük için bakınız, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Polojenie o plenih* (St. Petersburg, 1854).

benzeşmiyordu. Bu yüzden şahısların ellerinde tuttıkları esirlerin serbest bırakılması savaş sonrası diplomasiinin önemli konularından biri olmaya devam etti.

Osmanlı ve Rusya arasında gelişen esir hukuku ile birlikte esaretin şartları özellikle subaylar için iyileşmişti. Esir subayların tayınatı bu durumu açıkça gösteriyordu. (Bakınız, Tablo 1) Esirlerin alkol talepleri de “devletin büyüklüğü gereği” olarak karşılanıyordu. 1828 sonrasında esirler zindan yerine daha konforlu ve sağlıklı kışla, manastır veya ev gibi meskenlere yerleştirilmişti. Rus esirler açık alana çıktıklarında bu yerlerin Hristiyan ahali ile meskûn olmasına dikkat edildi. Adaların izole konumu, Hristiyan ahali ile meskûn olması ve esirlerin ikamet edebilecekleri manastırların varlığı savaş esirlerinin yerleşimi için uygun bulunmasını sağlamıştı. Diğer taraftan paralarına veya eşyalarına el koyulması, şiddete maruz kalmaları önemli şikâyet konuları olmaya devam etti.

Savaş sırasında Rus esirler ile tarafsız devletlerin diplomatik temsilcileri ve İstanbul'daki bazı etkili Levanten tüccarlar ilgileniyordu. 1828-29 Harbi ve Kırım Savaşı'nda Avusturya, 93 Harbi'nde Almanya temsilcisi Rus esirlerin sorunlarıyla ilgilendi. Muhtemelen esirler ile ilgilenmek dinî ve insanî bir vazife olarak prestijli bir uğraştı. Rus esirler ile irtibat kurabilmek için Bâbîâli'nin güvenini kazanmak gerekiyordu. İstanbul'da ticaretle uğraşan ve uzun yıllar Danimarka'yı temsil eden Alman kökenli Hübsch ailesi böyleydi. Osmanlı Sarayı ve üst düzey Osmanlı görevlileri ile iyi ilişkilere sahip olan Hübschler 1798-1802 Osmanlı-Fransa, 1806-12 ve 1828-29 Osmanlı-Rus harplerinde esirlere yardım konusunda aracılık yaptılar. Kırım Harbi'nde başka bir Levanten tüccar Jacques Alléon ismi ön plana çıktı. Rus aristokrat Anatoliy Demidov'un Rus esirlerine yardım etmek için Avrupa genelinde kurduğu yapıya İstanbul'dan Alléon dâhil olmuştu.

Savaşta esir alınanların tamamı geri dönmedi. Müslüman esirler ya da esir olduktan sonra din değiştirerek Müslüman olanlar teslim edilmek zorunda değildi. Asker kaçakları, özellikle Ruslar için savaşmak istemeyen Leh askerler, muhtemelen cezalandırılma korkusu sebebiyle din değiştirmektedir. Rozalion-Soşalskiy adadaki esirlerin Müslüman olmaları yolunda telkin olduğunu ifade etmektedir. Rozalion-Soşalskiy adadan kaçtıktan sonra yakalananlar haricinde din değiştiren olmadığını yazmaktadır.¹¹⁶ Klevezal da benzer şekilde Rus erlerinin propaganda faaliyetiyle Müslüman yapılmaya çalışıldığını fakat Rusların bu propagandadan etkilenmediğini dile getirmektedir. Rusya Müslümanlarından esir düşenler zaten tartışmasız bir şekilde Osmanlı ordusunun ve toplumunun parçası haline geliyordu.

19. yüzyılda savaş esiri artık suçlu veya köle değildir, devlet korumasında zorunlu ikamete tâbi misafirdir. Savaş esirine muamele insanî bir mesele haline gelmiş; esirlerin ziyaretçi kabul etmesine, maddi yardım almasına, ibadet etmesine izin verilmiştir. Esirler daha konforlu yerlerde tutulmuş, yaşam koşulları iyileşmiştir. Esirlerin savaş sırasında ya da sonrasında salıverilmesi bir norm haline gelmiştir. Osmanlı Devleti esirlere iyi davranmayı büyük devlet sorumluluğu olarak görmüş, sorumlu gardiyan ve askerlerden esirlere iyi davranmasını beklemiştir. Diğer taraftan esirlere muamelede bazen kurallar ve uygulamalar arasında uyumsuzluklar gözlenmiştir. Bu yüzden esirlerin hayatını kolaylaştıran kurallardan ziyade şahsi ilişkiler olmuştur.

¹¹⁶ Rozalion-Soşalskiy, 82.

SONUÇ

Bu çalışma 19. yüzyıldaki Rus savaş esirleri, özellikle de subaylar, hakkında genel bir tablo oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı Rus savaşlarının esirleri hakkında hâlâ az şey biliyoruz. Bu çalışma Osmanlı-Rus savaşlarının cephe gerisini anlamak adına bir adım olarak görülebilir. Osmanlı-Rus savaşlarındaki savaş esirleri, asker kaçakları, casuslar, din değiştirenler, ülkelerine geri dönen ve dönmeyen askerler ve esarette hayatını kaybedenler hakkında yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Askerlerin cephe gerisindeki esaret tecrübeleri Osmanlı ve Rus toplumu arasındaki ilişki hakkında yeni bilgiler ortaya koyarken ordudaki, bürokrasideki ve toplumdaki değişim, dönüşüm ve reaksiyon hakkında daha derinlikli yorumlar yapmamıza yardımcı olabilir.

Tablo 1. Kırım Harbi Sırasında Esir Subayların İstihkakı (Kaynak: İ.DH 288/18091)

	Tereyağı	Kahve	Şeker	Çay	Duhan	Nân-ı aziz /Francele	Taam	Mum
Yüzbaşı	40 Dirhem	5 Dirhem	50 Dirhem	3 Dirhem	50 Dirhem	1 /1	4 sahan (Sabah akşam)	Her gece 1
Mülâzım	40 Dirhem	5 Dirhem	50 Dirhem	3 Dirhem	50 Dirhem	0/2	4 sahan (Sabah akşam)	Her gece 1

Tablo 2. Esirlerin İbatesi (Muhtelif kaynaklardan derlenmiştir.)

1806-12	1828-29	1853-56	1877-78
Tersane-i Âmire Yedikule	Tersane-i Âmire Heybeliada Vaftizci Yahya Manastırı	Tersane-i Âmire (Kalyoncu Kışlası) Kuleli Kışlası Selimiye Kışlası Tophane Kışlası Büyükada'da Aya Yorgi ve Aya Nikola Manastırları Heybeliada'da manastır Kınalıada'da manastır ve sahilhâne Kütahya Çifteler Çiftliği	Tersane-i Âmire (Kalyoncu Kışlası) Selimiye Kışlası

Tablo 3. Rus Savaş Esirlerinin Sayısı (Kaynak: Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*; Milovidov, “Russkie voennoplennye”; Klavezal, “Vospominaniya voennoplennogo”)

1806-12	1828-29	1853-56 (Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa elindeki toplam esir sayısı)	1877-78
?	1691	7852 (1267'si sivil)	458

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*
A.AMD 69-56
C.BH 126-6113 269-12433
C.HR 52-2584; 71-3549; 118-5887; 185-9209
HAT 149-6292; 989-41822-E; 1008-42342; 1032-42876; 1057-43499E; 1073-43893; 1355-52977; 1363-53862
HR.TH 71-93
HR.MKT 89-69; 108-66; 113-76; 119-85; 132-79; 195-14
HR.SYS 1225-10; 1233-68; 1352-48; 1355-17
İ.DH 104-5076; 288-18091; 322-20927
İ.HR 112-5462
Y.EE 84-100
Y.PRK.HR 1-62
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Milli Savunma Arşivi (MSA)*
Kırım Harbi 4-11-39; 36-67-10; 46-1-21
Osmanlı-Rus Harbi (1877-78) 9-0-93; 56-0-131; 66-0-17; 87-0-73; 107-0-113; 109-0-181; 133-0-251; 135-0-164
- The National Archives (TNA)*
WO 28-182

Kitap ve Makaleler:

- “İzvestiya o naših plenih v Konstantinopole”, *Morskoy sbornik*, 6 (1856): 127-129.
- “Opisanie semi-mesyačnogo plena russkogo ofitsera v Konstantinopole.” *Sbornik izvestiy otnosyaşçihysya do nastoyaşçey voyni*, haz. N. Putilov, 25 (1856): 8-10.
- “Russkie plennie v Konstantinopole i na ostrove E (Aix), vo Frantsii, v kontse 1854 goda.” *Sbornik izvestiy otnosyaşçihysya do nastoyaşçey voyni, Prilojeniya* haz. N. Putilov, 25 (1856): 3-4.
- [Calthorpe, Colonel Somerset]. *Letters from Head-Quarters, or the Realities of the War in the Crimea*. 2 cilt, Londra, 1856.
- Baudens, Lucien. *On Military and Camp Hospitals and the Health of Troops in the Field*. Çev. Franklin Hough. New York, 1862.
- Duberly, Mrs. Henry [Frances Isabella]. *Journal Kept during the Russian War*. Londra, 1855.
- Düzcü, Levent. “Osmanlı Devleti’nin Avusturyalı Savaş Esirlerine Karşı Tutum ve Politikası (1788-1793).” *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* 8 (2021), 379-408.
- Erdem, Y. Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise*. Londra, 1996.
- Hornby, Mrs. Edmund [Emelia Bithynia Maceroni]. *In and around Stamboul*. Londra, 1858.
- Karakulak, Mesut. “Bir Vapurdan 93 Harbine Bakmak: Mersin Vapuru Hadisesi ve Rusya’da Osmanlı Savaş Esirleri.” *History Studies* 12/3 (2020): 1113-1128.
- Klement, Nikolay M. “God v plenu u Turkov.” *Morskoy sbornik* 28/3 (1857), Resmi olmayan kısım: 32-62.
- Klevezal, Vladimir N. “Vospominaniya voennoplennogo.” *İstoričeskij vestnik* (1901 Mart): 950-977.
- Köremezli, İbrahim. “Kırım Harbi Sırasında Rusya’daki Esir Osmanlı ve Müttefik Askerleri (1853–1856).” *Belleten* 77/280 (2013): 983-1030.

- Köremezli, İbrahim. "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013.
- McCormick, Richard C. *Visit to the Camp Before Sevastopol*. New York, 1855.
- Meşçerskiy, Aleksandr V. "İz vospominaniy knyazya A. V. Meşçerskogo. Razmen plenñih v voynu 1858-1856 godov." *Russkiy arhiv* 98/3 (1899): 441-504.
- Meurant, Jacques. "Anatole Demidoff pionnier de l'assistance aux prisonniers de guerre." *Préludes et pionniers: les précurseurs de la Croix-Rouge, 1840-1860*. Haz. Roger Durand, Jacques Meurant, Youssef Cassis (Cenevre, 1991): 95-117.
- Milovidov, B. P. "Inostrannie voennoplennye i Rossiyskoe obşçestvo v godı Krımskoy voynı." *Rossiyskaya istoriya* 5 (2010): 153-164.
- Milovidov, B. P. "Turetskie voennoplennye v Rossii v 1812 g." *Voprosy istorii*. 10 (2008): 91-100.
- Milovidov, B[oris] P[avloviç]. "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı." *Vestnik molodıy uçyonıy* 5 (2002): 28-36.
- Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Polojenie o plenñih*. St. Petersburg, 1854.
- Poznahirev, V. V. "Evolyutsiya polojeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – načale XX v." *Elektronnyy nauçnyy jurnal Kurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. 19 (2011), <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>.
- Poznahirev, V. V. "Turetskie voennoplennye v Kurskoy gubernii v period Krımskoy voynı 1853-56 gg." *Kurskiy kray. Nauçno-istoričeskij jurnal*. 126 (2010): 32-39.
- Poznahirev, V. V. "Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplennye voyn XIX veka." *Nauçnye vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika*. 17 (2011): 151-155.
- Poznahirev V. V. *Turetskie voennoplennye i grajdanskıe plenñie v Rossii v 1914–1924 gg*. St. Petersburg, 2014.
- Poznahirev, V. V. *Ottomanskıe Voennoplennye v Rossii v period Russko-Turetskoy voynı 1877–1878 gg*. St. Petersburg, 2017.
- Poznahirev V.V. *Turetskie generalı i admirallı v Russkom plenu (XVIII-XX vv.)*. St. Petersburg, 2019.
- Rozalion-Soşalskiy, A. G. *Zapiski Russkogo ofitsera, bıvşego v plenu u Turok v 1828 i 1829 godah*. Harkov, 2011.
- Sandwith, Humphry. *A Narrative of the Siege of Kars*. Londra, 1856.
- Smiley, Will. *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law*. Oxford, 2018.
- Şakul, Kahraman. "What happened to Pouqueville's Frenchman? Ottoman Treatment of the French Prisoners during the War of the Second Coalition (1798-1802)." *Turkish Historical Review*, 3 (2012): 168-195.
- Taki, Viktor. *Tsar i sultan. Osmanskaya imperiya glazami rossiyan*. Moskova, 2017.
- Teplov, V. *Russkie predstaviteli v Tsargrade 1496-1891*. St. Petersburg, 1891.
- Toledano, Ehud R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Londra, 1997.
- Turhan, Fatma Sel. *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri. 'Soltat Vasil İstefan, Uzun Boylu Genç Oğlandır'*. İstanbul, 2018.
- Turhan, Fatma Sel. "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi." *Studies of the Ottoman Domain*, 8/14 (2018), 13-42.
- Turhan, Fatma Sel "Conversion of War Captives in the Ottoman Lands During the Eighteenth Century: Rules, Applications and Abuses", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26/4 (2024), 524-541.

Tanzimat Öncesi Askerî Modernleşme Sürecinde Hassa Ordusu Zabitlerinin Genel Özelliklerine Dair Bir İnceleme

A Study on the Characteristics of Hassa Army Officers in the Pre-Tanzimat Military Modernisation Process

<https://doi.org/10.52792/tws.1553189>

Yunus Emre ÇAKIR

[Araştırma Makalesi](#)

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi – Dr.

0000-0002-9075-7458

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yunus Emre ÇAKIR

E-posta/E-mail:

yemrecakir@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

19 Eylül 2024

Revizyon talebi/Revision Requested:

01 Ekim 2024

Son revizyon /Last revision:

15 Kasım 2024

Kabul tarihi/Accepted:

19 Aralık 2024

Atıf/Citation:

Çakır, Yunus Emre. “Tanzimat Öncesi Askerî Modernleşme Sürecinde Hassa Ordusu Zabitlerinin Genel Özelliklerine Dair Bir İnceleme.” *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 6, no. 1 (2025): 33-59

Özet

Bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat öncesi askeri modernleşme sürecinde, Hicri 1253 (1837-38) yılına ait Osmanlı Hassa Ordusu zabitleri hakkında düzenlenen bir künye defterini incelemektedir. Defter, Hassa Ordusu zabitlerinin yaş, okuryazarlık düzeyleri, askeri idare yetenekleri gibi çeşitli konulara dair bilgiler sunmaktadır. Çalışmada zabitlerin yaş ve okuryazarlık düzeyleri karşılaştırılarak, farklı askeri sınıflar (piyade, süvari, topçu) arasındaki veriler istatistiksel yöntemlerle değerlendirilmiştir. Sonuçlar, piyade sınıfında genç ve okur-yazar olmayan subayların çoğunlukta olduğunu fakat rütbelerin yükselmesi ile okuryazarlık oranının da yükseldiğini, süvari sınıfında ise daha yaşlı ve deneyimli subayların bulunduğunu, topçu sınıfında ise okuryazarlık oranının diğerlerine kıyasla çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu çalışma aynı zamanda kantitatif tarih yazımının Osmanlı askeri modernleşme tarihi hakkında yeni perspektifler sunabileceği iddiasını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hassa Ordusu, Askeri Tarih, Osmanlı Subayı, Askeri Modernleşme*

Abstract

This study analyses an identity book dated 1253 AH (1837-38) on the officers of the Ottoman Hassa Army during the military modernization process of the Ottoman Empire before the Tanzimat. The book provides information on a number of subjects, including the age, literacy levels and military administration skills of the officers of the Hassa Army. In the study, the age and literacy levels of the officers are compared, and the data between different military classes (infantry, cavalry, artillery) are evaluated using statistical methods. The results demonstrate that the infantry class comprised the majority of young, illiterate officers, with an increase in literacy rates observed with the progression of ranks. In contrast, the cavalry class exhibited a higher proportion of older, more experienced officers, while the artillery class displayed the lowest literacy rates across all classes. This study further posits that quantitative historiography can offer novel insights into the history of Ottoman military modernization.

Key Words: *Hassa Army, Military History, Ottoman Officer, Military Modernization*

GİRİŞ

Osmanlı askerî modernleşme süreci, askerî reformlar ve bürokratik dönüşümler çerçevesinde geniş ve zengin bir literatüre sahiptir¹. Bu dönem hakkında askeri tarih alanında yapılan çalışmalar, genellikle modern ordulara geçiş ve kurumsallaşma süreçleri ile askerî talim ve terbiye sisteminin değişmesi gibi konulara odaklanmış durumdadır. Fakat bu çalışmaların büyük çoğunluğu Tanzimat sonrası döneme ağırlık vermektedir². 1826 ile 1839 yılları arasındaki dönem, genel ifadesiyle Tanzimat öncesi dönem, kaynak ve veri sınırlılığı sebebiyle yeterince aydınlatılamamış bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Askerî ve idarî reformların başlangıcını ifade eden bu dönem oldukça hayati değişimlere sahne olsa da mevcut kaynak sıkıntısı bu dönemi anlamlandırabilmek adına ciddi zorlukları beraberinde getirmektedir. Dolayısı ile 1826-1839 yılları arasına ait olan her bilgi kırıntısının büyük değere sahip olduğu kolaylıkla ifade edilebilir.

Hassa Ordusu (Asâkir-i Hassa), 1826 yılında Asâkir-i Mansûre Ordusu'ndan bağımsız bir yapı olarak, Bostaniyan-ı Hassa Ocağı'nın devamı niteliğinde imparatorluk muhafızları olarak teşkilatlandırılmıştır³. Her ne kadar 1843'te gerçekleştirilen düzenlemelerle Birinci Ordu adı altında Asâkir-i Mansûre ile birleştirilecek olsa da 1830'ların sonuna gelindiğinde Hassa Ordusu yaklaşık 15 bin kişilik bir kuvvete ulaşmıştır⁴. Bu önemine rağmen doğrudan Hassa Ordusunu ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma Tanzimat'ın hemen öncesine ait bir dönemde düzenlenmiş rapor niteliğine haiz bir künye/kadro defteri üzerinden mevcut literatüre farklı bir perspektiften katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında Hicri 1253 (1837-38) yılına ait Osmanlı Hassa Ordusu zabitlerine ilişkin hazırlanan kapsamlı bir künye defteri incelenerek, Asâkir-i Hassa zabitlerinin yaş, okuryazarlık düzeyleri, askeri idare yetenekleri gibi çeşitli parametreler bağlamında Osmanlı askerî modernleşmesinin erken döneminde ortaya çıkan zabıt profili incelenmiştir⁵.

¹ Konu hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Ahmet Özcan "Askeri Tarih, Tarihsel Gelişimi, Yazarlar ve Okurları Üzerinde Bir Değerlendirme," *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1, no. 1 (2020): 3-23.

² Tanzimat öncesine ait kapsamlı ve istisnai bir örnek olarak Yıldız'ın çalışması ileri sürülebilir. Bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok; Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)* (İstanbul: Kitabevi, 2009).

³ Eric Jan Zürcher, Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918), içinde *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik*, Derleyen Eric Jan Zürcher (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003). 89; Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusunun Temeli Mu'allem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilatı", *Tarih Dergisi* 34 (1984): 347-396.

⁴ H. 1253 yılında Hassa Ordusu 14337 kişiden müteşekkildir. BOA. TS.MA.e. 64/27.

⁵ Arşiv kaydına göre defterin H. 1253 yılına ait olduğu kayıtlı olsa da tam olarak hangi tarihe ait olduğunu belirleyebilmek için üzerinde kesin bir ibare bulunmamaktadır. Cetvellerde kayıtlı olan en geç zabıt nasbı tarihi Hicrî 1253'tür ve defterin serlevhası üzerindeki tuğranın II. Mahmud'a ait olduğu görülmektedir. Bu verilere dayanarak defterin en erken H. 1253, en geç ise II. Mahmud'un vefat yılı olan H. 1255 yılları arasında düzenlenmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında Birinci Liva Birinci Alay ve İkinci Liva İkinci Alay’a ait dörder tabur, iki süvari alayı ve biri piyade diğeri süvari olmak üzere iki topçu alayı ile Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye’de görev yapan zabıtlar hakkında düzenlenen künye defteri incelenmiştir. “*Bi’l-cümle Asâkir-i Hassa-i Hazret-i Şahâne Piyade ve Süvari Alayları esâmi cedvelidir*” açıklamasını taşıyan bir serlevha ile başlayan söz konusu defter Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) fonunda kayıtlıdır⁶. Rapordaki cetveller her bir alay ve tabur için ayrı ayrı hazırlanmış olup, her bir satırda zabıtların adı, rütbesi, yaşı, naspedildiği tarih, okuma yazma durumu, talim ve taallüm yetkinliği, askeri idaredeki kabiliyeti, salah⁷ hâli ve nizama giriş tarihi gibi bilgiler yer almaktadır⁸. Çalışmada binbaşı ve alt rütbedeki 347 zabıt analize konu edinilmiştir. Topçu sınıfında mevcut *serbezar* rütbesi binbaşı olarak değerlendirilmiştir. Mirлива, Miralay, Kaimakam, Alayemini, Sancakdar ve Emin-i Esvab rütbelerine mensup subaylar ise örneklem sayısının yetersizliği nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu rütbedekilerin de dahil edilmesi ile zabıt sayısı 368’e yükselmektedir. Defterde çalışma konusu edinilen birliklerden başka taburlar da bulunmaktadır fakat sadece zabıtların rütbe ve adları belirtilmiş, raporun ilgili diğer kısımları boş bırakılmıştır. Analize konu edinilen ilgili verilerin eksikliği sebebiyle bu taburlar da çalışma kapsamı dışında tutulmak zorunda kalmıştır. Okur-yazarlık, talim ve taallüm yetkinliği, askeri idaredeki kabiliyeti ve salah durumu bilgileri “var” ve “oldukça” ifadeleriyle belirtilmiş; ilgili hücrelerin boş bırakılması yoluyla da söz konusu kabiliyetlerin o zabitte olmadığı bilgisi verilmiştir.

İlgili künye defteri yakın zamanda Mansûre Ordusundaki terfi sistemini incelemeyi amaçlayan bir çalışmanın konusu olmuştur⁹. Çalışmamızın terfi kıstaslarını açıklamayı hedefleyen bahse konu çalışmadan en belirgin farkı defterin doğrudan istatistiksel yöntemler üzerinden analiz edilmesidir, bu yaklaşımla tarihî belgelerin sadece nitel değil aynı zamanda nicel/kantitatif yöntemlerle de incelenebileceğinin gösterilmesi hedeflenmektedir. Bu açıdan her iki çalışma da farklı araştırma soru ve yöntemlerine dayalıdır ve Osmanlı askerî tarihi üzerine yeni yaklaşımlar sunmaktadır. Çalışmamız kapsamında defterden elde edilen verilerin kategorize edilmiş değişkenler arasında nasıl bir dağılım sergilediğini göstermek ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek

⁶ BOA. TS.MA.e. 65/4.

⁷ Bozuk ve düzensiz anlamına gelen “fâsid” kelimesinin zıddı olan “sâlih” kelimesiyle aynı kökten gelen “salah”, doğruluk ve dürüstlük anlamlarına gelmektedir. Mustafa Çağrı, “Sâlih”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/salih> (14.10.2024).

⁸ Bkz. Ek.2 ve Ek.3.

⁹ Mustafa Mesut Özekmekçi, “II. Mahmud Dönemi’nde Kurumsal Standart Sağlama Çabalarına Bir Örnek: Orduya Dair İki Vesikayı Anlamlandırmak,” *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi* 31, no. 1, (2021): 55-78.

için çapraz tablolar oluşturulmuştur. Bu verilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının tespiti amacıyla ki-kare testi uygulanmıştır¹⁰.

ZABİTLERİN YAŞ VE OKURYAZARLIK DURUMLARI

Tablo 1 incelendiğinde piyade zabıtlerinin yaş ortalaması bakımından rütbeler arasında belirgin bir farklılık göstermediği görülmektedir. Yaş ortalamaları 25,6 (Sol Kolağası) ile 29,5 (Binbaşı) arasında değişmektedir. Bu da zabıt rütbeleri arasında fazla yaş farkı olmadığını, benzer yaş gruplarında terfi ettiklerini göstermektedir. Okur-yazar olmayan subayların sayısı oldukça yüksektir. Genel toplamda 212 zabitten yalnızca 63'ü okur-yazarken, 149'u okur-yazar değildir. Bu da okur-yazarlık oranının %30 seviyesinde kaldığını göstermektedir. Okur-yazar oranı en düşük zabıtlar Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel ve Mülazım-1 Sani rütbelesinde kümelenmektedir. Zabıt rütbeleri ile okuryazarlık seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu görülmektedir ($p < 0.05$)¹¹. Rütbelerin arttıkça okuryazarlık oranının da artma eğiliminde olduğu ileri sürülebilir. Okur-yazar oranı en yüksek olan rütbe Binbaşı rütbesidir. Öte yandan analize konu edinilen sekiz taburda altı binbaşı bulunmaktadır, iki taburda binbaşı bulunmamaktadır.

Tablo 1. Piyade Sınıfına Ait Yaş ve Okuryazarlık Bilgileri

PİYADE	Yaş Ort.	En Genç	En Yaşlı	Okur-Yazar	Okur-Yazar Değil	Toplam
Binbaşı	29,5	28	31	5	1	6
Sağ Kolağası	27,9	23	35	7	1	8
Sol Kolağası	25,6	24	28	6	1	7
Yüzbaşı	29,3	24	39	19	44	63
Mülazım-1 Evvel	28,6	21	42	12	52	64
Mülazım-1 Sani	28,7	22	40	14	50	64
Genel Yaş Ort.	28,7			63	149	212

¹⁰ Ki-kare (Chi-Square) testi kategorize edilmiş verilerdeki iki veya daha fazla değişkenin arasındaki ilişkiyi test etmek için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Temel olarak gözlemlenen veriler ile beklenen veriler arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını değerlendirir. Verilerin iki değişkene göre dağılımının tesadüfen mi yoksa belirli bir ilişkiyi yansıtacak şekilde mi oluştuğunu anlamak için kullanılır. P-değeri (beklenen ve gözlemlenen değerler arasındaki fark) 0.05'ten küçükse anlamlı bir ilişki olduğu, fark 0.05'ten büyükse rastlantısal bir dağılımın sonucu olduğu kabul edilir. Detaylı bilgi için bkz. Richard J. Shavelson, *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Çev. Ed. N. Güler (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2016), 601-605.

¹¹ Bkz. Dipnot 10.

Piyade ve süvari sınıflarına ait iki tablo kıyaslandığında ise zabitlerin okur-yazarlık ve yaş düzeyleri arasında dikkat çekici farklılıklar göze çarpmaktadır. Piyade sınıfında genel yaş ortalaması 28,7 iken, süvari sınıfında bu ortalama 33,6 olarak kaydedilmiştir. Bu durum, süvari zabitlerinin piyadelere kıyasla daha deneyimli ve kariyerlerinin daha ilerlemiş aşamalarında olduklarını düşündürülebilir. Aynı zamanda süvari sınıfında en genç zabıt 22 yaşındayken, en yaşlısı 55 yaşındadır; bu yaş aralığı piyade sınıfındaki yaş farkından daha geniştir. Bu geniş yaş yelpazesi süvari sınıfında terfi süreçlerinin daha farklı işlediğine ya da daha geniş bir yaş grubunun zabıtlık görevini sürdürdüğüne işaret edebilir. Okuryazarlık açısından ise iki sınıf arasında önemli bir fark gözlemlenmektedir. Piyade sınıfında okur-yazar olmayan subayların sayısı, okur-yazar olanlara kıyasla oldukça fazladır; bu durum özellikle yüzbaşı ve mülazım rütbelerinde daha belirgin hale gelmektedir. Süvari sınıfında ise, okur-yazar olmayan subayların sayısı yine fazladır ancak piyade sınıfına oranla daha dengeli bir dağılım sergilemektedir. Örneğin süvari yüzbaşısı arasında okur-yazar ve okur-yazar olmayan zabıt sayıları eşit düzeydedir. Ayrıca süvari subaylarının okuryazarlık oranları rütbe arttıkça bir miktar yükselmekteyse de bu artış piyadelerde gözlemlenen kadar belirgin değildir. Bu durum süvari subaylarının hem yaşça daha ileri hem de okuryazarlık konusunda daha az belirgin bir ayrım sergilediklerini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak piyade sınıfında daha genç ve okur-yazar olmayan subaylar çoğunluğu oluştururken, süvari sınıfında daha deneyimli, ileri yaşta bir zabıt profili ortaya çıkmaktadır. Bu fark Osmanlı ordusunun farklı sınıflarındaki terfi ve eğitim süreçlerinin çeşitlilik arz ettiğini ve her sınıfın kendine özgü yapısal özelliklere sahip olduğunu düşündürmektedir. Piyade sınıfının aksine süvari sınıfında rütbe ve okuryazarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Tablo 2. Süvari Sınıfına Ait Yaş ve Okuryazarlık Bilgileri

SÜVARİ	Yaş Ort.	En Genç	En Yaşlı	Okur-Yazar	Okur-Yazar Değil	Toplam
Yüzbaşı	35,92	23	45	6	6	12
Yüzbaşı Vekili	36,45	28	51	4	7	11
Mülazım-ı Evvel	32,50	28	38	4	8	12
Mülazım-ı Evvel Vekili	32,42	28	45	2	10	12
Mülazım-ı Sani	34,92	24	55	2	10	12
Mülazım-ı Sani Vekili	29,75	22	36	2	10	12
Genel Yaş Ort.	33,6			20	51	71

Topçu sınıfı, piyade ve süvari sınıflarıyla kıyaslandığında hem yaş ortalaması hem de okuryazarlık oranları açısından önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Genel olarak topçu subaylarının yaş ortalaması 32,9'dur, bu oran süvari sınıfının yaş ortalamasına yakın olmakla birlikte piyade sınıfından daha yüksektir. Dikkat çeken bir diğer husus, topçu subaylarının rütbelerine göre yaş ortalamasının daha geniş bir yelpazeye yayılmasıdır, diğer sınıflara göre daha yaşlı bir subay profili sunmaktadır. Okuryazarlık oranları açısından topçu sınıfı, piyade ve süvari sınıflarına göre çok daha düşük seviyededir. Piyadelerde okur-yazar olmayan subay sayısı yüksek olmakla birlikte, topçu sınıfında bu oran daha da dikkat çekicidir. Toplamda 37 subaydan yalnızca 5'i okur-yazardır bu da %13,5'lik bir orana tekabül etmektedir. Özellikle rütbesi yüksek subayların çoğunun okur-yazar olmaması, topçu sınıfında eğitim ve okuma-yazma düzeyinin genel olarak düşük olduğunu göstermektedir. Binbaşı rütbesinde bile okur-yazar subay bulunmaması, bu sınıfın diğerlerine kıyasla daha az eğitilmiş subaylara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Süvari sınıfı ile kıyaslandığında süvari subaylarının okuryazarlık oranı daha dengeli bir dağılım sergilerken, topçu sınıfında bu dengenin oldukça bozulduğu ve okur-yazar olmayan subayların büyük bir çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Piyade sınıfında ise rütbe arttıkça okuryazarlık oranının yükseldiği gözlemlenirken, topçu sınıfında bu ilişki gözlemlenmemektedir; rütbe yükseldikçe okur-yazar olmayan subayların sayısında belirgin bir azalma yoktur. Bu kıyaslama, Osmanlı ordusunun farklı sınıfları arasındaki eğitim ve bilgi düzeylerindeki farklılıkları gözler önüne sermektedir. Topçu sınıfı, yaşça daha olgun ancak eğitim seviyesi bakımından en zayıf subay kitlesine sahipken, süvari ve piyade sınıfları eğitim düzeyi açısından daha çeşitlidir. Bu durum, her sınıfın kendine özgü iç dinamiklerini ve ordunun genel eğitim politikalarının sınıflar arası uygulama farklılıklarını yansıtmaktadır. Benzer bir farklılığı her üç sınıf zabitlerinin hizmet süreleri ve orduya giriş yaşlarından gözlemlemek mümkündür.

Tablo 3. Topçu Sınıfına Ait Yaş ve Okuryazarlık Bilgileri

TOPÇU	Yaş Ort.	Okur-Yazar	Okur-Yazar Değil	Toplam
Binbaşı	35,3	0	3	3
Sancakdar	41,0	0	1	1
Sağ Kolağası	40,0	1	2	3
Yüzbaşı	33,0	3	7	10
Yüzbaşı Vekili	37,5	0	2	2
Mülazım-ı Evvel	34,8	0	6	6
Mülazım-ı Sani	33,7	0	6	6
Mülazım	27,3	1	3	4
Mülazım Vekili	31,5	0	2	2
Genel Yaş Ort.	32,9	5	32	37

Tablo 4. Sınıf Zabitlerinin Hizmet Süresi ile Duhul Yaşı Kıyaslaması

	Sınıf	Yıl/Yaş
Ortalama Hizmet Süresi	Piyade	9,9
	Süvari	10,3
	Topçu	9,6
Ortalama Duhul Yaşı	Piyade	18,9
	Süvari	23,3
	Topçu	24,1

Tablo 4’te süvari, piyade ve topçu sınıflarındaki subayların ortalama hizmet süreleri ve orduya giriş yaşları karşılaştırılmaktadır. Verilere göre hizmet süresi açısından süvari subayları en uzun hizmet süresine sahipken, topçu subaylarının hizmet süresi en düşük düzeydedir. Piyade subayları ise 9,86 yıl ile ortalama bir noktada yer almaktadır. Orduya giriş yaşı açısından incelendiğinde piyade subaylarının ortalama giriş yaşı en düşük olup, topçu subaylarının 24,1 ile en yüksek giriş yaşına sahip olduğu görülmektedir. Süvari sınıfı duhul yaşları itibarıyla topçu zabitlerine yakın bir ortalamaya sahiptir. Bu veriler farklı askeri sınıflarda subayların orduya katılım yaşları arasında önemli bir farklılık olduğunu ve topçu subaylarının daha geç yaşta orduya katıldıklarını

göstermektedir. Sonuç olarak süvari sınıfı daha uzun hizmet sürelerine sahipken, piyade subayları daha genç yaşta orduya katılmakta, topçu subayları ise diğer iki sınıfa kıyasla daha geç yaşta orduya dahil olmaktadır. Bu farklılıklar her bir askeri sınıfın yapısal veya fonksiyonel özelliklerinden kaynaklanabilir. Ayrıca cetvellere göre piyade sınıfında 14 yaş ve altı girişli 9, süvari sınıfında 3 zabıt varken; topçu sınıfında 14 yaş ve altı girişli kimse yoktur¹².

Osmanlı askeri modernleşmesinin kurumsal temellerinin yanı sıra entelektüel temellerinin de atıldığı Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahâne beklendiği gibi en yüksek okuryazar zabıt oranına sahip birliğe de ev sahipliği yapmaktadır. Sekiz bölükteki altı Yüzbaşı, beş Mülazım-ı Evvel, beş Mülazım-ı Sani'nin biri dışında hepsi okuryazardır. Fakat tezat bir şekilde Sağkolağası Ahmed Efendi ve Solkolağası Mehmed Efendiler haricinde Mirliya Ömer Efendi, Miralay Kâmil Bey, Serhezar Mehmed Efendi, Sağkolağası Nuri Efendilerden oluşan üst zabıtlar okur yazar değildir. Yaş ortalamasının 24,8 olduğu Harbiye'de duhul yaş ortalaması 16,3'tür. Ortalama hizmet süresi ise 8,5 yıl olarak tespit edilmiştir. Duhul yaşı 12 ile en genç zabıt 21 yaşında Mülazım-ı Sani rütbesindeki Harbiye Sekizinci Bölükte görevli Mustafa Ağa'dır.

ZABİTLERİN İDARE-İ ASKERİYE, TALİM VE SALAH (DOĞRULUK/DÜRÜSTLÜK) YETENEKLERİ

İlgili raporda zabıtların “Talim ve Taallümde Mahareti”, “İdare-i Askeriyede Kudreti” ve “Salah Hâli” başlıkları altında değerlendirilmiş olması, bu askeri becerilere atfedilen önemin altını çizmektedir. Ancak her ne kadar bu veriler zabıtların görevlerini ifa etme yeterlilik ve yetkinliklerine işaret etse de her üç parametrede de %90'ın üzerinde başarı oranlarının görülmesi, raporda nispeten objektif ölçütler olan yaş ve okur-yazarlık yerine subjektif bir değerlendirme yaklaşımının benimsenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Raporda belirtilen verilere göre, 348 zabıt (%96,7) talim ve taallümde, 326 zabıt (%90,6) askeri idarede yetkin kabul edilirken, 346 zabıt (%96,1) salah hâle sahip olmak konularında yeterli görülmektedir. Piyade, süvari ve topçu sınıfları arasında bu oranlar benzerlik göstermektedir. Ancak, bu tür becerilerin ölçümünde nesnel bir standardın eksikliği, değerlendirmelerin kişisel gözlemlerle şekillendiği ve genel bir iyimserliğin hâkim olduğu izlenimini yaratmaktadır. Zabıtların büyük çoğunluğunun bu üç alanda neredeyse kusursuz biçimde nitelendirilmesi, raporu ele alırken temkinli olunması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda söz konusu değerlendirmelerin, ordunun modernizasyon sürecinde II. Mahmud'u memnun etmek

¹² Zabıtların orduya dahil oldukları yaş, cetvellerde beyan edilen zabıt yaşlarının duhul tarihlerinden çıkarılması ile tespit edilmiştir.

ve reformların başarıya ulaştığını vurgulamak amacıyla kısmen abartılı bir şekilde sunulmuş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat öncesi döneme ait Hicri 1253 (1837-38) tarihli bir künye/kadro defteri ışığında Asâkir-i Hassa ordusuna mensup zabitlerin yaş, okuryazarlık durumu ve askeri yetenekleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Osmanlı askeri modernleşme sürecinin erken dönemlerinde, zabitlerin eğitim ve deneyim düzeylerinde önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle piyade, süvari ve topçu sınıfları arasında hem yaş hem de okuryazarlık seviyeleri açısından dikkate değer farklılıklar gözlenmiştir. Piyade sınıfında genç ve okur-yazar olmayan zabitlerin çoğunlukta olduğu, ancak rütbe arttıkça okuryazarlık oranlarının yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle piyade sınıfında okuryazar zabitlerin terfi etmesinde ciddi bir faktör olarak dikkate alındığına işaret etmektedir. Süvari sınıfında ise daha yaşlı ve deneyimli zabitlerin varlığı dikkat çekmekteyse de bu sınıfta okuryazarlık oranları piyadeler kadar belirgin bir artış göstermemektedir. Topçu sınıfındaki okuryazarlık oranlarının diğer askerî sınıflara kıyasla bariz şekilde daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Mühendishane-i Berri-i Hümayûn geleneğine dayanan topçu sınıfı eğitiminden beklenenle çelişmektedir. Mühendishanenin, Osmanlı askerî modernleşme sürecindeki rolü özellikle teknik becerilerin büyük önem taşıdığı topçu sınıfı açısından hayati bir öneme sahip olduğu iyi bilinen bir olgudur. Buna karşın bu çalışmada topçu zabitlerinin okuma-yazma oranlarındaki bu düşüklük Hassa Ordusu'ndaki topçu zabitlerinin alaylı olmalarından kaynaklandığı izlenimini vermektedir. Eğitimli topçu zabitlerinin Hassa Ordusu yerine Mansûre Ordusu'nda görevlendirilmiş olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Fakat böyle bir iddianın ileri sürülebilmesi için daha kapsamlı ve ayrıntılı araştırmaların yapılması gerektiği de açıktır.

Bu bulgular Osmanlı ordusunun farklı sınıflarındaki zabitlerin terfi ve eğitim süreçlerinin büyük farklılıklar arz ettiğini ve her askeri sınıfın kendine özgü bir yapı sergilediğini göstermektedir. Özellikle piyade ve süvari sınıfları arasındaki bu farklılıklar, ordunun farklı birimlerinin ihtiyaçları ve görev yapıları ile ilgili bir anlayış sunmaktadır. Ayrıca rütbe yükseldikçe okuryazarlık düzeyindeki artış, askeri reformların yalnızca teknik değil, aynı zamanda eğitimsel bir dönüşümü de hedeflediğini göstermektedir.

Osmanlı askeri tarihinin henüz yeterince incelenmemiş bir konusuna dair yeni bir perspektif kazandırmayı hedefleyen bu çalışmada özellikle kantitatif yöntemlerin kullanılmasının, Osmanlı askerî modernleşmesi hakkında daha kapsamlı ve nesnel değerlendirmelere olanak tanıdığı, böylece

gelecekteki araştırmalar için sağlam bir temel oluşturabileceği de ileri sürülebilir. Kantitatif tarih yazımının sunduğu imkânlar sayesinde yalnızca bu veriler üzerinden genel sonuçlara ulaşmakla kalınmamakta aynı zamanda modernleşme sürecindeki Osmanlı askerî sistemi ve eğitim yapılarının daha derinlemesine anlaşılması da mümkün hale gelmektedir. Bu tür tarihsel çalışmalarda kantitatif veri analizinin sağladığı katkılar Osmanlı tarihçiliğinde yeni araştırma alanları açma potansiyeline sahiptir. Gelecekte benzer raporların ortaya çıkarılmasıyla bu tür çalışmaların kapsamı genişletilebilir ve daha aydınlatıcı sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) BOA, (TS.MA. e.) 64/27; 65/4.

Telif Eserler ve İncelemeler

Çağrı, Mustafa. "Sâlih". TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Salih> (14.10.2024)

Özcan, Abdülkadir. "Hassa Ordusunun Temeli Mu'allem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilatı." *Tarih Dergisi* 34 (1984): 347-396.

Özcan, Ahmet. "Askeri Tarih, Tarihsel Gelişimi, Yazarlar ve Okurları Üzerinde Bir Değerlendirme." *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1, no. 1 (2020): 3-23.

Özekmekçi, Mustafa Mesut. "II. Mahmud Dönemi'nde Kurumsal Standart Sağlama Çabalarına Bir Örnek: Orduya Dair İki Vesikayı Anlamlandırmak." *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi* 31, no. 1, (2021): 55-78.

Shavelson, Richard J. Sosyal Bilimler İçin İstatistik. Çeviri Editörü N. Güler. Ankara: Pegem Akademi, 2016.

Yıldız, Gültekin. Neferin Adı Yok; Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839). İstanbul: Kitabevi, 2009.

Zürcher, Eric Jan. "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)." *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik*, Derleyen Eric Jan Zürcher. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

EK-2: Piyade Birinci Liva Birinci Alay Birinci Tabura Ait Sayfasının Transkripsiyonu

Piyade Birinci Liva Birinci Alayın Birinci Taburu									
Nizama Duhulü	Sâlı	Şehrî	Salah Halî	İdare-i Askeriyed	Talim ve Taallümd	Okuyup Yazması	Nasbı Tarihi		Sinni
							Sâlı	Şehrî	
1243			VAR	VAR	OLDUK		1253		30
1243			VAR	VAR	OLDUK	VAR	1253		23
1244			VAR	VAR	OLDUK	VAR	1250		25
1242			VAR	VAR	OLDUK	VAR	1250		35
1243			VAR	VAR	OLDUK		1250		30
1243			VAR	VAR	OLDUK		1251		25
1243			VAR	VAR	OLDUK		1250		30
1242			VAR	VAR	OLDUK		1252		28
1243			VAR	VAR	VAR		1250		35
1243			VAR	VAR	VAR		1246		35
1243			VAR	VAR	VAR		1250		26
1246			VAR	VAR	VAR	VAR	1253		30
1242			VAR	VAR	VAR	VAR	1253		30
1243			OLDUK	VAR	OLDUK		1246		30
1242			VAR	VAR	OLDUK		1248		30
1243			VAR	VAR	VAR		1253		25
1243			VAR	OLDUK	OLDUK		1245		28
1242			OLDUK	VAR	OLDUK		1253		30
1242			VAR	VAR	VAR		1246		25
1242			VAR	VAR	VAR	VAR	1249		25
1244			VAR	VAR	VAR		1250		25
1242			VAR	VAR	VAR		1252		35
1243			VAR	OLDUK	OLDUK		1251		35
1242			VAR	OLDUK	OLDUK		1253		25
1242			OLDUK	VAR	VAR		1252		29
1244			VAR	VAR	VAR		1251		25
1242			VAR	VAR	OLDUK		1253		30

EK-3: İlgili Raporda Yer Alan Tüm Zabıtlara Ait Veri Seti

Birlik ¹³	Rütbesi ve Adı	Yaşı	Son Terfi Tarihi	Okuma Yazma	Talim Mahareti	Askerî İdare Kudreti	Salah Hali	Duhul
L1 A1	Mirliva Selim Paşa	35	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1	Miralay Emin Bey	35	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1	Kaimakam Emin Bey	29	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1247
L1 A1	Alayemini Ali Bey	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1	Sancakdar Mehmed Ağa	36	1253		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2	Miralay Tevfik Bey	27	1247	VAR	VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2	Kaimakam Refet Bey	27	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2	Alay Emmini Nasib Bey	25	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2	Sancakdar İbrahim Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2	Hazinedar İsmail Ağa	30	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2	Emin-i Esvab İsmail Ağa	30	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mirliva Kerim Paşa	45	1253		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Miralay Musa Bey	30	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Kaimakam Salih Bey	30	1249	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Binbaşı-i Evvel Ahmed Ağa	33	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Binbaşı-i Sani Mehmed Ağa	37	1250		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Sağkolağası Mehmed Ağa	40	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Sancakdar Ahmet Ağa	42	1245		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Solkolağası Rüstem Ağa	30	1243	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Miralay İsmail Bey	38	1253		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Binbaşı-i Evvel Cemal Ağa	36	1249	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Binbaşı-i Sani Osman Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Sağkolağası Süleyman Ağa	27	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1244

¹³ L.: Liva, A.: Alay, T.: Tabur, S.: Süvari, PTA.: Piyade Topçu Alayı, STA.: Süvari Topçu Alayı.

S L1 A2	Sancakdar Mehmed Ağa	35	1247	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A2	Solkolağası Mustafa Ağa	31	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Binbaşı Osman Ağa	30	1253		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Sağkolağası Halil Ağa	23	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Solkolağası Mehmed Ağa	25	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T1	Yüzbaşı Halil Ağa	35	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Süleyman Ağa	30	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Edhem Ağa	25	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Yüzbaşı Süleyman Ağa	30	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	35	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Yüzbaşı Ahmed Ağa	35	1246		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	26	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L1 A1 T1	Yüzbaşı Reşid Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa	30	1246		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Halil Ağa	30	1248		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Yüzbaşı Tayyib Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Emin Ağa	28	1245		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Ahmed Ağa	30	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Yüzbaşı Ali Ağa	25	1246		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Abdi Ağa	25	1249	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	25	1250		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T1	Yüzbaşı Şadullah Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Emin Ağa	35	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Ömer Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Yüzbaşı Hasan Ağa	29	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T1	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	25	1251		VAR	VAR	VAR	1244

L1 A1 T1	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	30	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T2	Binbaşı Şerif Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Sağkolağası Edhem Ağa	30	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T2	Solkolağası Halil Ağa	26	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Yüzbaşı Ahmed Ağa	28	1246	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	29	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	23	1249		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Yüzbaşı Mehmed Ağa	24	1252		VAR	VAR	VAR	1245
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evveş Mahmud Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Salih Ağa	26	1249		VAR	VAR	VAR	1245
L1 A1 T2	Yüzbaşı Ahmed Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	23	1252		VAR	VAR	VAR	1245
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Süleyman Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Yüzbaşı Selim Ağa	33	1252		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Server Ağa	28	1250		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Süleyman Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Yüzbaşı Mehmed Ağa	30	1249		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Ömer Ağa	30	1247		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Yakub Ağa	25	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Yüzbaşı Mehmed Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	25	1252		VAR	VAR	VAR	1245
L1 A1 T2	Yüzbaşı Mehmed Ağa	25	1249	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Salih Ağa	25	1249		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Yüzbaşı Ali Ağa	31	1252		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa	30	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T2	Mülazım-ı Sani İsmail Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1244

L1 A1 T3	Sağkolağası Salim Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T3	Yüzbaşı İsmail Ağa	28	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Abdullah Ağa	35	1246		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani Feyzi Ağa	28	1248		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Yüzbaşı Reşid Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Hasan Ağa	25	1249		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani İzzet Ağa	25	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Yüzbaşı Mehmed Ağa	26	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Ali Ağa	31	1253		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani İbrahim Ağa	27	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Yüzbaşı İbiş Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel İbrahim Ağa	25	1248		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani Mustafa Ağa	26	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T3	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	27	1252		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	30	1246	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	40	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T3	Yüzbaşı Arif Ağa	24	1249		VAR	VAR	VAR	1246
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	25	1249		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani Halil Ağa	23	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1251
L1 A1 T3	Yüzbaşı Salih Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Hüsrev Ağa	24	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Yüzbaşı Mustafa Ağa	29	1252		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T3	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	25	1252		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T3	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T4	Binbaşı Halil Ağa	31	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Sağkolağası Arif Ağa	29	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Solkolağası Salih Ağa	28	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Yüzbaşı Hasan Ağa	33	1244		VAR	VAR	VAR	1242

L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Osman Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani İsmail Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Yüzbaşı Emin Ağa	26	1252		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Salih Ağa	31	1252		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1245
L1 A1 T4	Yüzbaşı Halil Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	29	1252		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Salih Ağa	34	1253		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Yüzbaşı Halil Ağa	39	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Hasan Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Mustafa Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1245
L1 A1 T4	Yüzbaşı Mehmed Ağa	35	1244	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Mahmud Ağa	30	1246	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Osman Ağa	29	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Yüzbaşı Halil Ağa	32	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Selim Ağa	30	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Hüseyin Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T4	Yüzbaşı Hasan Ağa	30	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Ali Ağa	28	1251		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Hüseyin Ağa	28	1251		VAR	VAR	VAR	1244
L1 A1 T4	Yüzbaşı Hamid Ağa	33	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T4	Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa	31	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L1 A1 T4	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	31	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T1	Sağkolağası Mustafa Ağa	35	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	
L2 A2 T1	Solkolağası Reşid Ağa	24	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T1	Yüzbaşı Ahmet Ağa	31	1245		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Şerif Ağa	25	1249		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani İbrahim Ağa	24	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1244

L2 A2 T1	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	26	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	27	1248		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani İsmail Ağa	28	1249		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T1	Yüzbaşı Hasan Ağa	31	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa	30	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani Ahmed Ağa	24	1250				VAR	1243
L2 A2 T1	Yüzbaşı Şakir Ağa	33	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Hulusi Ağa	40	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	25	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T1	Yüzbaşı Şerif Ağa	27	1250		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Süleyman Ağa	31	1245		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani Mahmud Ağa	28	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T1	Yüzbaşı Mustafa Ağa	29	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	35	1251		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T1	Yüzbaşı Ali Ağa	25	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa	24	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani İbrahim Ağa	38	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T1	Yüzbaşı İbiş Ağa	27	1253		VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T1	Mülazım-ı Evvel Ali Ağa	22	1250		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T1	Mülazım-ı Sani Mustafa Ağa	29	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Binbaşı Mustafa Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Sağkolağası Mustafa Ağa	25	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Solkolağası Bekir Ağa	25	1252		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Yüzbaşı Hasan Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1241
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel Hasan Ağa	32	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	22	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Yüzbaşı Mustafa Ağa	25	1253		VAR	VAR	VAR	1248
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel Ali Ağa	30	1249		VAR	VAR	VAR	1244

L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	25	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Yüzbaşı Mahmud Ağa	25	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel Ali Ağa	27	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Ahmed Ağa	32	1250		VAR	VAR	VAR	
L2 A2 T2	Yüzbaşı Ali Ağa	26	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	27	1250		VAR	VAR	VAR	1247
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Selim Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Yüzbaşı Hasan Ağa	27	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel İbrahim Ağa	29	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	28	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Yüzbaşı Hasan Ağa	28	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	22	1252		VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani İbrahim Ağa	29	1251		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T2	Yüzbaşı Mustafa Ağa	24	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	30	1253		VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	25	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Yüzbaşı Ömer Ağa	24	1249		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T2	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	21	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T2	Mülazım-ı Sani Süleyman Ağa	27	1253		VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T3	Binbaşı İsmail Ağa	30	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T3	Sağkolağası Hasan Ağa	23	1252	VAR	VAR			1242
L2 A2 T3	Solkolağası İbrahim Ağa	25	1252	VAR	VAR			1243
L2 A2 T3	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	30	1250		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel İbrahim Ağa	28	1248		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	28	1250	VAR	VAR			1242
L2 A2 T3	Yüzbaşı Rıfat Ağa	32	1250		VAR			1244
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	28	1250		VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Osman Ağa	33	1252		VAR			1242

L2 A2 T3	Yüzbaşı Emin Ağa	35	1245	VAR	VAR	VAR		1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa	26	1250	VAR	VAR			1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Ahmed Ağa	32	1252		VAR	VAR		1242
L2 A2 T3	Yüzbaşı Süleyman Ağa	29	1250	VAR	VAR			1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa	28	1250	VAR	VAR	VAR		1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Ahmed Ağa	38	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Yüzbaşı Abdi Ağa	38	1250		VAR			1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel Süleyman Ağa	31	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	32	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Yüzbaşı Tahir Ağa	30	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1247
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel Halil Ağa	28	1250	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	28	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	27	1250		VAR	VAR		1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	31	1250		VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Halil Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Yüzbaşı Mehmed Ağa	32	1250		VAR			1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Evvel Musa Ağa	26	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T3	Mülazım-ı Sani Süleyman Ağa	26	1250		VAR			1242
L2 A2 T4	Binbaşı Süleyman Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1244
L2 A2 T4	Sağkolağası Mehmed Ağa	28	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Solkolağası Mehmed Ağa	26	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Yüzbaşı Emin Ağa	30	1243	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa	23	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani İbrahim Ağa	35	1251		VAR		VAR	1242
L2 A2 T4	Yüzbaşı İbrahim Ağa	30	1253		VAR	VAR	VAR	1245
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel Necib Ağa	23	1251		VAR	VAR	VAR	1241
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	35	1250		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	42	1246		VAR	VAR	VAR	1242

L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	28	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Yüzbaşı İbrahim Ağa	29	1247		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel İshak Ağa	30	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani Mahmud Ağa	22	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Yüzbaşı Hurşid Ağa	29	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel Salih Ağa	35	1248		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani İsa Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T4	Yüzbaşı Mustafa Ağa	36	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel Osman Ağa	35	1248		VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	36	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Yüzbaşı Salih Ağa	27	1253		VAR	VAR	VAR	1246
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	33	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani Abdi Ağa	22	1251		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Yüzbaşı Ömer Ağa	30	1247		VAR	VAR	VAR	1242
L2 A2 T4	Mülazım-ı Evvel Ömer Ağa	35	1246		VAR	VAR	VAR	1243
L2 A2 T4	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	35	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Yüzbaşı İsmail Ağa	34	1245	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Yüzbaşı Vekili Receb Ağa	33	1253		VAR	VAR	VAR	1250
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Server Ağa	34	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Hasan Ağa	39	1252		VAR	VAR	VAR	1246
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Vekili Mehmed Ağa	28	1251		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Vekili Mehmed Ağa	34	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Yüzbaşı Şakir Ağa	35	1250		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Yüzbaşı Vekili Mustafa Ağa	35	1248		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Halil Ağa	38	1248	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	48	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Vekili Kadri Ağa	30	1252		VAR	VAR	VAR	1243

S L1 A1	Mülazım-ı Sani Vekili Ali Ağa	34	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Yüzbaşı Ömer Ağa	45	1251	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	30	1248		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Bilal Ağa	27	1248		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Vekili Hasan Ağa	34	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Vekili Hüseyin Ağa	35	1253		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Yüzbaşı Hasan Ağa	23	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Yüzbaşı Vekili Mehmed Ağa	48	1247				VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Salih Ağa	28	1247	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Halil Ağa	24	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Vekili Reşid Ağa	28	1249	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Vekili Halil Ağa	24	1252		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Yüzbaşı Salih Ağa	34	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Yüzbaşı Vekili Hüseyin Ağa	32	1253		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	24	1253		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Vekili Hüseyin Ağa	29	1253		VAR	VAR	VAR	1244
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Vekili Ali Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Yüzbaşı Süleyman Ağa	35	1247	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Yüzbaşı Vekili İsmail Ağa	28	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Hasan Ağa	30	1250		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A1	Mülazım-ı Sani İsmail Ağa	40	1253		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Evvel Vekili Şakir Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A1	Mülazım-ı Sani Vekili Hasan Ağa	36	1252		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A2	Yüzbaşı Mustafa Ağa	41	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Vekili İsmet Ağa	28	1246	VAR	VAR	VAR	VAR	1242

S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Mustafa Ağa	28	1246		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Hüseyin Ağa	55	1246		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Vekili İbrahim Ağa	38	1246		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Vekili Ahmed Ağa	28	1252		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A2	Yüzbaşı Veli Ağa	45	1248		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Vekili Kadri Ağa	38	1249	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım El-Hac Mehmed Ağa	35	1248	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Yahya Ağa	32	1248	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Vekili Mehmed Ağa	28	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Vekili Hüseyin Ağa	22	1251		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A2	Yüzbaşı Süleyman Ağa	35	1246		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Vekili Osman Ağa	51	1246	VAR			VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	34	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	31	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Vekili Ömer Ağa	45	1249		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Vekili Mustafa Ağa	22	1252		VAR	VAR	VAR	1247
S L1 A2	Yüzbaşı Mehmed Ağa	34	1248		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Vekili Mustafa Ağa	37	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Hasan Ağa	35	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Eşref Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Vekili Osman Ağa	40	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Vekili Mustafa Ağa	35	1247		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Kadri Ağa	33	1248	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Vekili Osman Ağa	36	1245		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa	35	1248		VAR	VAR	VAR	1243

S L1 A2	Mülazım-ı Sani Emin Ağa	32	1251		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Vekili Hurşid Ağa	31	1251		VAR	VAR	VAR	1251
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Vekili Hasan Ağa	30	1252		VAR	VAR	VAR	1245
S L1 A2	Yüzbaşı Süleyman Ağa	37	1245		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Yüzbaşı Vekili Hurşid Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1243
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa	35	1245		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani el-Hac İsmail Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Evvel Vekili Mehmed Ali Ağa	30	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
S L1 A2	Mülazım-ı Sani Vekili Mehmed Ağa	29	1252		VAR	VAR	VAR	1245
PTA	Miralay Mustafa Bey	33	1245	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Kaimakam Hüseyin Bey	31	1246	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Emin-i Esvab El-Hac Arif Ağa	30		VAR			VAR	1245
PTA	Serhezar Ömer Ağa	38	1253		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Sancakdar Abdüllatif Ağa	41	1245				VAR	1244
PTA	Sağkolağası İbrahim Ağa	39	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Serhezar Salih Ağa	36	1245		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Sağkolağası Süleyman Ağa	42	1245		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Yüzbaşı İsmail Ağa	38	1252		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım-ı Evvel İsmail Ağa	45	1252		VAR	VAR	VAR	1245
PTA	Mülazım Sani Salih Ağa	30	1252		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Yüzbaşı Mustafa Ağa	29	1246	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım Mahmud Ağa	30	1252		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Yüzbaşı Halil Ağa	30	1253	VAR	VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım-ı Evvel Edhem Ağa	37	1249		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım-ı Sani Hüseyin Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1244
PTA	Yüzbaşı Halim Ağa	32	1249		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım İsmail Ağa	25	1252	VAR	VAR	VAR	VAR	1247

PTA	Yüzbaşı Hasan Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım-ı Evvel İbrahim Ağa	28	1249		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım-ı Sani Mahmud Ağa	26	1252		VAR	VAR	VAR	1245
PTA	Yüzbaşı Mustafa Ağa	35	1252		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım Mustafa Ağa	26	1252		VAR	VAR	VAR	1245
PTA	Yüzbaşı Mustafa Ağa	35	1253		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	30	1252		VAR	VAR	VAR	1243
PTA	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	32	1252		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	27	1244		VAR	VAR	VAR	1242
PTA	Mülazım Mustafa Ağa	28	1253		VAR	VAR	VAR	1245
STA	Serhezar Mustafa Ağa	32	1248		VAR	VAR	VAR	1242
STA	Sağkolağası Osman Ağa	39	1252		VAR	VAR	VAR	1243
STA	Yüzbaşı Raşid Ağa	37	1252		VAR	VAR	VAR	1243
STA	Vekili Ali Ağa	37	1252		VAR	VAR	VAR	1245
STA	Mülazım-ı Evvel Mehmed Ağa	32	1250		VAR	VAR	VAR	1246
STA	Mülazım-ı Sani Mehmed Ağa	39	1250		VAR	VAR	VAR	1246
STA	Mülazım Vekili Mehmed Ağa	33	1252		VAR	VAR	VAR	1248
STA	Yüzbaşı Hasan Ağa	32	1247	VAR	VAR	VAR	VAR	1245
STA	Vekili Osman Ağa	38	1247		VAR	VAR	VAR	1243
STA	Mülazım-ı Evvel Hasan Ağa	37	1247		VAR	VAR	VAR	1245
STA	Mülazım-ı Sani Ali Ağa	40	1247		VAR	VAR	VAR	1245
STA	Mülazım Vekili Abdurrahman Ağa	30	1250		VAR	VAR	VAR	1246
HARBİYE	Sağkolağası Ahmed Efendi	25	1252	VAR			VAR	1247
HARBİYE	Solkolağası Mahmud Efendi	25	1251	VAR			VAR	1243
HARBİYE	Yüzbaşı Halil Ağa	25	1248	VAR	VAR		VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Evvel Cafer Ağa	30	1247	VAR	VAR		VAR	1244
HARBİYE	Yüzbaşı Aziz Ağa	23	1250	VAR	VAR		VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Evvel Ahmed Ağa	25	1248		VAR		VAR	1247

HARBİYE	Mülazım-ı Sani Sabri Ağa	28	1250	VAR			VAR	1248
HARBİYE	Yüzbaşı Hasan Ağa	33	1252	VAR	VAR		VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Evvel Ali Efendi	22	1252	VAR	VAR		VAR	1244
HARBİYE	Mülazım-ı Sani Emin Efendi	23	1251	VAR	VAR		VAR	1245
HARBİYE	Yüzbaşı Raşid Bey	21	1252	VAR	VAR		VAR	1251
HARBİYE	Mülazım-ı Sani Arif Ağa	23	1252	VAR			VAR	1245
HARBİYE	Yüzbaşı Ali Ağa	26	1253	VAR	VAR		VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Evvel Salih Ağa	23	1249	VAR			VAR	1244
HARBİYE	Mülazım-ı Sani Ahmed Ağa	23	1253	VAR			VAR	1246
HARBİYE	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	25	1253	VAR	VAR		VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Evvel Zühdü Ağa	25	1252	VAR			VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Sani Abdullah Ağa	25	1253	VAR	VAR		VAR	1242
HARBİYE	Mülazım-ı Evvel Ahmed Efendi	25	1252	VAR	VAR		VAR	1247
HARBİYE	Mülazım-ı Sani Mustafa Ağa	21	1253	VAR	VAR		VAR	1244

Kırım Harbi'nde Mısırlı ve Tunuslu Birlikler “Asakir-i Mısriye-i Şahane” ve “Tunus Asakir-i Şahanesi”¹

Egyptian and Tunisian Troops in the Crimean War

<https://doi.org/10.52792/tws.1675178>

Hakan Kerim ÇİVİ¹

Araştırma Makalesi

¹ Milli Savunma Üniversitesi
– Doktora Öğrencisi

ORCID: 0009-0004-5482-5929

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hakan Kerim ÇİVİ

E-posta/E-mail:

hakankerimcc@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

13 Nisan 2025

Revizyon talebi/Revision

Requested:

26 Nisan 2025

Son revizyon /Last revision:

28 Nisan 2025

Kabul tarihi/Accepted:

Atıf/Citation:

Çivi, Hakan Kerim. “Kırım Harbi'nde Mısırlı ve Tunuslu Birlikler ‘Asakir-i Mısriye-i Şahane’ ve ‘Tunus Asakir-i Şahanesi.’” *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 6, no. 1 (2025): 60- 83.

Özet

Bu çalışma, Kırım Harbi'nde Osmanlı ordusu bünyesinde görev yapan Mısırlı ve Tunuslu birlikleri incelemektedir. Yaklaşık üç yıl süren ve geniş coğrafyalara yayılan Kırım Harbi'nin zaman ve mekânı bu birlikler özelinde daraltılmıştır. Bu kapsamda; söz konusu birliklerin nakil süreçleri, görevlendirildikleri yerler, katıldıkları muharebeler, idari yapıları ve mali incelemeleri arşiv kaynaklarına dayanarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Mısır'dan gelen birlikler Rumeli Cephesinde görev alarak Silistre Kuşatması gibi önemli olaylarda bulundular. Daha sonra Kırım Cephesinde görev alan bu birlikler, Gözleve Muharebesi ve Sivastopol Kuşatmasında yer aldılar. Tunus'tan gelen birlikler ise Batum'da görevlendirildiler. Ancak ciddi bir muharebeye katılmadılar. Ortaya konan bulgular çerçevesinde özellikle Mısır'dan gelen birliklerin Kırım Harbi'nde önemli bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Neredeyse Osmanlı ordusunun %10'unu oluşturan bu birliklerin, bahsedilen hususlar çerçevesinde incelenmesi Kırım Harbi'nin askerî yönüne dair önemli bilgiler sunmaktadır. Böylelikle Kırım Harbi literatürüne hem birlikler hem de bulundukları yerler bakımından önemli bir katkı yapılmıştır. Bu katkılar arasında en önemli noktalardan biri, Mısırlı birliklerin sayıları ile ilgilidir. Mevcut literatürde verilen farklı sayılar, arşiv belgelerine dayanarak netleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Askerî Tarih, Kırım Harbi, Osmanlı, Mısır, Tunus*

Abstract

This study analyses the Egyptian and Tunisian troops serving in the Ottoman army during the Crimean War. The time and space of the Crimean War, which lasted for about three years and spread over a wide geographical area, is narrowed down to these troops. In this context; the transfer processes of these troops, the places where they were assigned, the battles they participated in, their administrative structures and financial analyses are tried to be illuminated based on archival sources. The troops coming from Egypt took part in important events such as the Siege of Silistre by taking part in the Rumelia Front. These troops, who later took part in the Crimean Front, took part in the Battle of Gözleve and the Siege of Sevastopol. The troops from Tunisia were assigned to Batum. However, they did not take part in any serious battles. Within the framework of the findings, it is possible to say that especially the troops from Egypt played an important role in the Crimean War. Analysing these troops, which constituted almost 10% of the Ottoman army, within the framework of the mentioned issues provides important information on the military aspect of the Crimean War. Thus, an important contribution has been made to the literature on the Crimean War in terms of both the troops and their locations. One of the most important points among these contributions is related to the number of Egyptian troops. Different numbers given in the existing literature have been tried to be clarified based on archival documents.

Key Words: *Military History, the Crimean War, Ottoman, Egypt, Tunisia*

¹ Bu makale, “Kırım Harbi'nde (1853-1856) Mısırlı ve Tunuslu Birlikler” isimli tezden türetilmiştir.

GİRİŞ

Başlangıçta klasik Osmanlı-Rus harbi olarak başlayan Kırım Harbi, çeşitli özellikler bakımından ayrılmaktadır. Siyasi açıdan; Rusya'nın güneye inme politikasının bir sonucu olarak meydana gelen savaşın arka planı daha farklıdır. Her ne kadar Kudüs'te bulunan kutsal yerlerdeki öncelik tartışmasının savaşın fitilini ateşlediği kabul edilse de bunun ardında yatan sebep Avrupa'daki güç dengesi idi. Kudüs'teki mesele savaşı Osmanlı ve Rusya arasında başlatırken, söz konusu güç dengesi Fransa ve İngiltere'nin savaşa dahil olmasına yol açtı. Böylece savaş küresel bir ölçek kazandı. Askerî tarih açısından önemi ise; tahrip gücü ve menzili yüksek olan yivli tüfekler ile patlayıcı mermi atan toplar ilk kez bu savaşta kullanılmasıdır. Buna ek olarak; yine ilk defa vapur, demiryolu, telgraf, savaş muhabirliği, savaş fotoğrafçılığı gibi unsurların Kırım Harbi'nde yer bulması savaşa farklı bir boyut da kazandırdı. İşte bu nitelikler göz önüne alındığı zaman Kırım Harbi, ilk modern savaş olma özelliğini kazanmaktadır.

Bu çalışmada ise Kırım Harbi, Mısır ve Tunus'tan gelen birlikler özelinde incelenmektedir. Yaklaşık üç yıl süren ve Baltık'tan Pasifik Okyanusuna kadar uzanan savaşın zaman ve mekânı, söz konusu birlikler özelinde daraltılmıştır. Mısır'dan gelen birlikler 1853 Ağustos'unda İstanbul'a vardılar, ayrıca başka bir Mısır kuvveti de 1854 sonbaharında savaşa dahil oldu. Bütün Mısır birlikleri 1856 Ağustos ayında memleketlerine döndüler. Bu süre zarfında Kırım Harbi'nin askerî safhasında aktif olarak yer aldılar. Bunlar arasında savaşın ilk çatışmaları ve Silistre Kuşatmasına ek olarak; Gözleve Muharebesi ve Sivastopol Kuşatması da bulunmaktadır. Kara ve deniz gücü olarak yaklaşık 15 bin kişi ile savaşa iştirak eden Mısır birlikleri; bulundukları yerler, ikmal ve iase hizmetleri ile idari özellikler kapsamında incelendiği zaman Kırım Harbi'nin askerî tarihi için önemli bir yer tutmaktadır.

Tunus'tan gelen birlikler ise 1853'ün yaz aylarında başlayan seferberliğin beklenenden yavaş sürmesi sebebiyle ancak 1854 Eylül'ünde savaşa dahil oldular. 7.000 kişi ile Kırım Harbi'ne iştirak eden Tunus birlikleri Batum'da görev aldılar. Mısırlı silah arkadaşlarının aksine muharebelerde etkin bir rol oynamadılar. Ancak buna rağmen mevcutlarının yarısını kaybetmiş bir halde 1856 Ekim ayında memleketlerine döndüler.

Bu hususlar göz önüne alındığı zaman, Mısır ve Tunus'tan gelen birliklerin toplamı kara ve denizde yaklaşık olarak 25 bin askere ulaşmaktadır. Mevcut Kırım Harbi literatüründe, Osmanlı ordusunun mevcudunun yaklaşık olarak 200 bin kişi olarak kabul edildiği varsayıldığı takdirde, incelenen birlikler ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu hesaplama göre, Mısır ve Tunus'tan savaşa dahil olan birlikler Osmanlı ordusunun neredeyse %10'luk kısmına denk gelmektedir. Kırım Harbi'ne dair yabancı literatürde İngiliz ve Fransız ordularının bütün unsurları detaylıca incelenmesine rağmen Türkçe literatürde bu konular eksik veya birbirleriyle tutarsız incelenmektedir. Mevcut literatürde söz konusu birliklerin sayıları 10 bin ila 50 bin arasında değişmektedir. Sıkça atıf yapılan eserler arasında Müşavir Paşa'nın verdiği sayılar öne çıkar. Müşavir Paşa'ya göre 14 bin Mısır askeri savaşta yer almıştır. Salih Hayri'nin Hayrabat isimli eserinde de yine 14 bin sayısı ile karşılaşılmaktadır. Ahmed Rıza Trabzonî'nin manzumesinde ise 30 bin Mısırlı askerden bahsedilir. Tevfik Gürel ve Fevzi Kurtoglu'nun eserlerinde ise yaklaşık 50 bin askerin varlığından söz edilmektedir. Literatürdeki diğer eserler incelendiğinde de bu verilen rakamlara rastlanılmaktadır.

Ancak ATASE Osmanlı-Rus Harbi (Kırım Harbi) (110-9-1-1) Kataloğu ve Osmanlı Arşivi, bu birliklerin sayı, idari özellikleri ve faaliyetlerine dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu çalışma hem arşiv kaynakları hem de mevcut çalışmaları dikkate alarak Mısırlı ve Tunuslu birliklerin mevcutları, faaliyet ve özelliklerini açıklayarak Kırım Harbi literatürüne önemli bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

KIRIM HARBİ'NİN BAŞLANGICI VE MISIR İLE TUNUS'TAN ASKER İSTENMESİ

Kırım Harbi'nin nedenlerine dair Batıda çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler dini, siyasi ve ekonomik olarak ayrılmaktadır. Türkçe literatürde ise Kırım Harbi'nin kökenleri daha çok dini ve siyasi olarak Osmanlı ve Rusya arasındaki meselelere dayanmaktadır. Kudüs'te bulunan ve Ortodokslar ile Katolikler arasında anlaşmazlığa sebep olan kutsal yerler sorunu, Fransa'nın Katolikleri, Rusya'nın ise Ortodoksları desteklemesiyle bir güç mücadelesi haline gelmişti. Fransa, Katolikleri destekleyerek Akdeniz'deki hâkimiyetini arttırmayı amaçlıyordu. Buna karşılık Rusya, Ortodokslar üzerinde himaye elde ederek Osmanlı İmparatorluğunda tam bir söz hakkına sahip olmayı, dolayısıyla güneye inmeyi hedefliyordu. Kutsal Yerler ve arka planındaki güç mücadelesi bağlamında Bab-ı Âli, Fransa ve Rusya arasındaki diplomatik trafiğinin Rusya için istenilen sonucu vermemesi, 1853 yılında meseleyi askerî safhaya taşıdı.²

Nihayetinde Rus Çarı I. Nikola tarafından özel yetkiler verilmiş Prens Menşikov 1853'ün Şubat ayında İstanbul'a gönderildi.³ Menşikov'a verilen direktif, Bab-ı Âli'ye her şekilde Rusya'nın bütün Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar üzerinde tam söz hakkına sahip olduğunu taahhüt eden bir anlaşma imzalanmasıydı.⁴ Eğer bu talep reddedilirse Rusya, askerî seçenekleri kullanacaktı. Bu seçeneği destekleyen bir husus olarak, Menşikov ile beraber gelen heyette Baserabya'daki Rus ordusunun komutanı General Nepokoyçitski ve Rus Karadeniz Donanması Kurmay Başkanı Koramiral Vladimir Kornilov da vardı.⁵ Menşikov'un Bab-ı Âli'ye yaptığı teklifler doğal olarak reddedildi.⁶ Menşikov, sonuçsuz kalan çabalarının ardından Mayıs 1853'ün sonunda İstanbul'dan ayrıldı ve diplomatik ilişkiler kesildi. 1853 yılının Temmuz ayının ortalarında ise Rus orduları Eflak-Boğdan'ı işgal ettiler.⁷ Osmanlı İmparatorluğu bu işgale Ekim ayının başında savaş ilan ederek karşılık verecekti.⁸ Böylece Kırım Savaşı'nın askerî safhası başlamış oldu. Menşikov'un İstanbul'dan ayrıldığı vakitlerde ise Bab-ı Âli, Mısır ve Tunus eyaletlerinden asker ve donanma talep etti.

² Kırım Harbi'nin kökenleri ile ilgili olarak; dini altyapı için: Orlando Figes, *Kırım: Son Haçlı Seferi*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012). Avrupa'daki güç dengeleri ve rekabet bağlamında okuma için: Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, çev. Meral Gaspıralı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012). Ayrıca; David M. Goldfrank, *The Origins of the Crimean War* (New York: Routledge, 2013). İngiliz kamuoyu ve siyaseti bağlamında değerlendirmeler için; Clive Ponting, *Kırım Savaşı: Efsanenin Arkasındaki Hakikat*, çev. Hakan Abacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014).

³ Ponting a.g.e., 31.

⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli," *Belleten* C. 23, S. 90 (1959): 253

⁵ Figes a.g.e., 131.

⁶ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)* (Ankara, 2006). 5.

⁷ Baykal, a.g.m., 258.

⁸ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı...*, 22.

Bab-ı Âli'nin Mısır ve Tunus'tan asker talep ettiği dönem aynı zamanda genel seferberlik hazırlıklarının başladığı dönemdir.⁹ 1 Haziran 1853 tarihinde Bab-ı Âli tarafından Tunus Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilmek üzere kaleme alınan yazıda, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki “*Mesele-i Hazıra*” sebebiyle asker ve donanma gönderilmesi bildirilmişti. Ahmed Paşa, Arapça¹⁰ olarak gönderdiği cevapta oğlu Mirliya Mehmed Paşa maiyetinde bir kıta asker ve donanma göndereceğini Bab-ı Âli'ye ilettili. Gönderilecek bu askerî kuvvet mümkün olan en kısa sürede ve en yüksek sayıda hazırlanacaktı. Ayrıca ihtiyaç duyulacak mühimmat da Tunus eyaleti tarafından tertip edilecekti. Son olarak Ahmed Paşa, söz konusu askerî kuvvetin Tunus eyaletinin mevcut askerî gücünden ayrı olarak hazırlanacağını bildirdi.¹¹ Devam eden yazışmalarda Bab-ı Âli tarafından Tunus valisine meselenin detayları aktarıldı. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomasi sonucunda Rusya'nın yapmış olduğu tekliflerin kabul edilemez olduğu ve reddedildiği vurgulandı. Bab-ı Âli bu teklifleri kendi varlığına ve bağımsızlığına bir tehdit olarak görüyordu. Meselenin ciddiyeti göz önüne alındığında, Tunus'tan devam eden askerî hazırlıklara katkı sağlaması ve talep edildiği vakit gönderilmek üzere bir donanma ayarlanması istendi. Bu donanmanın Tunus donanmasının uygun parçalarından teşkil edilmesi de Bab-ı Âli tarafından vurgulandı.¹² Ancak bu isteklere karşılık ileride bahsedileceği üzere Tunus'un askerî katkısı beklenenden geç ulaştı.

Mısır ise Tunus eyaletinin aksine askerî desteği Bab-ı Âli'nin istediği zamanda ulaştırabilecekti. 10 Haziran 1853 tarihinde Mısır valisi Abbas Hilmi Paşa Bab-ı Âli'ye gönderdiği bir yazıda; Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan eden olayları yakından takip ettiğini, Osmanlı ordusunun seferberlik hazırlıklarından haberdar olduğunu ve talep edilirse İstanbul'a göndermek üzere kara ve deniz gücü hazırlayacağını bildirdi. Abbas Hilmi Paşa'ya göre bu destek Padişaha olan bağlılık ve sadakatin bir gereğiydi. “*Millet uğruna ibrâz-ı hizmet ve ifası...*” için mümkün olduğu sayıda asker ile üç kıta kapak, dört fırkateyn, iki korvet, bir gulet ve iki vapurun İstanbul'a gönderileceği yine Abbas Hilmi Paşa tarafından Bab-ı Âli'ye aktarıldı.¹³ Bab-ı Âli ise, Abbas Hilmi Paşa'nın yazısından birkaç gün sonra resmî olarak askerî kuvvet talep ettiğini bildiren tahrirâtı Mısır'a gönderdi.¹⁴ Bu tahrirâtlar, Tunus'a gönderilenlerden içerik bakımından ayrılmaktaydı. Bab-ı Âli, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki meseleleri Tunus Valisine yaptığı gibi açıklamıştı. Ancak burada dikkat çekici bir husus, Mısır Eyaletinin varlığı ve devamlılığının Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki meselenin gidişatına doğrudan olmasa da dolaylı olarak bağlı olduğuydu. Dolayısıyla Mısır'ın bu savaş için göstereceği gayret sadece İstanbul'un değil Mısır'ın geleceğini de ilgilendiriyordu. Bu sebepten ötürü Bab-ı Âli'ye göre Mısır, elinden gelen bütün çabayı ortaya koymalıydı. Bunlardan ayrı olarak bir başka dikkate değer vurgu ise Mısır'dan toplanacak

⁹ BOA HR.SYS. 903-2 (1-3 Haziran 1853), BOA HR.SYS. 903-2 (31 Ağustos 1853), ATASE ORH 110-9-1-1 / 2-7-21 (16 Haziran 1853)

¹⁰ Tunus Valisi Ahmed Paşa, Bab-ı Âli ile Arapça yazışan ilk validir. O dönemde Mısır'da da Arapça kullanımı yaygınlaşsa da Mısır, Bab-ı Âli ile Türkçe olarak yazışıyordu. Ahmed Paşa bu kararı okuduğu ve imzaladığı şeyleri tam olarak anlamak istediğini belirterek açıklamıştır. (L. Carl Brown, *The Tunisia of Ahmed Bey 1837-1855*) (New Jersey: Princeton University Press, 1975.) 210.)

¹¹ BOA İ.DH.. 1288-101333 (1 Haziran 1853)

¹² BOA İ.HR. 328-21222 (16 Haziran 1853), BOA A.} AMD. 45-74 (10 Haziran 1853)

¹³ ATASE ORH 110-9-1-1 / 2-7-5 (10 Haziran 1853)

¹⁴ BOA İ.HR. 328-21222 (16 Haziran 1853)

askerlerin sınıflandırılması ile alakalıydı. Bab-ı Âli, Mısır Valisinden eğer kara askerlerinin sayısı yetersiz kalırsa donanma askerlerinin kara birliklerine kaydırılmasını istiyordu.¹⁵

Mısır'da askerî hazırlıkların başlamasına paralel olarak, İstanbul'da da bu askerlerin gelişi için çalışmalar başladı. Seraskerlik, Mısır'dan gelecek kuvvetin ikmal ve iâşesi için çalışmalarını hızlandırdı.¹⁶ Söz konusu birliklerin masraflarının tamamı Bab-ı Âli tarafından karşılanacaktı. Mısır yalnızca silahları ile beraber asker gönderirken Bab-ı Âli, ikmal-iâşe, donatım, binek ve yük hayvanları, lojistik ve mühimmat gibi bütün gerekli şeyleri karşılayacaktı.¹⁷ Donanma bünyesinde görev yapacak Mısır askerleri için de aynı durum geçerliydi. Mısırlı denizcilerin masrafları ve iâşeleri için Tersane-i Amire görevlendirildi. Ancak Tersane-i Amire'nin mevcut bütçesi bu giderler için yetersiz kalınca eksik meblağın "*Tahsisat-ı İhtiyatiyye*" bünyesinden karşılanması kararlaştırıldı. 1853'ün Ağustos ayı için iki yüz yetmiş küsur kıyye dirhem ve iki yüz doksan iki buçuk kuruş Tersane-i Amire tarafından 5315 Mısırlı denizci için ayrılmıştı. İlerleyen zamanlarda ortaya çıkacak masraflar aradaki fiyat farkı ve zam göz önüne alınarak ayrıca verilecekti.¹⁸

Mısır'daki askerî hazırlıklar o dönemde Mısır'da görev yapan İngiliz konsolosu tarafından İskenderiye'de incelenmişti. Konsolosun kaleme alarak İstanbul'a gönderdiği tahrirat bu hazırlıklara dair önemli bilgiler içermektedir. Tahrirata göre; kara birliklerine dahil olmuş askerlere on beş aylık maaşları şimdiden verilmişti. Yola çıkacakları zaman da altı aylık maaşlarının verileceği de vaat edilmişti. 10 Temmuz'a kadar hazırlıkların tamamlanmasının planlandığını aktaran tahrirat, gemilerin o tarihe kadar hazır olacağını da bildiriyordu. Yine aynı tahriratta yaklaşık olarak on ila on beş bin Mısır askerinin toplandığı rivayet edilmekteydi. İlginç bir husus ise bazı Mısır askerlerinin ailelerinden ve topraklarından ayrılmak konusunda yaşadığı çekincelerin seferberliği yavaşlatmasıydı. Bu askerlere üstleri tarafından uzak mahallere gönderilmeyecekleri telkin edilmişti.¹⁹ Mısır birlikleri 24 Temmuz 1853'te yola çıktılar.²⁰ Parça parça gönderilen Mısır birliklerinin ilki, beraberinde yaklaşık bin adet fırın ve bir miktar hayvanat ile yola çıkan 800 kişilik bir Mısır birliğiydi. Bundan kısa süre sonra kalan birlikler İstanbul'a ulaştılar.²¹ Mısır Eyaletinin göndermiş olduğu askerî kuvvet, üç alay piyade ve üç batarya topçuydu. Bunlara ek olarak 50.000'e yakın tüfek de gönderilmişti.²²

Mısır'dan tertip edilen kara birliklerini taşıyan donanma Mısırlı Mirliya Hasan Paşa komutasındaydı. Bu donanma on ikisi muharip olmak üzere bir miktar ticaret gemisinden meydana geliyordu. İskenderiye'den yola çıkan donanma 28 günlük bir yolculuğun ardından Ağustos 1853'ün

¹⁵ BOA A.) MKT.UM.. 138-25 (26 Haziran 1853)

¹⁶ BOA A.) AMD. 47-28 (20 Temmuz 1853), ATASE ORH 110-9-1-1 / 1-3-9 (24 Temmuz 1853)

¹⁷ BOA A.)MKT.NZD. 223-64 (23 Mayıs 1857), BOA A.)AMD. 69-49

¹⁸ BOA İ..MTZ. (05) 16-554 (29 Ağustos 1853-11 Eylül 1853)

¹⁹ BOA İ..MTZ. (05) 16-548 "*İngiltere sefaretine bin sekiz yüz elli üç senesi Haziran'ın yirmi üçü tarihiyle müverrehan İskenderiye canibinden tevarid etmiş olan bir kıta tahrirattan istihraç olunan bir bendin suret-i tercümesidir.*" (22 Temmuz 1853)

²⁰ BOA A.)MKT.NZD. 84-1 (25 Temmuz 1853)

²¹ BOA İ..MTZ.(05) 16-550 (13 Ağustos 1853)

²² BOA HR.SYS. 903-2 (31 Ağustos 1853 – 1 Eylül 1853) Daha sonra yapılan incelemelerde gönderilen bu tüfeklerin büyük kısmının kullanılamaz halde olduğu anlaşıldı. Tüfeklerin neredeyse tamamı uzunca bir süredir mahzenlere atılmış halde beklemişti. Yine de büyük bir gayret sonucunda bu tüfeklerin yarısından fazlası İstanbul'da yapılan çalışmalar neticesinde kullanılabilir hale getirildi ve birliklere dağıtıldı. (BOA İ..MTZ.(05) 16-559 (1 Kasım 1853))

başlarında İstanbul'a ulaştı.²³ Mirliva Hasan Paşa komutasındaki donanma İstanbul'a vardığı sırada o tarihlerde İstanbul'a dönmüş olan İngiltere elçisi Stratford Canning'i taşıyan vapur ile karşılaştı ve karşılıklı 19 pare selamlama atışı yaptılar.²⁴ Hemen ardından Mısır birlikleri Servi Burnu mevkinde karaya çıktılar ve karantinaya girdiler.²⁵

Servi Burnu'ndaki Mısır birlikleri Kırım Harbi süresince Osmanlı donanmasında görev yapan ve Müşavir Paşa adıyla bilinen Adolphus Slade'in hatıralarına yansımıştır. Slade, bu birlikleri muhteşem bir armağan olarak değerlendirmiştir. Yine kendisinin gözlemlerine göre Mısır'dan İstanbul'a olan yolculuk epey zor şartlar altında geçmiş ve 20 Mısır askeri henüz savaşa katılmadan hayatını kaybetmişti. İstanbul'da bulundukları süre boyunca şartların iyileştiğini aktaran Slade, bazı yaşlı askerlerin hikayelerini de dinlemiştir. Bu hikayeler Mısır birlikleri arasında parmağı, gözü ve hatta eli olmayan askerleri konu almaktaydı. Mısır'da Mehmed Ali Paşa döneminde uygulanmaya başlayan zorunlu askerlikten muaf olmak için kendilerini sakatlayan askerlerin hikayelerini bizzat onlardan dinleyen Slade şaşkınlığını gizleyememektedir. Yine onun aktarımlarına göre, karantinalarının bitmesine müteakip Mısır birliklerinin ordugâhı Padişah Abdülmecid tarafından teftiş edilmiştir. Padişah tarafından teftiş edilen tek birlik olma şansına sahip olmanın Mısır askerlerinin morali açısından çok iyi etki gösterdiğini de aktarmaktadır. Bu teftiştten birkaç gün sonra Mısır birlikleri Rumeli Cephesine doğru yola çıktılar.²⁶ Mısır donanması daha önce belirtildiği gibi Mirliva Hasan Paşa komutasındaydı. Kara birlikleri ise Mirliva Selim Paşa emrinde Rumeli Cephesinde görev yapacaklardı.²⁷

Mısır birliklerinin mevcudundan ayrıca bahsetmek gerekir. Bu konunun aydınlatılması için Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi ATASE Osmanlı-Rus Harbi (Kırım Harbi) (110-9-1-1) fonu önemli bilgiler barındırmaktadır. Yukarıda verilen literatür bilgilerinden farklı olarak, bahsi geçen arşiv fonunda 37-69-2 Kutu-Gömlük-Sıra numaralı belge detaylı bilgiler ihtiva etmektedir. Ağustos 1856 yılını kapsayan bu belge, 19. Mısır Piyade Alayı'na ait bir yoklama belgesidir. Günbegün tutulan bu yoklama sayesinde bir Mısır birliğinin kaç kişiden meydana geldiğine ulaşılabilmektedir. Üstelik yoklamanın alındığı tarihin savaşın bitmesinden sonraya denk gelmesi sayıları netleştirmektedir. Eğer bu yoklama savaş devam ettiği sırada alınsaydı muharebeler ve salgın hastalıklar gibi sebeplerden dolayı farklı sayılara ulaşılması muhtemeldir. Ancak söz konusu belge incelendiği zaman birkaç kişi dışında mevcudun bir ay boyunca sabit kaldığı görülür. Dolayısıyla bu belgenin bir Mısır alayının tam mevcudunu bildirdiği varsayılabilir.

Bahsi geçen yoklama listesine göre bir Mısır alayı ortalama olarak 810'ar kişilik üç tabur, toplamda 2480 kişiden meydana gelmekteydi. Bu 2480 askerin yaklaşık olarak 120'si subaydı. Buna ek olarak onbaşılar da dahil edilirse ortalama 340 astsubay bulunmaktadır. Erlerin sayısı ise yaklaşık olarak 2 bindir. Bu alay, muharip ve yardımcı taburlar olarak ikiye ayrılmıştı. Yoklamada

²³ Mehmet Çetin, *Kırım Savaşı: Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği* (Almati: Akhmet Yassawi University (ERI), 2016), 66.

²⁴ BOA A.)MKT.NZD. 93-26 (Ağustos 1853)

²⁵ ATASE ORH 110-9-1-1 / 11-6-2 (27 Temmuz 1853)

²⁶ Adolphus Slade, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, çev. Candan Badem (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 131, Mehmed Ali Paşa dönemindeki zorunlu askerlik uygulaması ve Mısır ordusunun oluşumu için: Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakoğlu (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010)

²⁷ Ahmed Rıza Trabzonci, *Manzume-i Sivastopol*, haz. Veysel Usta (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 91.

bulunmayanların mazeretleri ise izinde olanlar, hasta olanlar veya memuriyette olanlar olarak belirlenmişti. Yine de tam sayı vermek gerekirse 1 Ağustos 1856 tarihli yoklamaya göre; Miralay ve Mülazım rütbeleri arasında 106 subay, Onbaşı ve Serçavuş rütbeleri arasında 345 astsubay ve 1953 er muharip olarak kaydedilmiştir. Yardımcı taburlarda ise; bir Serçavuş, dört Onbaşı ve 65 er bulunmaktaydı. Yoklamada olmayanlar ise izinde olan 13 er idi. Bu verilere göre toplam sayı 2487 kişidir.²⁸

Savaş başlamadan önce gelen üç alay piyade ve 1854 yılında gelen bir alay piyadeden oluşan Mısır birliklerinin sayısı bu veriler ışığında yaklaşık olarak 10 bin kişiye ulaşmaktadır. Piyade mevcutlarına ek olarak 5315 denizci eklendiğinde Mısır askerlerinin toplam sayısı 15 bini geçmektedir. Ne yazık ki topçu ve süvari mevcutlarına dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

RUMELİ CEPHESİNDE ASAKİR-İ MISRIYE-İ ŞAHANE

Asakir-i Mısıriye'nin henüz İstanbul'da olduğu günlerde Rumeli Ordusu bu birliklerin gelişi için hazırlığa başladı. Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Lütfi Paşa, Mısır birliklerinin geleceğinin haberi ulaştığı anda bir tahrirat kaleme aldı. 8 Ağustos 1853 tarihinde kaleme alınan tahriratta, bu birliklerin bir kısmının Tuna Nehri kıyısında bulunan Tolçu, Maçın, İsakçı ve Hırsova'da konuşlanmış olan birliklere katılmalarını bildirdi. Asakir-i Mısıriye'nin kalan kısmı ise Hacıoğlu Pazarcık ile Karasu civarına gönderildi.²⁹ Maçın, İsakçı ve Hırsova civarındaki Mısır birlikleri Mirliva İbrahim Paşa komutasındaydı. Bu birlikler, bölgede halihazırda konuşlanmış olan Rumeli Ordusu birliklerine katıldılar. Dolayısıyla bu birlikler için ikmal-iaşe ve ordugâh inşası için ayrıca bir çalışmaya gerek yoktu.³⁰ Hacıoğlu Pazarcık ve Karasu mevkinde görev yapacak Mısır birlikleri için ise ordugâh inşasına ve ikmal-iaşe ihtiyaçlarına gerek duyulmuştu. Bu amaç doğrultusunda Redif Mirlivası İzzet Paşa ve Erkan-ı Harbiye Binbaşlarından Ahmed Efendi, Müşir Ömer Lütfi Paşa tarafından görevlendirildiler. Mirliva İzzet Paşa'ya Mısır birliklerinin 20 günlük ihtiyacını karşılamak için gerekli görülen malzemelerin alınması için yüz bin kuruş verildi. Ayrıca Rumeli Ordusu ambarlarından yirmi beş bin kıyye³¹ pirinç ve dört bin kıyye sade yağ gönderildi. Son olarak, Mısır birliklerinin bir kısmının da Razgrad civarında Ferik Ahmed Paşa komutasında kurulan ve 12 tabur piyade, bir alay süvari ve 24 parça toptan oluşan birliğe katılmaları emredildi.³²

1853'ün Eylül ayının ilk günlerine bu birlikler, karantinaları bitip hazırlıklarını tamamladıktan sonra Varna'ya doğru yola çıktılar. 5 Eylül'de Varna Muhafızı Mirliva Remzi Paşa'ya Asakir-i Mısıriye'nin 12 Eylül'de vapur vasıtasıyla Varna'ya gönderileceği haberi ulaştı. Mısır birliklerinin 13 Eylül saat üç-dört civarında Varna'ya varmaları tahmin ediliyordu. Gelecek Mısır askerlerinin 10.000 kişi civarında olduğu bildirilmişti.³³ Mirliva Hasan Paşa komutasındaki sekiz parçalık filo Mısır birliklerini Varna'ya götürdü. Bu, Sinop Baskınına kadar Karadeniz'de icra edilen

²⁸ ATASE ORH 110-9-1-1 / 37-69-2 (Ağustos 1856)

²⁹ ATASE ORH 110-9-1-1 / 1-3-28 (8 Ağustos 1853)

³⁰ BOA A.}VKN 1-19 (3 Temmuz 1857)

³¹ 1 kıyye yaklaşık olarak 1,3 kilograma denk gelmektedir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/okka> Erişim Tarihi: 27.04.2025)

³² ATASE ORH 110-9-1-1 / 1-3-9 (8 Ağustos 1853) İlerleyen tarihlerde Silistre Kuşatması sırasında Arap Tabya'da görev yapacak Mısır Alayının, Razgrad'ın Silistre'ye olan yakınlığı ve ulaşım güzergâhları göz önüne alındığında buradaki Mısır birliği olması muhtemeldir.

³³ ATASE ORH 110-9-1-1 / 4-10-16 (5 Eylül 1853)

en büyük deniz harekâtı oldu.³⁴ Bu harekâttan sonra bile, İstanbul'da kalmış olan beş Mısır askeri 25 Eylül günü Varna'ya gönderildi.³⁵ Asakir-i Mısriye'nin bir kısmı Mirliva Ali Paşa komutasında Rumeli Cephesinde görev yapacaktı.³⁶ Bu durumda, arşiv kaynaklarına göre Rumeli Cephesindeki Mısır birlikleri, yine Mısırlı olan Selim Paşa, İbrahim Paşa ve Ali Paşa komutalarına verilmişti. Rumeli Cephesinde görev yapan Mısır Alayları; 9., 10., 13., ve 17. Piyade alaylarıydı.³⁷

Asakir-i Mısriye'nin Rumeli Ordusuna dahil olup aktif olarak göreve başlaması ise 20 Eylül'de olmuştur. Haziran 1853'ün son günlerinden itibaren Rumeli Ordusunun emir ve raporlarının kaydedildiği defter incelendiğinde bu sonuca varılabilmektedir. 20 Eylül'e kadar rapor ve emirlerin altındaki imza, mühür gibi kayıtlara bakıldığında Hassa ve Rumeli Ordusundan subayların mühürlerine rastlanmaktadır. Ancak 20 Eylül 1853 itibarıyla Mısır birliklerinin komutanlarına ait "*Asakir-i Mısriye-i Şahane*" veya "*Fırka-i Mısriye*" gibi imzalar kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu tarih, Mısır birliklerinin göreve başladıkları tarih olarak kabul edilmeye müsaittir.³⁸ Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus ise, hem söz konusu defterde hem de diğer belgelerde Mısır birlikleri için isim harici özel bir belirtme yapılmamasıdır. Buradan yola çıkarak Mısır birliklerinin bağlı bulundukları ordunun emir ve komutası altında hareket ettikleri sonucu çıkarılabilmektedir. Ne Mısır birlikleri ne de Tunus birlikleri müstakil veya özel bir niteliğe sahip değildi. Osmanlı ordusunun bütün birlikleri ile aynı statüye sahipti.

Resmi savaş ilanına kadar geçen sürede Mısır birliklerini ilgilendiren dikkate değer bir olay ise 4 Ekim 1853 tarihinde icra edilen ateşli talimdi. Rumeli Ordusunun bütün birliklerinin katıldığı bu talimde Mısır birlikleri de yer aldı. Ayrıca bu talimden önce Mirliva Ali Paşa komutasındaki Mısır birliklerinin istihkam ve iâşe durumları incelendi. Tabyalardaki eksiklikler tespit edilerek güçlendirmeler yapıldı. Savaş ilanından üç gün önce ise söz konusu ateşli talim 4 Ekim 1853 günü saat 14:00'da başladı.³⁹ 6 Ekim'de ise Asakir-i Mısriye'nin ihtiyaç halinde hemen harekete hazır olması için ihtiyaç duyulan iâşe malzemelerinin dağıtılmasına karar verildi.⁴⁰

8 Ekim'de resmen savaş ilan edilmesinden⁴¹ kısa bir süre sonra Asakir-i Mısriye-i Şahane Kırım Harbi'nin ilk çatışmalarından birine dahil oldu. 23 Ekim günü Hırsova'da konuşlanmış Mısır askerleri Tuna Nehrinin Rus ordusunun kontrolündeki tarafına geçti. Burada Rus ordusuna ait devriye ve karakollara zaiyat verdirmeyi başaran Mısır askerleri hemen nehrin kendi taraflarına geçtiler. Boğazköy civarında da Mısır askerleri tarafından benzer bir harekât düzenlendi. Buradan nehrin karşı tarafında geçen Mısır askerleri ufak bir Kazak bölüğüne zaiyat verdirmeyi başardılar.⁴²

³⁴Ali Fuat Örenç, "Kırım Harbi Deniz Savaşları," in *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853–1856) Bildiriler* (Mayıs 2006), 20.

³⁵BOA A.}MKT.NZD 92-27 (25 Eylül 1853)

³⁶ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-5-1 (3 Ekim 1853)

³⁷BOA İ.MTZ.(05) 17-615 (11 Mayıs 1855)

³⁸ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-5-1 (19-20 Eylül 1853)

³⁹ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-5-1 (30 Eylül 1853), ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-5-1 (3 Ekim 1853)

⁴⁰ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-5-1 (6 Ekim 1853)

⁴¹BOA HR.SYS. 903-2 (Ekim 1853)

⁴²ATASE ORH 110-9-1-1 / 4-11-29 (24 Ekim 1854)

Silistre Kuşatmasına kadar geçen sürede Oltenitsa ve Çatana başta olmak üzere çeşitli muharebeler yaşanmıştı.⁴³ Ancak Mayıs 1854'te Silistre Kuşatması başlayana kadar Asakir-i Mısıriye büyük bir muharebede yer almadı. Yalnızca, Ocak 1854 itibarıyla Silistre'de konuşlanmış olan bir Mısır birliği Tuna Nehrinin karşı kıyısına baskın harekâtı düzenledi. 13 Ocak 1854 günü 50'si Fırka-i Mısıriye'den olmak üzere 150 Osmanlı askeri Silistre kumandanı Musa Paşa'nın emri ile karşı kıyıya çıktı. Kolağası Said kumandasındaki Mısır askerlerinin de aralarında olduğu bu kuvvet Rus ordusuna ait karakollara baskın düzenledi. Beş Rus askerinin yaralandığı ve diğerlerinin geri çekildiği bu harekâta Osmanlı birlikleri yaklaşık altı saat boyunca karşı kıyıda kaldılar. Buradaki Rus istihkâmlarının tahrip edildiği ve çobansız olarak bulunan 600'e yakın koyunun ele geçirildiği harekâta herhangi bir kayıp verilmedi. Mısır askerlerinin de aralarında olduğu 150 kişilik Osmanlı kuvveti aynı gün Silistre'ye geçti.⁴⁴ Nisan 1854'ün ilk günlerinde de benzer bir baskın harekâtı düzenlendi. Bir öncekine benzer özellikler taşıyan bu baskın harekâtında farklı olarak, ciddi bir çatışmaya sahne oldu. Bölgedeki varlığını arttıran Rus ordusu ile girilen çatışmada Asakir-i Mısıriye'den 34 asker hayatını kaybederken altı kişi yaralandı.⁴⁵

İlerleyen günlerde başlayan Silistre Kuşatmasında ise Mısır alayı kendi isimlerini verdikleri Arap Tabya'da görev aldılar. Kuşatma sırasında Rus ordusunun ağırlık verdiği tabyalar da sırasıyla Arap, Yılanlı ve Değirmen Tabyalarıydı.⁴⁶ Arap Tabya, o sıralarda Silistre'de görev yapan Prusyalı Miralay Grach ve İngiliz teğmeni J. A. Buttler gözetiminde inşa edildi. Mısır askerleri tarafından inşa edilen tabya, kalenin güneydoğu yönünde kalıyordu ve kaleye 45 dakika uzaklıktaydı. Tabya kumandanı Mirliva Hüseyin Paşa iken Mısır taburları ve altı parça top Miralay Mustafa Bey ve Yarbay İbrahim Bey emrindeydi. Bu tabya Mısır askerleri tarafından inşa edildiği için Arap Tabya olarak anıldı. Kuşatmanın başlamasına birkaç gün kala son toprak sepetler yerleştirildi ve tabya göreve başladı.⁴⁷

Silistre Kuşatması sırasında görev alan Mısır alayı, Arap Tabya'nın Rus hücumlarının ağırlık merkezi olmasından dolayı şiddetli çatışmalarla karşılaştı. İlk olarak 16 Mayıs 1854 günü tabya Rus topçusu tarafından şiddetli bir bombardımana maruz bırakıldı. 18 Mayıs'ta ise biri Mısır taburu olan iki taburluk Osmanlı kuvveti huruç harekâtı düzenledi. Ancak bu birliklerin Rus topçusu tarafından tespit edilmesi sebebiyle geri çekildiler. Geri çekilme kararının ardındaki sebep verilen kayıpların telafi edilmesinin zor olmasıydı. Bu kısa harekâta yedi asker yaralandı.⁴⁸

22 Mayıs'ta ise Rus ordusu şiddetli bir hücumla Arap Tabya'yı zorladı. Rus taarruzunun ilk aşamasında Arap Tabya'dan açılan şiddetli tüfek ateşi Rus hücum saflarına ağır kayıplar verdirdi. İkinci aşamada topçu ateşi ile Rus birlikleri durduruldu. Son hücumda ise Arap Tabya'dan gösterilen

⁴³ *Büyük Türk Askerleri: Cezzar Ahmet Paşa – Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981), 59., İbrahim Köremezli, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Stratejisi: Rus Ordusuna Karşı Tuna'yı Savunmak," *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 6, S. 2 (Eylül 2021): 768-769.

⁴⁴ ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-5-1 (18 Ocak 1854), *Kırım Harbi'ne Dâir Notlar*, haz. Erdoğan Keleş (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 5.

⁴⁵ BOA İ.MTZ.(05) 16-574 (24 Nisan 1854)

⁴⁶ Tevfik Gürel, *1853-1855 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı* (İstanbul: İstanbul Askeri Matbaa, 1935), 64.

⁴⁷ Namık Kemal, *Silistre Muhasarası*, haz. Ahmet Temiz (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015), 20-22, Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafası*, haz. Gültekin Yıldız ve Fatih Tetik (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 95., Ahmed Rıza Trabzonî, *a.g.e.*, 128.

⁴⁸ Fevzi Kurtoglu, *1853-1855 Türk Rus Harbi Kırım Seferi* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1927), 39.

kuvvetli direniş sayesinde Rus birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁹ 29 Mayıs gününe kadar Rus ordusu ciddi bir taarruz yapmasa da kesintisiz olarak top ve tüfek ateşine devam etmişti. 29 Mayıs'ta ise Teğmen Buttler'in de tanık olduğu büyük bir taarruz Rus ordusu tarafından icra edildi. Rus birlikleri Arap Tabya'ya girmeyi başarsa da göğüs göğüse yaşanan çarpışmalar sonunda tabya dışına sürüldüler. Hemen ardından tabyayı kontrol altına alan müdafilerin açtığı yoğun ateş Rus birliklerini geri çekilmeye zorladı. Bütün bu şiddetli çarpışmalara rağmen Rus askerlerinin her fırsatta tabyaya tırmanmaya çalıştığı Buttler'in aktarımlarına yansıyan önemli bir husustu. Rus ordusu burada binden fazla kayıp verirken Arap Tabya müdafilerinden 50 kişi hayatını kaybetti, 110'dan fazla kişi yaralandı. Bu kayıplar arasında biri Mısır binbaşısı olmak üzere iki yüzbaşı ve bir mülazım da vardı.⁵⁰

Silistre Kuşatmasının ilerleyen günlerinde Rus ordusu 2-3 Haziran günlerinde şiddetli bir taarruz daha düzenledi. 2 Haziran günü Arap Tabya yakınına lağım döşeyen Rus ordusu, lağımın ters tepmesi sonucunda ilerleme kaydedemediler. 3 Haziran'da diğer lağımın da aynı şekilde patlaması sonucunda Rus birlikleri ciddi kayıplar verdiler. Bu patlamadan sonra hücumu geçen Rus birlikleri Arap Tabya müdafileri ile tüfek muharebesine girdiler. Nihayetinde Rus birlikleri geri çekildiler.⁵¹ Bu muharebeden sonra Arap Tabya'daki Mısır alayı, verdikleri kayıplar ve muharebelerin sebep olduğu yıpranma göz önüne alınarak kale içerisine alındı.⁵² 23 Haziran 1854'te ise Rus ordusu kuşatmayı kaldırarak Tuna Nehrinin karşı yakasına çekildi.⁵³

Silistre Kuşatmasından sonra Rumeli Cephesinde kayda değer bir muharebe yaşanmadı. İlerleyen aylarda savaşa İngiltere ve Fransa'nın dahil olması ile savaşın merkezi Sivastopol'e kayacaktı. Asakir-i Mısıriye ise, Eylül 1853-Haziran 1854 tarihleri arasında Rumeli Cephesinde bulunduğu süre boyunca 500'ü yaralı olmak üzere toplamda 700 civarı zaiyat vermişti. Mısır birliklerinin yaralıları İstanbul'a gönderildi ve Bab-ı Seraskeri'de misafir edildi. Akabinde uygun vapurların ayarlanınca “*usul-ü Mısıriyeye tevkiîfen husul-ü refah ve mesudiyyetleri...*” için Mısır'a gönderildiler.⁵⁴ Hayatını kaybeden Mısır askerleri içinse geride bıraktıkları ailelerine maaşlar bağlandı. Hem hayatını kaybeden askerlerin ailelerini hem de yaralıları bildiren isim jurnallerinin teslim edilmesinden sonra bu kişiler uygun işlerde istihdam edildi veya maaşlar bağlandı.⁵⁵

KIRIM CEPHESİNDE ASAKİR-İ MISİRİYE-İ ŞAHANE

Savaşın Kırım'a taşındığı Eylül 1854 itibariyle Asakir-i Mısıriye'nin tamamı Rumeli Cephesindeydi. Tunus birlikleri ise henüz yola çıkmak üzere hazırlanmıştı. İngiliz ve Fransızların üzerinde

⁴⁹ Kırım Harbi'ne Dâir Notlar, 34.

⁵⁰ Köremezli, a.g.m., 778., Ponting, a.g.e., 115., Kırım Harbi'ne Dâir Notlar, 35., Ahmed Muhtar Paşa, a.g.e., 120

⁵¹ Kırım Harbi'ne Dâir Notlar, 38.

⁵² Namık Kemal a.g.e., 46.

⁵³ BOA HR.SYS. 1349-24 (27 Haziran 1854)

⁵⁴ BOA İ..MTZ.(05) 17-615 (11 Mayıs 1855)

⁵⁵ BOA İ..MTZ.(05) 16-574 (24 Nisan 1854) Mısırlı gaziler ve şehit ailelerine Bab-ı Âli tarafından büyük özen gösterilmiştir. İlgi çekici bir ayrıntı olarak; 1854 yılında Kırım'a gönderilen Ferik Osman Paşa'ya bu konuda verilmiş bir talimat önemlidir. Hacı İbrahim isimli bir Mısırlı kaleme aldığı arzuhalde, kardeşinin Silistre'de şehit düştüğünü, kendisinin ise kardeşinden haber almak için geldiği İstanbul'da oldukça perişan bir halde olduğunu belirtmişti. Bu arzuhal Seraskerlik'e gönderildi ve Seraskerlik, hemen Hacı İbrahim'in ihtiyaçlarını giderip kendisine maaş bağladıktan sonra Mısır'a dönmeye yardımcı oldu. (BOA İ..DH.. 310-19812 (10 Kasım 1854)) Bir başka olay ise; Rus ordusuna esir düşen ve kendi imkanları ile İstanbul'a dönmeyi başaran Ali isimli bir Mısır askeridir. Ali'nin İstanbul'a dönmelerinden sonra kendisine birikmiş maaş ve iaşeleri verilmiştir. (BOA A.)MKT.MHM. 115-79 (Ağustos 1857))

uzlaşmaya varması sonucunda Sivastopol'ün ele geçirilmesine karar verildi. Kırım Cephesinde meydana gelen ve savaşın gidişatına etki eden muharebeler sırasıyla Alma, Balaklava, İnkerman ve Gözleve muharebeleri olarak öne çıkar. Alma muharebesi Kırım'a yapılan çıkarmanın ilk günlerinde yaşanmış ve Müttefik zaferi ile sonuçlanmıştı.⁵⁶ Balaklava muharebesi ise Müttefik ikmal hatlarını kesmek isteyen Rus ordusunun huruç harekâtı olarak başlamıştı. Balaklava muharebesi içerisinde barındırdığı tartışmalı ve destansı olaylara rağmen Müttefiklerin lehine sonuçlandı.⁵⁷ İnkerman muharebesi de yine huruç harekâtına başlayan Rus ordusu ve İngiliz kuvvetleri arasında yaşanmış ve iki taraf için de ciddi bir kazanç sağlamamıştı.⁵⁸ Gözleve muharebesi savaşın son büyük muharebelerinden biri olarak Rusların Sivastopol'ü kurtarma umutlarını söndürdü. Asakir-i Mısıriye, Gözleve muharebesinde aktif bir şekilde yer aldı. Ayrıca, bir alay Mısır birliği Fransızların idaresinde olacak şekilde Sivastopol kuşatmasına iştirak etti.

Gözleve mevki (Bugünkü adıyla Evpatoria veya Yevpatoria, Rusça: Евпатория) Sivastopol'ün kuzeybatı civarında kalan ve Kırım Harbi için önemli bir yerdi. Balaklava Limanı ile beraber Müttefik ordularının bir diğer önemli ikmal noktasıydı. Ayrıca Gözleve, Sivastopol'ü Rusya ile bağlayan Simferepol yolu üzerinde bulunmaktaydı.⁵⁹ Ekim 1854'ün ilk haftalarından itibaren bölgenin stratejik önemi anlaşılmış ve tahkim edilmeye başlanmıştı.⁶⁰ Muharebe başlamadan önce Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa maiyetindeki Osmanlı ordusu Rumeli'den buraya nakledilmişti. 21.000 piyade ve 200 civarı süvariye ek olarak 2 batarya sahra topu Gözleve'ye konuşlanmıştı. Buradaki Osmanlı kuvvetleri Mehmed Paşa emrindeki Tefik ve Bayram Paşalar komutasında bulunan beş alay piyade ile İsmail Paşa komutasındaki bir alay askerd. Ayrıca, Mısır'dan gelen Süleyman Paşa ve Selim Paşaların komutasında birer piyade alayı da Gözleve'de bulunmaktaydı. Mısırlı askerlerin toplam sayısı yaklaşık olarak 8.000 kişiydi.⁶¹

Çar I. Nikola'nın ısrarları sonucunda Sivastopol'ün müdafaasından sorumlu Prens Menşikov, General Khrulev'i Gözleve'ye taarruz ile görevlendirdi. Rus öncülerinin yaptığı incelemelerde bölgenin iyi tahkim edildiğine ve olası bir taarruzun başarısızlık ihtimaline güçlü vurgular yapılmış olsa da Menşikov bunları göz ardı ederek taarruz emrini verdi. Genel Khrulev'in emrinde 5 alay piyade, 22 batarya top ve 24 tabur süvari mevcuttu. Muharebe 17 Şubat 1855'in sabah saatlerinde başladı.⁶²

Rus birlikleri Gözleve'ye ulaştıktan sonra gece karanlığından istifade ederek Osmanlı tabyalarına yakın mesafelere siper kazdılar. Bu kazdıkları siperlere birkaç parça top yerleştirmeyi başaran Rus askerleri beraberlerinde getirdikleri merdiven ve kürek gibi istihkâm aletleri ile Osmanlı hatlarına yaklaştılar. Rus hücumu Osmanlı hatlarına 50 metreye kadar yaklaşmayı başardı. İki parça kol düzeninde hücum eden Rus kuvvetleri, ağırlık merkezlerini Mısırlı Selim Paşa'nın bulunduğu kuzey tabyalarına yoğunlaştırdılar. Rus süvarileri ise denize yakın mesafeden Osmanlı tabyalarına

⁵⁶ Askeri Tarih Bülteni Eki, *Denizâşırı Seferler ve Çıkarmalar: Rusya'ya Karşı Koalisyon Savaşı ve Kırım Seferi (1853-1856), Çanakkale Seferi (1915), Güney Fransa'ya Yapılan Müttefik Çıkarması (1944)*, çev. Ahmet Onur (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980), 33

⁵⁷ John Sweetman, *Balaclava 1854 and the Charge of the Light Brigade* (London: Osprey Publishing, 1995), 156.

⁵⁸ John Sweetman, *The Crimean War: 1854-1856 Essential Histories* (London: Osprey Publishing, 2001), 56-60, Palmer, a.g.e., 224-235

⁵⁹ ATASE ORH 110-9-1-1 / 7-27-1

⁶⁰ BOA İ.DH.. 329-21436 (13 Ekim 1854)

⁶¹ Ahmet Cevad Paşa, *Târîh-i Askerî-i Osmânî Cilt III*, haz. Fatih Akyüz ve Fatih Tetik (Ankara: TÜBA, 2021), 315.

⁶² Albert Seaton, *The Crimean War: A Russian Chronicle* (London: B.T. Batsford, 1977), 184.

taarruza geçtiler ama denizden açılan ateş sonucunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Selim Paşa ve Mısır askerlerinin olduğu kuzey hatları muharebenin sürdüğü üç saat boyunca şiddetli çatışmalara sahne oldu. Osmanlı tabyalarına 50 metreye kadar yaklaşmayı başaran Rus birlikleri tabyalardan verilen sert karşılık sonucunda ilerleme kaydedemediler ve geri çekilmeye mecbur kaldılar.⁶³ Kuzey tabyalara yapılan Rus hücumlarının başarısız olmasından hemen sonra Mısırlı Selim Paşa ve Rüstem Bey öncülüğünde Mısır askerleri karşı taarruza geçtiler. Rusları daha geriye süren bu hücum sonucunda Selim Paşa ve Rüstem Bey muharebe alanında hayatını kaybetti. Ayrıca Mısırlı Süleyman Paşa yaralandı.⁶⁴

Mısır kuvvetlerinin “Başbuğ” Selim Paşa ve Rüstem Beyin muharebede hayatlarını kaybetmesi Müttefikler tarafında geniş yankı buldu. Osmanlı’da duyulan üzüntünün yanı sıra Kırım’daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı Lord Raglan, İngiltere Savaş Bakanı Newcastle Düküne hitaben kaleme aldığı raporda da bu üzüntüyü dile getirdi. Lord Raglan Gözleve’deki Osmanlı askerinin mücadelesini “... Gözleve’ye ibraç olunan asakir-i Osmaniye’nin Tuna’da kesb ettiği hassasiyet ve şecaatin karin hakkında olduğu ve henüz mahalde bulunduğu isbata medar olacak ilk fırsat-ı ittihaz ettiğine nazar-ı memnuniyetle bakacağını ...” sözleri ile övüyordu.⁶⁵ Selim Paşa ve Rüstem Beyin vefatları için ise “... ve vaziyet-i vakıada Mısırlı Ferik Selim Paşa ve mecrublar arasında dahi yine Mısırlı bir Liva bulunduğu derkar olan teessüf...” cümlesi ile belirtiyordu.⁶⁶ Savaşın sonra Bab-ı Âli tarafından Selim Paşa ve Rüstem Bey için mezar yaptırılmasına karar verildi. Yapılan bu mezarların masrafları Hazine-i Celile tarafından karşılandı.⁶⁷

Gözleve muharebesinde “Başbuğ” Selim Paşa’nın hayatını kaybetmesinden sonra Mısır kuvvetlerine yeni Başbuğ atanması gerekti. Serdar-ı Ekrem ve diğer paşalar arasındaki görüşmelerden sonra Menlikli Ahmed Paşa, Başbuğ görevine talip oldu. Ancak Süleyman Paşa’nın da bu görevi isteyebileceğini belirtti. Serdar-ı Ekrem ise konuyu Mısır valisine danışmaya karar verdi.⁶⁸ Mısır’dan ise Süleyman Paşa’nın Mısır birliklerine Başbuğ sıfatı ile kumanda etmesine dair cevap geldi.⁶⁹

Gözleve Muharebesinden birkaç gün sonra Çar I. Nikola hayatını kaybetti. Menşikov Sivastopol’deki görevinden alındı ve yerine General Gorçakov getirildi.⁷⁰ 1855’in Nisan ayında ise Gözleve’de bulunan 30.000’e yakın Osmanlı kuvvetleri Serdar-ı Ekrem ile birlikte Sivastopol’e geldi

⁶³ Ahmet Cevad Paşa, *a.g.e.*, 316.

⁶⁴ Salih Hayri, *Kırım Zafernemesi Hayrâbât*, haz. Necat Birinci (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), 201., Ahmed Rıza Trabzonî, *a.g.e.*, 187.

⁶⁵ BOA İ.HR.. 118-5819 (8 Mart 1855) “İngiltere devleti umur-u harbiyesi nazırı Dük de Nivkastıla 1855 senesi Şubatın 20’si tarihiyle Sivastopol canibinde bulunan Lord Raglan tarafından irsal olunan tahriratın suret-i tercümesidir”

⁶⁶ BOA HR.SYS. 1190-32 (8 Mart 1855)

⁶⁷ BOA A.)MKT.MHM. 100-97 (1 Kasım 1856)

⁶⁸ BOA İ..MTZ.(05) 17-610 (19 Mart 1855) “... fakat burada bulunan Menlikli Ferik Ahmed Paşa hazretlerinin ifadesine göre mukaddem ve mevahir bu tarafa gönderilen Asakir-i Şahene-i Mısıriye’nin emr-i kumandası kendisine mevhuza olmasıyla bu halde mumailiye Süleyman Paşa’nın Başbuğ lefisi bu karara muvafakat etmeyeceğine ve mai mesafeye Serdar-ı Ekrem hazretleri bu keyfiyeti Mısır Valisi Paşa hazretlerine dahi yazmış...” “... Mirliva Süleyman Paşa’nın asakir-i mezkureye Başbuğ nasbı ve diğer zabitanın dahi rütbe-i haliyelerinin bir derece terfi ifadesine dair [...] fakat burada bulunan Menlikli Ferik Ahmed Paşa hazretleri buraya gelen bilcümle Asakir-i Mısıriye-i Şahenenin kumandanı olmasıyla bu halde Süleyman Paşanın Başbuğ nasbı bu karara tevafuk etmeyeceğine ve bununla beraber Serdar-ı Ekrem hazretlerini bu keyfiyeti Mısır Valisi hazretlerine dahi yazmış [...] şu halde bu hususun vali hazretleri tarafından gelecek cevaba göre icabına bakılması ...”

⁶⁹ BOA A.)MKT.NZD. 140-30 (29 Mart 1855)

⁷⁰ Seaton, *a.g.e.*, 184-186.

ve kuşatmaya fiilen katıldılar.⁷¹ Beraberindeki Mısır alayları ile Sivastopol'e gelen Serdar-ı Ekrem ve Osmanlı ordusu dünyanın ilk savaş fotoğrafçısı olan Roger Fenton'un hatıralarında ve kadrainde kendilerine yer buldular. Fenton, Osmanlı ordusunun durumunu oldukça iyi olarak tanımladı. Mısır askerleri için ise diğer Osmanlı askerlerinden bir farklarının olmadığı, sadece daha esmer oldukları gözlemini de yaptı.⁷² Sivastopol etrafındaki Osmanlı kuvvetleri o vakitlerde yavaş yavaş başlayan barış görüşmelerinin de etkisiyle ciddi bir muharebeye katılmadılar. Yalnızca birkaç ufak çatışma yaşandı.⁷³ Sadece 16 Ağustos 1855'te Çernaya Nehrinde büyük bir muharebe meydana geldi. 10.000'e yakın Osmanlı askerinin yer aldığı bu muharebede Osmanlı kuvvetlerini etkileyen bir durum yaşanmadı.⁷⁴

Sivastopol'deki Osmanlı birlikleri arasında Mısır'dan gelen Menlikli Ahmed Paşa ve emrindeki Mısır alayından ayrıca bahsetmek gerekmektedir. 1853'ün Haziran ayında İstanbul'a gelen 3 alay piyade ve bir miktar topçudan ayrı olarak, 1854'ün sonbaharında Mısır Valisi tarafından Bab-ı Âli'ye bir yazı daha gönderildi. Bu yazıda Mısır Valisi Said Paşa, önceki gönderilen askerlerden ayrı olarak bir alay piyade, bir alay topçu ve bir zırhlı süvari alayının da İstanbul'a gönderileceğini bildiriyordu. Mirliya Cafer Bey maiyetinde İstanbul'a gelecek bu birlikler Menlikli Ahmed Paşa komutasındaydı.⁷⁵ 5 Kasım 1854'te bu birlikler İstanbul'a ulaştılar.⁷⁶

Menlikli Ahmed Paşa ve beraberindeki alayın ilk başlarda Anadolu Ordusuna gönderilmesi planlanmıştı. Ocak 1855'e kadar İstanbul'da kalan bu alayın Kars'a gönderilmesi hesaplanmıştı. Ancak Mısır'dan taze kuvvetin geldiğini haber alan Fransız ordusu başkomutanı General Canrobert ve İngiliz başkomutanı Lord Raglan'ın Serdar-ı Ekrem ile yaptığı görüşme sonucunda bu birliğin Sivastopol'e nakledilmesi kararlaştırıldı. Sebep olarak ise Kars'ta bulunan ordunun mevsim şartlarından dolayı gelecek Mayıs ayına kadar ciddi bir harekâta girişmeyeceği öne sürüldü. Üstelik Müttefik komutanlarına göre Sivastopol'de meydana gelecek bir zaferin Anadolu'daki durumu doğrudan etkileyeceği öngörülüyordu. Dolayısıyla bu alayın Sivastopol'e gönderilmesi daha elzemdi.⁷⁷ Menlikli Ahmed Paşa ve alayına verilecek görev ise; Müttefiklerin Sivastopol'e yapacakları nihai saldırı sırasında ihtiyat hatlarının güvenliğini sağlamaktı.⁷⁸

Hazırlıkların tamamlanmasına müteakip Menlikli Ahmed Paşa ve emrindeki Mısır alayı Mart ayının sonunda yola çıkmak üzere hazır bulundu. Nisan ayının ilk günlerinde ise Kırım'a gönderildiler.⁷⁹ Menlikli Ahmed Paşa komutasındaki alay Sivastopol'e vardığı zaman Fransız komutası altına verildiler. Bu yönüyle ilginç bir duruma sahne olan alay, Balaklava civarında konuşlandırıldı. Balaklava savunma hatlarının üzerinde görev alan alay, Fransız 2. Alayı ve Fransız Süvari Alayının arasında konuşlandı. Bu konum Balaklava demiryoluna yakın bir mesafede,

⁷¹ BOA İ.DH.. 320-20778 (22 Mayıs 1855)

⁷² Roger Fenton, *Osmanlı-Rus Savaşında Kırım ve Türkiye Mektupları*, çev. Sebla Küçük (İstanbul: Yirmidört Yayınevi, 2007), 68.

⁷³ Thomas Buzzard, *With the Turkish Army in the Crimea and Asia Minor: A Personal Narrative* (London, 1915), 51. Fenton *a.g.e.*, 75.

⁷⁴ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, 319.

⁷⁵ BOA A.İAMD. 56-55, BOA İ..MTZ.(05) 17-595 (27 Ekim 1854)

⁷⁶ BOA A.İMKT.NZD 120-93 (12 Kasım 1854)

⁷⁷ BOA A.İMKT.MHM. 60-55 (5 Kasım 1854), BOA İ..MTZ.(05) 17-602 (12 Ocak 1855)

⁷⁸ BOA HR.SYS. 1336-31 (3 Şubat 1855)

⁷⁹ BOA HR.SYS. 1352-8 (3 Nisan 1855)

demiryolunun hemen kuzeydoğusundaydı.⁸⁰ Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın beraberindeki Osmanlı ordusu ile Sivastopol'e varmasından sonra Menlikli Ahmed Paşa Osmanlı ordusuna katıldı. Bu süre zarfında icra ettikleri görevler ile Müttefik generallerinin takdirini kazandılar.⁸¹

Sivastopol'ün düşüşünden sonra Osmanlı ordusu, beraberindeki Mısır alayları ile beraber yeniden Gözleve'ye geçti. Burada bulundukları süre boyunca aktifliğini sürdüren Mısır alayları, iki keşif harekâtında yer aldılar. Rus ordusunun tekrar hücumu geçerek Sivastopol'ü geri alma ihtimaline karşı yapılan bu harekâtların ilki 13 Eylül 1855'te icra edildi. İlk keşif harekâtı civardaki birkaç köyün ele geçirilmesi ve Rus birliklerinin geri çekilmesi ile sonuçlandı.⁸² İkinci keşif harekâtı da aynı amaç doğrultusunda yapıldı. Bölgeyi emniyete almak ve Rus askerî varlığından haberdar olmak için 18 Eylül'de Menlikli Ahmed Paşa'nın emrindeki Mısır alaylarının da bulunduğu keşif kolu harekete geçti. Önceki harekâta da olduğu gibi rastlanan Rus birlikleri geri çekilirken Osmanlı birlikleri tarafından ısrarla takip edildiler. Bir miktar malzeme ve silahın ele geçirildiği ve 200'e yakın Rus askerinin esir alındığı bu harekâta Ruslar, karşı harekette bulunmayarak aradaki mesafeyi korudular. Takip sırasında yaşanan ufak çaplı çatışmalarda biri albay olmak üzere 300 Rus askeri hayatını kaybetti. Devam eden saatlerde bu sefer Rus süvarileri Menlikli Ahmed Paşa komutasındaki birliklere taarruz ettiler. Anında karşılık veren Osmanlı topçusu sebebiyle kayıp veren Rus süvarileri geri çekildiler. Bu çatışmadan sonra keşif kolu Gözleve'ye geri döndü.⁸³ Keşif harekâtlarından sonra Menlikli Ahmed Paşa sağlık sorunları sebebiyle Mısır'a geri döndü. Onun yerine Mirliva İsmail Paşa Kırım'daki, Mirliva Ali Paşa ise Rumeli'de bulunan Mısır birliklerine "Başbuğ Vekili" sıfatı ile atandı.⁸⁴ Mısır birliklerinin de aktif görev aldığı bu keşif harekâtı Kırım Harbi'nin son askerî harekâtlarından biri oldu.

Kırım Cephesi Sivastopol'ün düşüşü ile kapandığı sırada Kars kuşatması devam ediyordu. Durum böyle iken Ömer Lütfi Paşa, Kırım'da bulunan ordunun Kars'ı kurtarmak için Kafkaslara hareket etmesine karar verdi.⁸⁵ Başlarda Asakir-i Mısıriye'nin de bu harekâta dahil olması planlandı. Bu amaç doğrultusunda Mısır birliklerinin bir kısmının Trabzon'a oradan da Erzurum'a hareket etmesi öngörülmüştü.⁸⁶ Ancak devam eden süreçte Kars'ın düşmesi sonucunda Mısır birlikleri Rumeli'ye nakledildi, mühimmat ise Erzurum'a ulaştırıldı.⁸⁷ Asakir-i Mısıriye'nin Rumeli'ye nakledilmesindeki iki önemli sebep; Kars'ın düşüşü ile barış görüşmelerinin başlaması ve kış şartlarının Mısır askerleri üzerindeki muhtemel olumsuz etkisiydi.⁸⁸ Yalnızca, yukarıda bahsedilen ve 1854 sonbaharında Menlikli Ahmed Paşa ile gelmiş olan zırhlı süvari alayı İstanbul'dan Batum'a

⁸⁰ (BOA A.}MKT.UM.. 197-15)

⁸¹ *Denizasırlı Seferler...*, 39. Başvurulan kaynak Fransızcadan çevrilmiştir ve ilgili bölümde doğrudan Mısır birliğinden bahsetmemektedir. Ancak ilgili tarih aralığı ve alayların görev yerleri arşiv belgeleri ile karşılaştırıldığında bahsedilen alay muhtemelen Menlikli Ahmed Paşa'nın alayıdır.

⁸² ATASE ORH 110-9-1-1 / 6-20-5 (26 Eylül 1855)

⁸³ ATASE ORH 110-9-1-1 / 6-20-5 (30 Eylül 1855)

⁸⁴ ATASE ORH 110-9-1-1 / 7-22-6 (25 Eylül 1855)

⁸⁵ Ömer Paşa'nın Kafkas Harekâtı için: Mustafa Budak, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 145-184.

⁸⁶ BOA HR.SYS. 1338-24 (29 Kasım 1855)

⁸⁷ ATASE ORH 110-9-1-1 / 36-67-17 (4 Şubat 1856)

⁸⁸ ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-9-2 (4 Mart 1854)

gönderildi. Bu alay 1855'in Ekim ayında Batum'a ulaşmış ve Serdar-ı Ekrem'in Kars'a yapacağı harekâta katılmak için beklemeye başlamıştı.⁸⁹

KIRIM HARBİ'NDE TUNUS ASAKİR-İ ŞAHANESİ

Tunus birlikleri, eyaletin iç durumu ve nitelik seviyeleri bakımından Kırım Harbi'nde ciddi bir görev almadılar. Daha önce bahsedildiği üzere; her ne kadar Bab-ı Âli 1853'ün Haziran ayında Tunus'tan asker ve donanma talep etse de bu desteğin İstanbul'a ulaşması 1854'ün Eylül ayını bulmuştu. Bunun en önemli sebebi, Tunus valisi Ahmed Paşa'nın 1850 yılında yaşanan kolera salgını ve 1852 yılında meydana gelen kıtlığın eyalet bütçesine verdiği zarardan dolayı ordunun büyük kısmını 1853'ün Ocak ayında terhis etmesiydi.⁹⁰ Bab-ı Âli'den gelen talep doğrultusunda Tunus'ta tekrar seferberlik başladıysa da tahmin edileceği üzere henüz terhis edilmiş bir orduyu yeniden seferberlik haline getirmek beklendiği kadar kolay değildi. Yine de bu zor duruma rağmen seferberliğe başlayan Tunus eyaleti, Temmuz 1854'te hazırlıklarını büyük ölçüde tamamladı.⁹¹ Askerlerin İstanbul'a nakli için ihtiyaç duyulan gemilerin tamir edilmesinin fazla zaman alacağı anlaşıldıktan sonra Cenova'dan 12 adet gemi kiralandı. Mısır askerlerinden farklı olarak karantina işlemleri Tunus'ta yapıldı. Böylece İstanbul'un o zamanlarda farklı milletler ile dolup taşmış durumunda karantina için çalışma yapılmasına gerek kalmadı.⁹² İlk etapta bin civarı Tunus askeri beraberindeki 12 parça top ile İstanbul'a ulaştı. Kısa bir süre sonra Vali Ahmed Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa maiyetindeki Tunus birlikleri İstanbul'a vardılar. Eylül 1854'te tamamlanan bu nakil sonucunda toplamda 7.000'e yakın Tunus askeri İstanbul'a ulaştı.⁹³ Buna ek olarak, Tunus'tan 6 bin civarı tüfek⁹⁴ ve 200'e yakın top hayvanı da Tunus'tan gönderildi.⁹⁵

Tunus askerlerinin İstanbul'a vardığı vakitlerde Rumeli Cephesi statik bir hale gelmiş ve savaş Kırım'a taşınmaya başlamıştı. Müttefik orduları Kırım'a yapacakları harekâtı tartıştıkları için Serdar-ı Ekrem Tunus askerlerine gereken ilgiyi göstermedi. İlk etapta bu birliklerin yarısının Batum'a yarısının Anadolu'ya gönderilmesi planlanmıştı.⁹⁶ 20 Eylül 1854'te Tunus askerlerinin tamamı İstanbul'daydı. Yarı yarıya Batum ve Anadolu ordularına dağıtılması planlanan Tunus birlikleri hakkında yeniden bir değerlendirme yapıldı. Tunus askerinin memleketindeki ve cephelerdeki iklim şartları göz önüne alınarak Anadolu'ya gönderilmelerinden vazgeçildi. Anadolu'nun kış şartlarından olumsuz etkileneceği tahmin edilen Tunus askerlerinin tamamının Batum ordusu maiyetine verilmesi kararlaştırıldı. Batum'da ise yine iklim şartları gözetilerek görev yerleri ılıman iklime sahip sahil şeritleri olarak daraltıldı. Tunus askerlerinin Batum'a varmasına müteakip, Batum'daki Nizamiye askerlerinin yaklaşık 3 bin kadarı Anadolu ordusuna kaydırılacaktı.⁹⁷ Tunus askerlerinin masraflarının karşılanmasında ise Mısır'dan gelen birliklere yapılan uygulamalar örnek alındı. Tunus birliklerinin İstanbul'da geçirdiği sürede ortaya çıkan masrafları Nizamiye Hazinesi tarafından karşılandı. Mühimmatın temin edilmesini de Tophane-i

⁸⁹ BOA İ..MTZ.(05) 17-621 (9 Ekim 1855) "... Asakir-i Mısriye hazır Dersaadet'te bulunan zırhlı süvari alayından maiyet-i ali Serdar-ı Ekrem'de bulunmak üzere Batum'a iğramı verilen karar...", BOA A.)MKT.MHM. 77-25 (15 Ekim 1855)

⁹⁰ Brown a.g.e., 303.

⁹¹ BOA İ..DH.. 307-19565 (21 Temmuz 1854)

⁹² BOA HR.TO.. 574-11 (20 Haziran 1854)

⁹³ BOA İ..DH.. 306-19403 (12 Ağustos 1854)

⁹⁴ BOA A.)AMD. 52-35 (26 Eylül 1854)

⁹⁵ BOA İ..DH.. 336-22059 (14 Ocak 1856)

⁹⁶ BOA HH.İ... 13-13 (17 Eylül 1854)

⁹⁷ BOA İ..DH.. 307-19552 (18 Eylül 1854)

Amire üstlendi.⁹⁸ Tunus askerleri ilk olarak İstanbul'dan Trabzon'a nakledildiler. Trabzon'da ise uygun vapurlar temin edildikten sonra Batum'a gönderildiler. Bu aktarmalı yolculuğun sebebi, o sıralarda Kırım'a yapılan nakillerdi. Kırım'a yapılan nakillere öncelik verildiği için Tunus askerlerinin uygun vasıtalar gelene kadar beklemesi planlanmıştı.⁹⁹ Tunus askerleri Batum'a nakledildikten sonra Şevketil (St. Nikola) kalesine yerleştirildiler ve Kırım Harbi süresince ciddi bir muharebeye katılmadılar.¹⁰⁰

ASAKİR-İ MISRİYE-İ ŞAHANE VE TUNUS ASAKİR-İ ŞAHANESİ'NİN İADESİ

Şubat 1856'da Kırım Harbi'nin askerî safhası nihayete erdiği vakitlerde Mısır valisi tarafından Bab-ı Âli'ye bir yazı kaleme alındı. Vali yazısında Rusya'nın barışı kabul ettiğini ve dolayısıyla muharebelerin bittiğini belirterek askerlerin iadesini istedi. Bu istekte vali ayrıca askerlerin mevsim şartları sebebiyle çektikleri sıkıntıya ve sıra hasretlerine değindi. Mısır valisinin yazısı ihtiyaç halinde tekrar asker gönderileceği ile bitmekteydi. Tunus Valisi Muhammed Paşa da benzer bir yazı kaleme aldı. Vali, savaşın zaferle sonuçlandığından duyduğu memnuniyeti belirtti ve askerlerin vatanlarına dönmesini rica etti. Üstelik Tunus'tan gönderilen yük hayvanlarının bulundukları orduların hizmetinde kalmasının bir sorun olmayacağını da belirtiyordu.¹⁰¹ Tunus askerleri Temmuz 1856'da İstanbul'a gönderilmeye başlandılar. 7.000 civarı kişi ile geldikleri Batum'dan yalnızca 3660 asker ve subay geri dönüyordu.¹⁰² Bütün Tunus birlikleri Reşit Paşa maiyetinde Ekim 1856'da İstanbul'dan ayrılarak memleketlerine döndüler.¹⁰³

Mısır askerleri ise bu tarihlerde Rumeli civarında bulunuyordu. Burada bulundukları süre boyunca askerî olarak ciddi bir faaliyette bulunmadılar. Yalnızca bölgedeki Kazaklar ve Mısır askerleri arasında ufak kavgalar yaşandı.¹⁰⁴ Mısır askerlerinin iadelerinden önce maaşlarının ödenmesine başlandı. Mısır birliklerinin elbise ve diğer eşyaları için yapılan masraf 190.130,3 kese kuruştı. Ayrıca diğer masraflar için Nizamiye Hazinesinden 52.567 kese kuruş da kullanılmıştı. Tersane-i Amire bütçesinden de 15.360 kese kuruş çeşitli masraflar ve maaşlar için ayrılmıştı. Kışlık elbiseleri ise Mısır eyaleti göndermeyi taahhüt etmiş ancak askerlerin nakil edileceği zamana yetiştirememişti. Bu elbiselerin masrafı Bab-ı Âli tarafından karşılandı. Savaş bittikten sonra kışlık elbiseler için yapılan 8465 kese kuruş masraf Mısır'dan tahsil edildi. Mısır donanması için yapılan masraf ise ilk başta 9530 kese kuruş iken savaş devam ettikçe 3330 kese kuruş da harcanmıştı.¹⁰⁵

⁹⁸ BOA A.}AMD. 52-93 (3 Kasım 1854) "... cenap seraskeriden beyan olunduğu vecihle Asakir-i Merkumenin [Tunus askerlerinin] kaffe-i tayinat ve maaş ve melbusatı Tunus valisi devletli paşa hazretleri tarafında memur olan marifetiyle tesviye olunacağı memurlar mevzileyle ifadat ve ikalarından müstebat ise de mukdemce Mısır'dan gelen asakir-i beriyye ve bahriye-i hazreti padişahinin Dersaadet'te hengam-ı iram ve ikametlerinde ifa olunacağı misüllü Tunus'tan gelen asakir-i malukanenin dahi burada bulundukları medinde kaffe-i tayinatı [...] hazine-i nizamiyeden tesviye ve ita olunmakta olduğundan asakir-i merkumeye bu tarafta bulundukları müddetçe Tersane-i Amire tarafından verilen mühimmat ve saire şeylerin dahi..."

⁹⁹ BOA A.}MKT.NZD. 131-40 (7 Şubat 1855) "asakir-i mezkurenin [Tunus askerleri] yelkenli gemileriyle gönderilmeleri münasip olmayacağından [...] vapura ırkaben gönderilmeleri maddesinin [...] lazımdan olarak eğerce bir esneda Kırım canibine asker [...] gönderilmekte olması cihetiyle bunlar için binlik vapurlar [...] kabil olamaz ise..."

¹⁰⁰ Budak, a.g.t., s. 48

¹⁰¹ BOA İ..DH.. 345-22758 (21 Mayıs 1856)

¹⁰² BOA İ..DH.. 348-22972 (5 Temmuz 1856)

¹⁰³ ATASE ORH 110-9-1-1 / 9-11-3 (5 Ekim 1856)

¹⁰⁴ BOA A.}MKT.UM.. 226-100 (12 Şubat 1856), BOA A.}MKT.UM.. 231-53 (3 Nisan 1856)

¹⁰⁵ BOA A.}MKT.NZD. 223-64 (23 Mayıs 1857)

Mısır askerlerinin maaşlarının tahsil edilmesi konusunda en dikkat çekici husus fiyat farklarının ödenmesidir. Bab-ı Âli, Mısır ve İstanbul'daki fiyat farklılıkları ile savaş sırasında artan enflasyonu göz önünde bulundurarak bu birliklerin maaşlarını ödemeye karar verdi. Memleketlerine dönmeden ödenen 14 aylık maaşlar için 6-7 bin kese kuruş ayrılmıştı. Bu meblağ belirlenirken Mısır ve İstanbul arasındaki farktan dolayı İngiliz poundunun İstanbul borsalarındaki değeri baz alındı. Nizamiye Hazinesinden ayrılan bu para duruma göre kâğıt veya akçe şeklinde Mısır askerlerine dağıtıldı. Bütün bu süreç Maliye Nezareti tarafından yürütüldü.¹⁰⁶ Ağustos ayının sonunda Asakir-i Mısıriye'nin bütün askerleri Zeytinburnu'ndan gemilere bindirilerek İskenderiye'ye doğru yola çıktılar.¹⁰⁷

SONUÇ

Bu çalışma, Kırım Harbi'ni Mısır ve Tunus'tan gelen birlikler özelinde inceleyerek literatürdeki bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Arşiv kaynakları ışığında elde edilen bulgular sayesinde birliklerin nakil süreçleri, mevcutları ve faaliyetlerini incelenmeye çalışılmıştır. Bu sayede önceki bölümlerde bahsedilen ve özellikle birliklerin mevcutları konusundaki tartışmalara net bir yaklaşım hedeflenmiştir. Bunların yanı sıra Osmanlı ordusunun neredeyse %10'unu oluşturan birliklerin askerî faaliyetleri de Kırım Harbi literatürü açısından önem taşımaktadır. Özellikle Mısırlı birlikler, çalışmada ortaya konduğu gibi sembolik değil gerçek bir askerî katkı sunmuştur. Bu durum, söz konusu birliklerin incelenmesini Kırım Harbi'nin askerî safhası için önemli bir hale getirmektedir. Ayrıca incelemeye konu olan birliklere karşı Osmanlı ordusunun çalışmaları, tutumu ve değerlendirmeleri de savaşın farklı bir yönünü ortaya koymaktadır.

Mısırlı ve Tunuslu birliklerin incelenmesinde öne çıkan hususlar muharebeler, görevlendirildikleri yerler ve mali konular olarak öne çıkar. Muharebeler konusunda Mısırlı birliklerin ön safta iştirak ettikleri Silistre Kuşatması ve Gözleve Muharebesi, Kırım Harbi için önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla Mısırlı birliklerin incelenmesi, söz konusu muharebeler aydınlatılmasına da katkı sağlamaktadır. Üstelik Menlikli Ahmed Paşa komutasındaki bir Mısır alayının Fransız idaresi altında Sivastopol'de görev yapması oldukça nadir rastlanan bir durum olarak değerlendirilmeye müsaittir. Bir başka öne çıkan nokta ise Mısır birliklerinin başkomutanının “Başbuğ” olarak tanımlanmasıdır. Bu durum Mısır ordusu hakkında yapılacak çalışmalar için önemli bir belirtmedir. Mali açıdan ise, Mısırlı ve Tunuslu birliklerin masraflarının aydınlatılması hem Kırım Harbi'nin hem de o dönemin iktisadi olarak incelenmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle Mısırlı askerlerin savaştan sonra ödenen maaşlarının İngiliz poundu üzerinden hesaplanması dikkate değerdir. Bu ve buna benzer mali uygulamalar Kırım Harbi'nin iktisadi yönüne katkı sağlamaktadır.

İncelemeye konu olan birliklerin görevlendirildikleri yerlerin ortaya konması Osmanlı ordusunun savaş sırasındaki stratejisini anlamaya yardımcı olmaktadır. Osmanlı ordusunun modernleşmesi sırasında Mısır ordusunun bir rol model olduğu birçok kez dile getirilmiştir. Dolayısıyla Mısır birliklerinin savaş sırasında kritik mevkiilerde konuşlandırılmaları bu kapsamda incelendiğinde Tunuslulara göre ön planda olmaları dikkate değerdir. Bunu destekleyen bir diğer olay ise, Mısırlı birliklerin Padişah tarafından bizzat yerinde teftiş edilen yegâne birlik olmalarıdır. Nitekim Mısırlı birlikler de muharebeler sırasında gösterdikleri çaba ile kendilerine duyulan güveni

¹⁰⁶ BOA A.İMKT.NZD. 194-93 (18 Eylül 1856)

¹⁰⁷ BOA A.İMKT.UM.. 251-2 (1 Eylül 1856)

boşa çıkarmamıştır. Buna karşılık Osmanlı ordusunun aynı tutumu Tunuslu birlikler için göstermediğini söylemek mümkündür. Serdar-ı Ekrem, Mısırlı birliklerin konuşlanması ile bizzat ilgilenirken aynı ilgiyi Tunuslu birlikler için göstermemiştir. Yine Mısırlı birlikler için, Tunuslu silah arkadaşları ile benzer iklime sahip coğrafyadan gelmesine rağmen iklim konusunda bir hassasiyet gösterilmemiştir. Tunuslu birlikler ise ikliminden etkilenmeyecekleri yerlerde görevlendirilmiş ve cephede ön saflarda yer almamışlardır. Bu bağlamda Tunuslu birliklerin Osmanlı ordusuna yalnızca hareket serbestliği konusunda katkı sağladıklarını söylemek mümkündür. Mısırlı birliklere Osmanlı ordusuyla benzer bir şekilde İngiliz ve Fransız komutası da ilgi duymuştur. Bizzat Lord Raglan tarafından kaleme alınan yazıda Selim Paşa'nın hayatını kaybetmesinden duyduğu üzüntünün dile getirilmesi bunu desteklemektedir.

Son olarak, Mısırlı birlikler Kırım Harbi'nde gösterdikleri faydalı hizmetlerden sonra 93 Harbi'ne de iştirak ettiler. İleride bu konuda yapılacak çalışmalarda bu iki savaşta oynadıkları rolün karşılaştırılmaları literatürde katkı sağlayabilir. Ayrıca her ne kadar Osmanlı arşivleri konu ile ilgili önemli bilgilere ev sahipliği yapsa da konunun Mısır ve Tunus arşivlerinde yapılacak kapsamlı bir araştırma ile desteklenmesi, ilerideki çalışmaların kapsamını genişletebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE) Osmanlı-Rus Harbi (Kırım Harbi) (110-9-1-1),

1-3-9
1-3-28
2-7-5
2-7-21
4-10-16
4-11-29
6-20-5
7-22-6
7-27-1
9-5-1
9-9-2
9-11-3
11-6-2
36-67-17
37-69-2

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) BOA,

A.} AMD. 45-74
A.} AMD. 47-28
A.} AMD. 52-35
A.} AMD. 52-93
A.}AMD. 56-55
A.}AMD. 69-49
A.}MKT.MHM. 100-97
A.}MKT.MHM. 115-79
A.}MKT.MHM. 60-55
A.}MKT.MHM. 77-25
A.}MKT.NZD 120-93
A.}MKT.NZD 92-27
A.}MKT.NZD. 131-40
A.}MKT.NZD. 140-30
A.}MKT.NZD. 194-93
A.}MKT.NZD. 223-64

A.}MKT.NZD. 84-1
A.}MKT.NZD. 93-26
A.} MKT.UM.. 138-25
A.}MKT.UM.. 226-100
A.}MKT.UM.. 231-53
A.}MKT.UM.. 251-2
A.}VKN 1-19
HH.İ... 13-13
HR.SYS. 1190-32
HR.SYS. 1336-31
HR.SYS. 1338-24
HR.SYS. 1349-24
HR.SYS. 1352-8
HR.SYS. 903-2
HR.TO.. 574-11
İ..DH.. 1288-101333
İ..DH.. 306-19403
İ..DH.. 307-19552
İ..DH.. 307-19565
İ..DH.. 310-19812
İ..DH.. 320-20778
İ..DH.. 329-21436
İ..DH.. 345-22758
İ..DH.. 348-22972
İ..HR. 328-21222
İ..HR.. 118-581
İ..MTZ. (05) 16-548
İ..MTZ. (05) 16-554
İ..MTZ.(05) 16-550
İ..MTZ.(05) 16-559
İ..MTZ.(05) 16-574
İ..MTZ.(05) 17-595
İ..MTZ.(05) 17-602
İ..MTZ.(05) 17-610
İ..MTZ.(05) 17-615
İ..MTZ.(05) 17-621
İ..DH.. 336-22059

Telif ve İnceleme Eserler

- Ahmed Cevad Paşa, Târîh-i Askerî-i Osmânî C. III, Haz. Fatih Akyüz, Fatih Tetik, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi yayınları, 2021.
- Ahmed Rıza Trabzonî. *Manzume-i Sivastopol*. Haz. Veysel Usta. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Askeri Tarih Bülteni Eki. *Denizaşırı Seferler ve Çıkarmalar: Rusya'ya Karşı Koalisyon Savaşı ve Kırım Seferi (1853-1856), Çanakkale Seferi (1915), Güney Fransa'ya Yapılan Müttefik Çıkarması (1944)*. Çev. Ahmet Onur. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853–1856)*. Ankara, 2006.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli", *Bellekten*, C. XXIII, S. 90, Nisan 1959, 241-259.
- Brown, L. Carl. *The Tunisia of Ahmed Bey (1837–1855)*. New Jersey: Princeton University Press, 1975.
- Budak, Mustafa. "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Buzzard, Thomas. *With the Turkish Army in the Crimea and Asia Minor: A Personal Narrative*. London, 1915.
- Büyük Türk Askerleri: Cezzar Ahmet Paşa – Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981.
- Çetin, Mehmet. *Kırım Savaşı: Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*. Almati: Akhmet Yassawi University (ERI), 2016.
- Fahmy, Khaled. *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*. Çev. Deniz Zarakoğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Fenton, Roger. *Osmanlı-Rus Savaşında Kırım ve Türkiye Mektupları*. Çev. Sebla Küçük. İstanbul: Yirmidört Yayınevi, 2007.
- Ferik Ahmed Muhtar Paşa. *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası*. Haz. Gültekin Yıldız ve Fatih Tetik. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Figes, Orlando. *Kırım: Son Haçlı Seferi*. Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Goldfrank, David M. *The Origins of the Crimean War*. New York: Routledge, 2013.
- Gürel, Tefvik. *1853-1855 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*. İstanbul: İstanbul Askeri Matbaa, 1935.
- Kırım Harbi'ne Dâir Notlar*. Haz. Erdoğan Keleş. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Köremezli, İbrahim. "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Stratejisi: Rus Ordusuna Karşı Tuna'yı Savunmak". *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 6, sy. 2 (Eylül 2021): 758-85. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.927878>.
- Kurtoğlu, Fevzi. *1853–1855 Türk Rus Harbi Kırım Seferi*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.

- Namık Kemal. *Silistre Muhasarası*. Haz. Ahmet Temiz. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015.
- Örenç, Ali Fuat, "Kırım Harbi Deniz Savaşları", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul 2007, s.19-44.
- Palmer, Alan. *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*. Çev. Meral Gaspıralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Ponting, Clive. *Kırım Savaşı: Efsanenin Arkasındaki Hakikat*. Çev. Hakan Abacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Salih Hayri. *Kırım Zafernamesi Hayrâbât*. Haz. Necat Birinci. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Seaton, Albert. *The Crimean War: A Russian Chronicle*. London: B.T. Batsford, 1977.
- Slade, Adolphus. *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*. Çev. Candan Badem. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Sweetman, John. *Balaclava 1854 and the Charge of the Light Brigade*. London: Osprey Publishing, 1995.
- Sweetman, John. *The Crimean War: 1854–1856 Essential Histories*. London: Osprey Publishing, 2001.

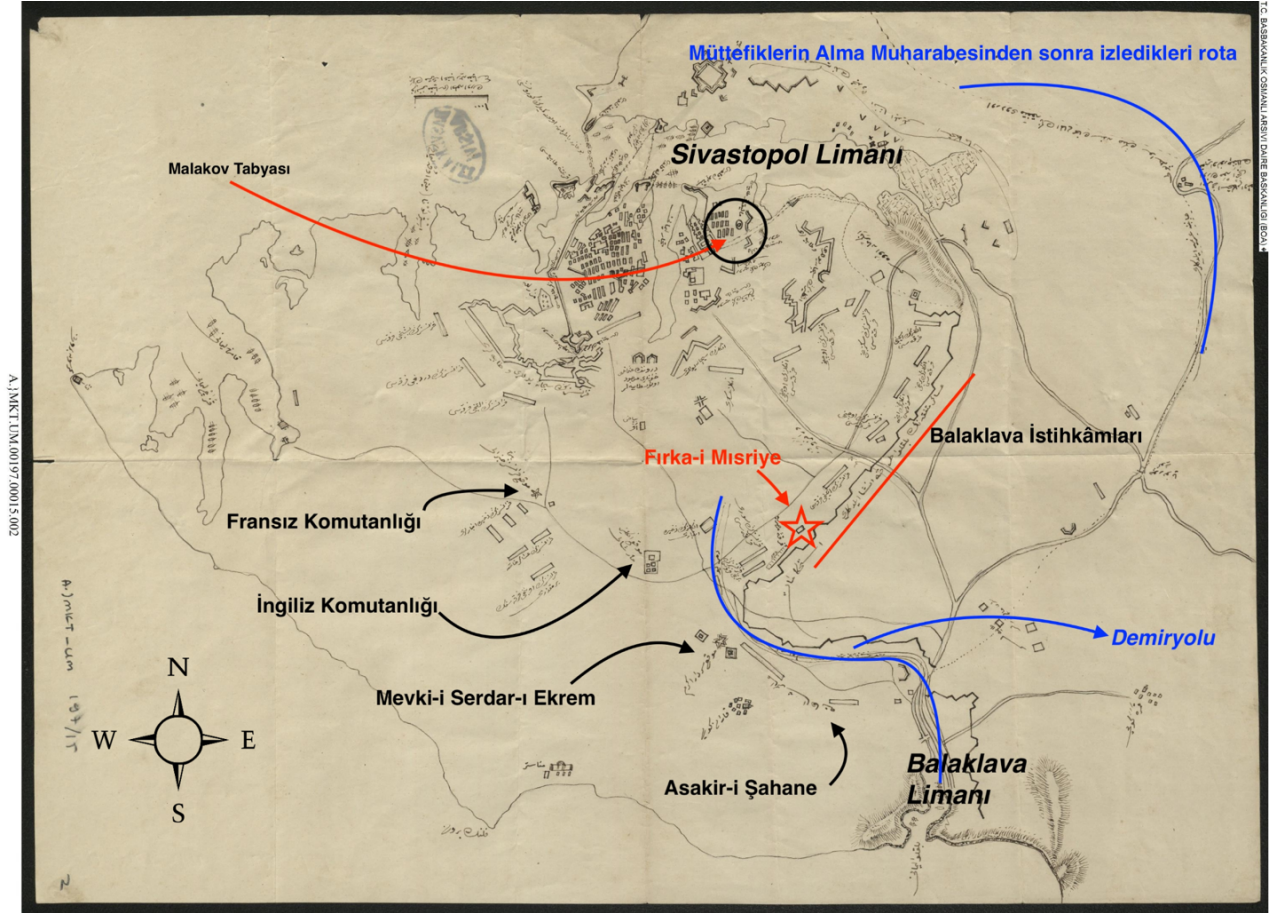
İnternet Kaynakları

- Kallek, Cengiz. "OKKA", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/okka> (27.04.2025).

EKLER

- EK-1:** 19. Mısır Piyade Alayı'nın 1 Ağustos 1856 tarihli yoklama listesi
(ATASE 110-9-1-1 / 37-69-2)

EK-2: Nisan 1855 itibarı ile Sivastopol'deki durum ve Mısır Alayı (BOA A.)MKT.UM.. 197-15)

Temel Uluslararası İlişkiler Kuramları Perspektifinden Savaş Kavramı

The Concept of War From The Perspective of International Relations Theories

<https://doi.org/10.52792/tws.1648753>

Ömer Furkan DEMİRCİ¹

Araştırma Makalesi

¹ Milli Savunma Üniversitesi
– Arş.Gör.

ORCID: 0000-0003-4629-3075

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ömer Furkan DEMİRCİ

E-posta/E-mail:

omerfurkan.demirci@msu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

28 Şubat 2025

Revizyon talebi/Revision

Requested:

26 Mart 2025

Son revizyon /Last revision:

30 Mart 2025

Kabul tarihi/Accepted:

13 Nisan 2025

Atıf/Citation:

DEMİRCİ, Ömer Furkan. “Temel Uluslararası İlişkiler Kuramları Perspektifinden Savaş Kavramı.” *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 6, no. 1 (2025): 84-108.

Özet

Bu çalışma, sosyal bilimlerin önemli bir parçası olan savaş kavramının Uluslararası İlişkiler teorileri perspektifinden incelemeyi amaçlayan bir analiz sunmaktadır. Savaşın Uluslararası İlişkiler literatüründeki önemli rolüne rağmen, Türkçe literatürde bu kavram üzerine yapılan kavramsal çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir, bu eksikliği gidermek hedeflenmiştir. Çalışma, savaş kavramına dair daha derinlemesine bir okuma yapmayı sağlayacak bir rehber işlevi görmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda etimolojik, kavramsal ve teorik tartışmaları temel almaktadır. Çalışma, savaşın çok boyutlu doğasına ışık tutmak için farklı teorik yaklaşımları bir arada değerlendirmektedir. Etimolojik kökeninden başlayarak savaşın tanımı yapılmış, ardından devletlerin savaş açma sebepleri tartışılmıştır. Sonrasında, savaşın doğasını, sebeplerini ve uluslararası düzeydeki etkilerini anlamada realizm, liberalizm, İngiliz Okulu, Kopenhag Okulu, eleştirel teori, inşacılık, feminizm, post-yapısalcılık ve post-kolonyal teori gibi farklı Uluslararası İlişkiler teorilerinin sunduğu açıklamalar ve yorumlar değerlendirilmiştir. Çalışma, her bir teoriyi kendi bağlamında inceleyerek teoriler arasındaki etkileşimleri ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel bir araştırma yöntemi ve literatür taraması kullanılarak yapılan bu inceleme, Uluslararası İlişkiler teorilerinin savaşın nasıl gördüğüne dair derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışma, Uluslararası İlişkiler literatüründe savaş kavramına dair daha fazla kavramsal ve teorik katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Savaş, Savaş Araştırmaları, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Realizm, Liberalizm*

Abstract

This study aims to examine the concept of war, from the perspective of international relations theories. Despite the significant role of war in the International Relations literature, it has been observed that works on the concept of war are limited in the Turkish literature. Thus, this study aims to fill this gap. The work intends to serve as a guide for a more in-depth reading of the concept of war, focusing on etymological, conceptual, and theoretical discussions. The study assesses different theoretical approaches together to understand war. Starting from its etymological origins, the study defines war and then discusses the reasons why states engage in war. Subsequently, the explanations and interpretations provided by various international relations theories are evaluated in terms of their contributions to understanding the nature, causes, and international effects of war. The study aims to highlight the interactions and differences between these theories by examining each one within its own context. Using a qualitative research method and literature review, this study seeks to develop a deeper understanding of how international relations theories approach war. Ultimately, this study aims to make further conceptual and theoretical contributions to the literature on the concept of war in international relations.

Key Words: *War, War Studies, International Relations Theories, Realism, Liberalism.*

GİRİŞ

İnsanların içindeki en kötüyü olduğu kadar en iyiyi de çıkaran, tarih yazımının önemli bir parçası olan ve birbirini tanımayan iki insanı sırt sırta olduğu kadar karşı karşıya da getirebilen bir mefhum olarak savaş; askerlerin, politikacıların, düşünürlerin ve halkın daima tartışma konusu olmuş ve doğrudan ilgilendirmiştir. Peki, savaş kavramı bize neyi ifade etmektedir?

Etimolojik olarak “savaş” kavramı Eski Türkçe’de “vur” anlamına gelen “tokı” kelimesinin zaman içerisinde tok > sok > soğ > sov > sav > sava > savaş olarak değişmesi ve işteş hale gelmesinden türemektedir.¹ Almanca kökenli bir İngilizce kelime olan “war” ise anlaşmazlık, karışıklık, büyük çaplı askeri çatışma anlamlarına gelmektedir.² Her ne kadar kavramların ilk çıkışı kültürel değerleri ve bakış açılarını yansıtsa da savaş kavramı, kavramın ortaya çıkmasından sonra başta askerler, siyasetler ve düşünürler olmak üzere birçok kez tanımlanmıştır.

TDK savaş kavramını “devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele” olarak tanımlamaktadır.³ Bu tanım, politikanın tamamen askıya alınmasından ziyade; savaşan devletler arasındaki diplomatik iletişim kanallarının artık fayda sağlamaması nedeniyle kesilmesini vurgulamaktadır. Merriam Webster savaşı “devletler ya da milletler arasında açık ya da ilan edilmiş silahlı çatışma durumu” olarak tanımlamaktadır.⁴ Anna Britannica ise “politik gruplar arasındaki belli bir uzunlukta ve büyüklükteki çatışma” olarak tanımlamaktadır.⁵ Diğer kavramlara ek olarak, Anna Britannica savaşın tanımında çatışmanın süresine ve büyüklüğüne de değinmektedir.

Sun Zi “Savaş Sanatı” adlı kitabının ilk sayfasında savaşı “bir devletin ölüm kalımını belirleyen baş sorundur”⁶ olarak tanımlamış ve onun hayati önemine dikkat çekmiştir. Carl Von Clausewitz için ise savaş “Politika’nın başka araçlarla devam ettirilmesi” olarak tanımlanmaktadır.⁷ Bu tanım üzerinden “diplomasinin bittiği yerde savaşın başladığını” savunanlar olsa da⁸ bu yorum Clausewitz’e değil, Alman general Helmund Von Moltke’ye aittir. Zira Moltke, savaşın diplomasinin bittiği yerde başladığını savunmuştur.⁹ Clausewitz ise, savaşın politikanın bir aracı olduğunu,

¹ Zafarjon Siddikov. "Vuruş Kavramlı Türkçe Akraba Kelimeler: Ses Olayları ve Etimoloji." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 55, no. 2 (2007): 160.

² “War”, *Etymology Online*, <https://www.etymonline.com/word/war>, (01.01.2025 tarihinde erişildi).

³ “Savaş”, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (01.01.2025 tarihinde erişildi).

⁴ “War”, *Merriam-Webster*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/war>, (01.01.2025 tarihinde erişildi).

⁵ “War”, *Anna Britannica, Home, World History, Wars, Battles & Armed Conflicts*, <https://www.britannica.com/topic/war>, (01.01.2025 tarihinde erişildi).

⁶ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Giray Fidan & Pulat Otkan, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 1.

⁷ Carl Von Clausewitz, *On War*. Çev. Michael Howard & Peter Paret, (Princeton: Princeton University Press, 1984), 87.

⁸ Yalçinkaya, Haldun, “Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler”, iç “Savaş: Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar” Der. Haldun Yalçinkaya, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010), 18.

⁹ Balazs Szanto, *War and International Relations*, (Oxford: Routledge, 2021) 21.

hedeflerinin, sınırlarının, araçlarının politika tarafından belirlendiğinin altını çizmektedir. Politikanın askıya alınmayıp, hedefe sadece farklı bir araç (*means*) ile ulaşılmaya çalışıldığının altını çizmektedir. Bu kapsamda savaş sadece farklı şekillerde tanımlanmakla kalmayıp, var olan tanımlamalar diğer araştırmacı ve düşünürler tarafından da farklı şekilde yorumlanmıştır.

Marquez ya da Malinovski gibi akademisyenler savaşı politik örgütlenmeler arasındaki büyük çaplı organize şiddet eylemleri olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Colin S. Gray, benzer bir şekilde savaşı politik amaçlar adına organize şiddetin kullanılması olarak tanımlamaktadır.¹¹ Michael Foucault ise Clausewitz'in tanımını ters yüz ederek, savaşı "iktidar mücadelesi" olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda her bağlamda bir iktidar mücadelesinin, dolayısı ile savaşın, bulunduğunu öne süren Foucault aslında "diplomasinin savaşın başka araçlarla devam ettirilmesi" olduğunu ileri sürmüştür.¹² Ancak bu gibi tanımlar, (a) politik örgütlerin tam olarak sınırlandırılmaması, (b) organize şiddetin tanımlanmaması, (c) ne tür şiddet eylemlerini içerdiğini belirtmemesi, (d) şiddetin yoğunluğu hakkında bilgi vermemesi sebebi ile çok geniş bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak savaş kavramının tanımı da bağlamına, amacına ve hedefine göre de değişiklik gösterebilmektedir. Zira farklı bakış açıları ile tanımlanan savaşın yanı sıra terörizm, ayaklanma, darbe gibi organize şiddet eylemlerinin de var olması; savaş tanımlamalarında devletler ve devlet dışı gruplar arasında bir ayrıma her zaman gidilmemesi; küçük çaplı ve kısa süreli organize şiddet eylemleri ile büyük çaplı ve uzun süreli organize şiddet eylemlerini aynı potada eritilmesi mefhumu doğru teşhis etmekte problemler ortaya çıkartmaktadır. Bu çalışmada savaş, Clausewitzçi yaklaşıma paralel biçimde, devletler arasındaki diplomasi yoluyla çözülemeyen ihtilafların, politik hedeflere ulaşmak amacıyla askeri gücün organize bir şiddet biçiminde kullanılması olarak ele alınacaktır.

Birçok disiplinin savaşın sebeplerine birbirinden farklı sebepler sunarken, bazı disiplinler kendi içerisinde de farklılaşan yaklaşımlar barındırmaktadır. Bunlardan birisi de Uluslararası İlişkiler disiplini ve ilgili teorilerin savaşa bakış açısıdır. Uluslararası İlişkiler disiplininin savaşın sebeplerine ve barış ortamını oluşturacak şartlara odaklanmasında hiç şüphesiz disiplinin gelişmeye başladığı 20. yüzyıl derinden sarsan iki dünya savaşı ve bir soğuk savaşın etkisi vardır.¹³ Savaş olasılığının daima var oluşu, devlet adamlarının ve akademisyenlerin Uluslararası İlişkileri düşünmesinde merkezi bir rol oynamasına neden olmuştur.

¹⁰ Jack Levy, "Theories and Causes of War", *The Handbook on the Political Economy of War*, ed. Cristopher J. Coyne & Rachel L. Mathers. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011), 13.

¹¹ Szanto, *age*, 17.

¹² Foucault, Michael, "Toplumu Savunmak Gerekir," çev. Şehsuvar Aktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 31.

¹³ Steve Smith, "Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 1.

İlerleyen bölümlerde savaş mefhumu ve devletlerin neden savaş yolunu seçtiği, Uluslararası İlişkiler kuramlarının bakış açısından incelenecektir. Sırası ile (a) realizm, (b) liberalizm, (c) İngiliz okulu, (d) eleştirel teori, (e) inşacılık, (f) feminizm, (g) post-yapısalcılık, ve (h) post-kolonyal teori incelenecektir.

REALİST KURAM VE SAVAŞ

II.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile idealizme olan güvenin azalması, beraberinde realist kuramın disiplinde ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Analiz birimi olarak devleti merkezine alması, insanın doğasının kötü olduğunu ileri sürmesi, uluslararası sistemin herhangi bir üst otoritenin olmadığı anarşik bir yapı olarak görmesi sebebi ile gerçekçi argümanlara sahip olduğunu iddia eden kuram, kendilerini “gerçekçi/realist” olarak adlandırırken, iki savaş arasındaki dönemde faaliyet gösteren akımı ise “idealist/mefkureci” olarak sınıflandırarak onları hayalperest olarak tanımlamıştır.

Devletlerin dar çıkarlarını gerçekleştirmek adına bencil davrandığını savunan bu kuram, uluslararası sistemde hiçbir devlete güvenilemeyeceğini öne sürmektedir. Bu nedenle, her devletin güvenlik tehditleri karşısında hayatta kalmak ve bekasını korumak için askerî güce dayanarak kendi güvenliğini sağlaması gerektiğini, yani “kendi kendine yetme” (*self-help*) ilkesine başvurmak zorunda olduğunu belirtmektedir.¹⁴

Klasik realizmin kurucularından Morgenthau silahlı çatışmanın iki temel sebebi olduğunu ileri sürmektedir. Bu sebeplerin ilki insan doğasının bencil, güvenilemez, güç istenci yüksek yapısıdır. İnsanın doğasının kötü olduğu varsayımının yanı sıra, ikinci sebep ise dünyada bulunan sınırlı kaynakları kontrol etme isteğidir.¹⁵ Savaşın kaçınılmaz bir sonuç olduğunu belirten klasik realistler, barışın ulaşılamaz, ulaşılsa dahi geçici bir süreliğine tecrübe edilebilecek bir durum olduğunu ileri sürmektedir. Böyle bir ortamda, barış durumu, geçici bir süreç olması sebebi ile, sadece savaşa hazırlık durumu olarak özellik kazanırken, barış sadece savaşın olmadığı bir durum olarak yani “negatif barış” olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların doğaları gereği dürtü, his ve duyguları ile hareket eden canlılar olduğunu belirten klasik realistler, en nihayetinde insanlar tarafından yönetilen devletlerin de tıpkı insanlar gibi güce sahip olma, korku, hayatta kalma, ününü arttırma gibi dürtülerle hareket edebileceğini, bunun

¹⁴ Daniel S. Geller & J. David Singer, *Nations at War: A Scientific Study of International Conflict*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 6.; Benjamin Miller, *States, Nations, and the Great Powers: The Sources of Regional War and Peace*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 48.

¹⁵ Waltz, Kenneth N. “The Origins of War in Neorealist Theory.” *The Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4 (1988): 618.

dürtüler ise savaşı kaçınılmaz kılacağını belirtmektedir.¹⁶ Bunun en iyi örneği ise realizmin temellerini oturttuğu ve Thucydides tarafından kaleme alınan Peleponnez savaşlarıdır. Atina ve Sparta arasındaki güç mücadelesine yer veren Thucydides, hayatta kalma, güvende olma, güç isteği, korku ve kibir gibi dürtülerin devletleri nasıl savaşa sürükleyebileceğine örnek olarak göstermektedir. İş birliği olanağının kısıtlı olduğu Uluslararası İlişkilerde devletler kendi dar çıkarlarını öncelemiş ve var olan kaynaklar devletlerin çatışmasına yol açan önemli bir sebep olarak ortaya çıkmıştır. Yerleşik hayata henüz geçmemiş avcı-toplayıcı grupların yiyecek, su, barınma gibi kaynakların kıt olduğu bölgelerde bu kaynaklar açısından zengin yerlerin bu gruplar arasında çatışmaya neden olduğunu belirten Azar Gat, realizmin uluslararası sistemin yapısının değişmediği ve kaynakların çatışmaya neden olduğu fikirlerini destekler niteliktedir.¹⁷

Yapısal realizme göre uluslararası sistemin anarşik yapısı devletleri savaşa sürüklemektedir. Herhangi bir üst otoritenin olmadığı bu yapıda, devletlerin hayatta kalmak adına yapabilecekleri en doğru yöntem en kötü senaryoya, yani savaşa hazırlanmaktır.¹⁸ Her devletin kendi güvenliğini artıracı askeri güç (savaş kapasitelerini) yatırımlarının diğer devletlerin güvensizliğini beslemektedir. Bu ise onların da aynı şekilde yatırım yapmasına neden olarak “güvenlik ikilemine” neden olmaktadır.¹⁹ Yapısal realizmin önemli isimlerinden Kenneth Waltz, savaşın sadece ulus devlet seviyesini ilgilendirmedeğin, birey ve uluslararası sistem düzeylerinde de etki yarattığını ileri sürmüştür, bu iki düzeyin ulus devleti önemli ölçüde etkilediğini ve birbirinden ayrılamayacağını savunmuştur.²⁰

Uluslararası sisteme odaklanan düşünürler sistemin ne kadar savaşa yatkın olduğunu (a) sistemde kaç tane süpergücün bulunduğu, (b) sistemdeki kabiliyetlerin ve kaynakların bu güçler arasında nasıl dağıldığı, (c) süpergüçlerin içinde bulunduğu ittifakların ne derece kuvvetli olduğu ve (d) süpergüçlerin oluşturduğu bloklar arası kutupların ne derece yüksek olduğu üzerinden incelemektedir. Tek, iki ve çok kutuplu sistemlerin hangisinin savaşa ya da barışa meyilli olduğuna yönelik çalışmalar, literatürde sıkça ilgi görmüştür.

Tek kutuplu sistemde, var olan süper gücün başka bir devlet tarafından meydan okunmadığı müddetçe savaş riskinin en az olacağı düşüncesini oluşturmuş²¹, yeterli kaynaklara sahip devletlerin küresel hegemonyayı hedefleyerek diğerlerini domine etmeye çalışacağını, hegemon tehdidinin ise

¹⁶ Barış Baysal, 'Savaş ve Barış', *Kuramsal Perspektiften Temel Uluslararası İlişkiler Kavramları*, ed. Buğra Sarı, İsmail Erkam Sula (Ankara: Nobel Yayınevi, 2021), 285.

¹⁷ Azar Gat, *The Causes of War and the Spread of Peace. But Will War Rebound?*, (Oxford, Oxford University Press 2017).

¹⁸ John M. Mearsheimer, "Structural Realism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 77-78.

¹⁹ Waltz, *age*, 619.

²⁰ Waltz, *age*, 615.

²¹ Baysal, *age*, 287.

beraberinde hegemonun ortaya çıkmasını önlemek adına dengeleyici bir hegemon karşıtı ittifak oluşturarak “güç dengesi”ni oluşturacağını iddia etmiştir.²²

Hegemon karşıtı güç bloğunun gerek iç dengeleme ve dış dengeleme aracılığıyla hegemonun ortaya çıkmasını zorlaştıracığı inancının aksine, Organski tarih boyunca uluslararası sistemin çoğunlukla güçlü bir devlet tarafından domine edildiğini ileri sürmüş, güç dengesinin çok durağan bir teori olduğunu savunmuştur. Organski gücün sistem içerisinde dinamik ve değişken olduğunu ileri sürmüştür. Sistemdeki yükselen güç var olan statükoyu süper gücü yenerek değiştirmeyi hedeflemektedir. *Güç geçişi* olarak adlandırılan bu durum sistemin savaşa en yakın durum olarak belirtilmiştir.²³

Ancak bu dinamik güç ilişkilerinde soru, savaşın ne zaman tercih edileceğidir. Birincil gücün güçlü olduğu müddetçe ikincil güç tarafından meydan okunmayacağını belirten Organskiye karşılık, Levy ikincil gücün birincil gücün %80 kapasitesine ulaşması durumunda, güç üstünlüğü kendisine geçmeden bir savaşa girebileceğini ileri sürmüştür. Levy, yükselen gücün savaşa girme olasılığının yüksek olduğunu belirtmesine rağmen var olan statükoyu korumaya çalışan süper gücün yükselen güç ile önleyici bir savaşa (*preventive war*) girişebileceğini de ileri sürmektedir.²⁴ Düşmanın daha güçlü hale gelmeden cezalandırılması üzerine kurulan önleyici savaş, var olan dengenin düşman lehine bozulmadan yeniden tahsis edilmesi amacı ile yapılmaktadır.²⁵

Birbirini tanıyan iki süper güçten oluşan iki kutuplu sistemin savaşın kontrol edilmesini daha kolay hale getireceğini savunan düşünürler, statükoyu devam ettirme amacı ile var olan düzeni koruyacağı, kaynaklarını sistemi yöneten ülkeler olarak kullanacağı ve bunun tansiyonu azaltacağı fikirleri üzerinden barışı sağlayacağını ileri sürmüştür. Öte yandan iki kutuplu sistemde bloklar arasındaki küçük çatışmaların büyüyüp büyük çatışmaya evrilme riski, devletlerin küçük krizleri de engelleyeceği ve güç dengesini sağlayacağı düşünülmüştür.²⁶ Çok kutuplu dünyayı savunan düşünürler ise iki kutuplu dünyanın mücadeleyi ve savaşı daha olası hale getirdiği, daha fazla aktörün dengeleme şansına sahip olmasının barış ihtimalini ve iş birliğini arttıracığını savunmuştur.²⁷

Savaşın maliyetinin artması ve politik kazancın azalması ile beraber savaş tehdidinin azaldığını belirten Waltz, nükleer silahların getirdiği yıkıcı etkinin devletleri savaş açmaktan caydırdığını

²² Jack S. Levy, William R. Thompson, *Causes of War*, (Hoboken NY: Wiley-Blackwell Publishing, 2009), 39.

²³ Levy, Thompson, *age*, 43-44.

²⁴ James, Patrick. “Structural Realism and the Causes of War.” *Mershon International Studies Review* 39, no. 2 (1995): 183; Jack Levy, “Theories and Causes of War”, *The Handbook on the Political Economy of War*, ed. Cristopher J. Coyne & Rachel L. Mathers. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011), 14-18.

²⁵ Levy, Thompson, *age*, 43-46.

²⁶ Baysal, *age*, 287

²⁷ Patrick, *age*, 183.

belirtmektedir.²⁸ Büyük güçlerin ellerinde nükleer silah bulunması sebebi ile, savaş açma ayrıcalığının zayıf devletlere ait olduğunu belirten Waltz, aslında büyük güçlerin zayıf devletler üzerinden savaşarak savaşı 2. ve 3. Dünya ülkeleri üzerinden veya vekil güçler aracılığıyla devam ettirmesini görmemektedir. Savaş büyük devletlerin ayrıcalığı olmaya devam ettiği, ancak bu yükün zayıf devletler tarafından çekilmeye devam ettiğini görmezden gelmemek gerekir. Dahası, savaşın maliyetinin artması sonucunda devletler askeri olmayan mücadele boyutlarına giderek daha fazla önem vermeye başlamıştır. Sistem halen aktörleri çatışmaya itmekte, ancak çatışmanın icra ediliş tarzı değişmektedir.

Yapısal realizm beraberinde (a) savunmacı realizm ve (b) ofansif realizm olmak üzere iki fikir akımını da getirmiştir. Savunmacı realistler gücün değil güvenliğin maksimize edilmesini savunmuş, bu kapsamda güvenlik ikilemini ve aşırı silahlanmayı ortadan kaldırıcı önlemler almaya çalışırken; ofansif realistler gücün maksimize edilmesini savunmuştur. Miller, ofansif realizmi “*war for profit*” yani kazanç elde etmek adına savaşmak olarak görmüş, savaşı daha az maliyetli hale getiren gelişmelerin savaş riskini arttırdığını belirtmiştir.²⁹ Ökten, teknolojik, taktik ve doktrinsel gelişmelerin taarruzu avantajlı kıldığı dönemlerde devletlerin ofansif bir politika izlediğini, herkesin taarruzi kapasiteye sahip olduğu yıkıcılığın yüksek olduğu dönemlerde ise savunmacı realizmin öne çıktığını ileri sürmüştür.³⁰

Neoklasik realizm ise hem klasik hem de yapısal realizmin özelliklerini içinde barındırarak devletlerin diğer ülkelerle ilişkilerinde hem ülkelerin iç dinamiklerinin hem de uluslararası yapının devlet üzerinde yapmış olduğu etkinin altında olduğunu belirtmiştir.³¹ Bu kapsamda savaş hem insan doğasının hem de uluslararası yapının sonucunda ortaya çıkan bir devlet pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neoklasik realizm devletlerin güvenlik sorunları karşısında gerektiğinde sahip olduğu sosyal kaynağı mobilize ederek güvenlik politikalarını destekleyecek güce çevirme kapasitesine önem vermektedir.³² Bu kapsamda liderlerin askeri güç algısı ve askeri gücü arttırmak amacı ile sosyal gruplarla uzlaşarak arttırdığı maddi kapasite devletlerin uluslararası sistemde savaş kapasitelerini de arttıracaktır. “Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992” adlı eserinde benzer bir yaklaşım benimseyen Charles Tilly, ulus devlet döneminde devlet liderlerinin farklı sosyal gruplara ayrıcalıklar ve haklar vererek onları devletin savaş makinesine entegre ettiği, bu yolla hem sosyal

²⁸ Waltz, *age*, 625.

²⁹ Miller, *age*, 26–27.

³⁰ Ökten, *age*, 125-162.

³¹ Baysal, *age*, 288.

³² Levy, Thompson, *age*, 33.

grupların giderek daha fazla söz hakkı kazandığı hem de devletin daha fazla askeri güce ulaştığını belirterek, artırılan bu askeri gücün devletin uluslararası sistemde daha etkili bir güç projeksiyonu yapmasını sağladığını ileri sürmüştür.³³ Bu kapsamda, Tilly'nin bu yaklaşımı, neoklasik realizmin savaşı algılama biçimini somutlaştıran bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Realizmin askeri güce vermiş olduğu önem ve onu açıklama konusundaki yetisi disiplinde baskın bir kuram olmasını sağlamıştır.³⁴ Ancak realizm savaşın nedenlerini sistemin anarşik yapısına ve güvensizliğe bağlayarak indirgemeci bir yaklaşım sergilemektedir. Devlet merkezli analiz benimseyen realizm, devlet altı ve devlet üstü yapıların yeterli ilgiyi görememesine neden olmaktadır. Öte yandan savaşların meşruiyeti, ahlaki boyutu, insani sonuçları ve toplumların hassasiyetleri gibi yumuşak ancak önemli noktaları gözden kaçırabilen realizm; terörizm, göç, psikolojik harekât, gerilla harbi gibi asimetrik tehditlerinde üzerinde yeterince durmamaktadır.

LİBERAL KURAM VE SAVAŞ

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük yıkım ve toplumsal travma, savaşın önlenmesine yönelik düşünsel arayışları ve uluslararası çabaları güçlendirmiştir. Bu bağlamda idealist yaklaşım, barışın yerel ve uluslararası kurumlar aracılığıyla inşa edilebileceğini savunmuş; savaş ve silahlı çatışmayı aşılabilir olgular olarak görmüştür.³⁵ Liberal kuram ise demokrasilerin yaygınlaşmasının, uluslararası ticaretin artmasının ve uluslararası örgütlerin güçlenmesinin savaşın önlenmesinde ve barışın tesisinde temel belirleyiciler olduğunu ileri sürmüştür.

Buchan, liberal düzen içinde yaşayan insanların güç, şöhret, hükmetme veya başkalarını kendi dinine kazandırma isteği gibi dürtülere sahip olmadığını, dolayısı ile savaş açmak için herhangi bir sebebe sahip olmadıklarını ileri sürmüştür. Liberal devletlerin kendi aralarındaki problemlerde savaşa başvurmayacağı, savaşın sadece “liberal vs otoriter” ya da “otoriter devletler arasında” gerçekleşeceğini öne süren yaklaşım “*demokratik barış teorisi*”nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birbiri ile savaşta olmayan liberal devletlerin sayısının artmasının zaman içerisinde “*demokratik barış alanı*”nı oluşturacağını belirten Buchan, liberal devletlerin otoriter devletler ile olan savaşlarda ise daha fazla kaynak ve güç aktarımı yapabilecek kapasiteye sahip olması sebebiyle galip ayrılacaklarını savunmuştur. Gerek devletlerin demokratikleşme süreci gerekse de icra edilen savaşlardan liberal devletlerin galip çıkması sonucunda liberal devletlerin sayısının artmasının en nihayetinde küresel demokratik barışa erişileceği düşünülmüş, Kant bu küresel barışa 2113 yılında ulaşılacağını

³³ Charles Tilly, “Coercion, capital, and European states, AD 990-1990” (Cambridge Mass: Basil Blackwell, 1990), 115.

³⁴ Steve Smith, age, 10.

³⁵ Bruce Russett “Liberalism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 95.

hesaplamıştır. Yeni demokrasilerin eski demokrasilere oranla güç kullanmaya daha meyilli olduğu ileri sürülmüş³⁶, bu kapsamda demokratik ve liberal değerlerin zaman içerisinde toplum tarafından benimsenmesinin ve kültürün içine yerleşmesinin beraberinde kriz durumlarında güç kullanma tercihini de azaltacağı düşünülmektedir.

Liberal devletlerin sıklıkla otoriter devletler ile çatışma içerisine girdiğini belirten Levy, bundan yola çıkarak liberal devletlerin de otoriter devletler kadar savaşa meyilli olduğunu ileri sürmektedir.³⁷ Barışın sadece liberal devletler arasında geçerli olduğunu belirterek özellikle otoriter devletler ile olan ilişkilerine şerh koyan Buchan, otoriter devletlerin gerektiği taktirde “güç veya savaş” aracılığıyla demokratik hale getirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.³⁸ Thomas Paine’in savunuculuğunu yaptığı “devrimci liberalizm” liberal değerler adına müdahaleyi uygun görürken; Kant’ın savunduğu “evrimsel liberalizm” en despotik rejimlere bile dış müdahale yapılmaması gerektiğini savunmuştur.³⁹

Savaş kararı almadan önce toplumun rızasının alınması gerektiğini belirten Kant, “*savaş referandumu*” yapılmasının toplumun rızasını ölçmek adına iyi bir yöntem olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁰ Liberal kuram liberal devletlerin açtıkları savaşları toplumun rızasına dayalı haklı ve meşru çabalar olarak görürken; otoriter devletlerin açtığı savaşları halkın rızasını yansıtmadığı gerekçesi ile haklı ve meşru görmemektedir.⁴¹ Jack Levy ise başarısız savaşlar sonucunda toplumun baskısı ile liberal hükümetlerin düşme olasılığının otoriter hükümetlere nazaran daha fazla olduğunu, bu sebeple liberal devletlerin sadece kazanacaklarından emin olduklarında savaşa girdiklerini belirtmektedir.⁴²

Savaşın hüküm sürdüğü yerde ticaretin gelişemeyeceğini savunan Immanuel Kant, ekonomik çıkarların farkında olan devletlerin diğer devletlerle savaşmaktan kaçınacağını öne sürmüştür. Benzer şekilde, Adam Smith modern dönemde savaşın giderek daha maliyetli hale geldiğine dikkat çekmiş ve bu nedenle savaşın, özellikle rasyonel aktörler açısından, giderek daha az tercih edilen bir seçenek haline geldiğini ifade etmiştir.⁴³ Savaşın olası ticaret imkanlarını yok ettiğini belirten Weede,

³⁶ Oneal, *age*, 57-58.

³⁷ Jack Levy, “Theories and Causes of War”, *The Handbook on the Political Economy of War*, ed. Cristopher J. Coyne & Rachel L. Mathers. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011), 15.

³⁸ Buchan, *age*, 408-11.

³⁹ Milja Kurki, Colin Wright, “International Relations and Social Science”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 23-25; Williams Jeklin, *Liberalism and War*, 2016, 17.

⁴⁰ Kurki, Wright, *age*, 23.

⁴¹ Buchan, *age*, 413.

⁴² Levy, *age*, 24.

⁴³ Buchan, *age*, 415.

ticaretin refahı, refahın demokrasiyi, demokrasinin ise barışı arttıracığını savunmuştur.⁴⁴ Küresel ticarete giderek daha fazla entegre olan ulus devletler birbirine bağımlı hale getirmektedir. Oluşan bu karşılıklı bağımlılığın, devletleri savaş kararı almaktan caydıracağını savunan liberaller, yüksek karşılıklı bağımlılığın aktörleri iş birliği yapmaya sevk edeceğini belirtmektedir.⁴⁵ Ancak bu karşılıklı bağımlılığın simetrik olması ve ticaretin devam edeceği temennisi durumunda geçerlidir. Alternatif kaynağı olmayan, stratejik mallar içeren, nitelik veya nicelik olarak ciddi farkların olduğu durumlarda asimetrik avantaja sahip olan devlet bağımlılığı diğer ülkeleri istismar etmek amacı ile kullanabilir.⁴⁶ Buna örnek olarak ise Rusya Federasyonu'nun Avrupa Birliğine karşı doğalgaz kaynaklarını kullanması olarak verilebilir.

Neoliberal görüş her ne kadar Uluslararası İlişkilerin anarşik yapısını reddetmese de, bu yapının tolere edilebilir ve yönetilebilir olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁷ Uluslararası kurum ve kuruluşların iletişim sağlayıcı ve düzenleyici özelliklerine atf yapan liberal düşünürler, ekonomik ve sosyal bağlantılarla güçlenen devletlerarası ilişkilerin bir krize girse dahi bu siyasi ve diplomatik üst otoritelerin savaşı önleyici veya düzenleyici karakteri ile savaşı sınırlandıracağını düşünmüşlerdir.⁴⁸ Uluslararası kurum, kuruluş, norm, değer ve kuralların sağlayacağı güven ilişkisinin zaman içerisinde güvenin zor inşa edildiği alanlara sirayet edeceği beklentisi ile hareket eden liberal düşünürler, tümevarım şeklinde bir barışa ulaşma yolu öngörmüştür.

Liberal kuramın demokratik barış teorisi ve insanın doğasının iyi olduğu bir varsayıma dayalı olup, bu varsayımı bir neden-sonuç ilişkisi gibi sunmaktadır. Realizmin ve liberalizmin aksine insanın doğası iyi ya da kötü olarak sınıflandırılmak zorunda da değildir. Bu varsayımlar teorik üretimde faydalı olsa da hatalı genellemelerin oluşturulmasına neden olmaktadır. Ayrıca liberal kuram, uluslararası örgütlerin savaşı sınırlandırma veya engelleme rolünü büyötmektedir. Zira BM ve NATO gibi uluslararası örgütlerin Bosna, Ukrayna, Filistin, Suriye, Libya, Somali gibi birçok yerde savaşı sınırlama ve engellemede yetersiz olduğu görülmektedir. Öte yandan liberal demokratik barışın sağlanması için gerektiğinde otoriter rejimlere müdahale edilebileceği fikri, kendi içerisinde çelişmektedir. Demokrasilerin sadece kendi aralarında barışçıl olduğu, otoriter rejimlere karşı barışçılığın geçerli olmadığı, demokratik deneyim arttıkça savaş olasılığının düştüğü, gerektiğinde

⁴⁴ Jack Levy, "Theories and Causes of War", *The Handbook on the Political Economy of War*, ed. Cristopher J. Coyne & Rachel L. Mathers. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011), 25.; Andrew Williams, *Liberalism and War*, (Oxfordshire: Routledge, 2006), 20.

⁴⁵ Miller, *age*, 29.

⁴⁶ Kurki, Wright, *age*, 28.

⁴⁷ Baysal, *age*, 289.

⁴⁸ Williams, *age*, 18; Daniel S. Geller and Konstantinos Travlos, "Integrating Realist and Neoliberal Theories of War," *Peace Economics, Peace Science and Public Policy* 25, no. 2 (2019): 19.

otoriter rejimlere müdahale edilebileceği fikirleri batılı değerleri evrenselleştirmek ve olası askeri müdahalelere gerekli altyapıyı oluşturmanın bir aracı izlenimi vermektedir.

İNGİLİZ OKULU VE SAVAŞ

Realizm ile liberalizm arasında üçüncü bir yol arayışı olan İngiliz okulu uluslararası sistemi (a) sistem, (b) uluslararası toplum ve (c) dünya toplumu olmak üzere üç farklı kategoride incelemektedir. Bu kavramlardan en önemlisi ve en çok çalışılmış olanı “uluslararası toplum” kavramıdır. Devletlerin bağlı olduğu ortak çıkarlar, normlar, değerler, kurallar ve kurumlar üzerine oluşturulan “uluslararası toplum” devletler arasında ilişkileri düzenleyerek, iletişimin ve uzlaşının kurulabileceği bir alan oluşturmaktadır.⁴⁹ Ortak değerler çerçevesinde hareket eden devletlerin ise silahlı çatışmaya veya savaşa daha az başvuracağı düşünülmektedir.⁵⁰ Bu kapsamda liberal “demokratik barış teorisi”ni uluslararası toplum kavramına uyarlayan İngiliz Okulu, uluslararası toplumun dışarısında bulunan aktörlere karşı güç kullanımının meşru hale gelebileceğini öne sürmektedir. Zira devletlerden devlet dışı örgütlere kadar değişen spektrumda ortaya çıkabilen bu aktörler, kabul edilen norm ve değerlerin dışarısında olması sebebi ile askeri gücün hedefi haline gelebilmektedir.⁵¹ İngiliz Okulu ortak değerlerin, kuralların ve kurumların olası bir savaşı önleyeceği noktasında liberalizme; sistem ve uluslararası toplum seviyelerinde devleti merkeze alması açısından da realizme yaklaşmaktadır.

Savaşın asıl sebebinin anarşik uluslararası sistem olduğunu belirten Martin Wight, silahlı çatışmanın ve savaşın kaçınılmaz olmadığını, anarşinin mutlak kaos anlamına gelmediğini savunmuştur. Benzer bir şekilde Hedley Bull, anarşiyi “herkesin herkesle olan savaşı” olarak tanımlarken, savaşı düzenin inşa edilmesini veya korunmasını sağlayan düzenleyici kurumlardan (*institution*) biri olarak ele almıştır.⁵²

Haklı savaş kavramının ortaya çıkmasında önemli figürlerden birisi olan Grotius’dan etkilenen Bull, savaşı “*insanların davranışlarını düzenleyen kurallardan bağımsız düşünülemeyecek normatif bir olgu*” olarak tanımlamıştır. Grotius devletin haklarına bir tehdit olduğu müddetçe savaşa başvurulabileceğini belirtmiş, benzer şekilde Bull ise uluslararası düzenin sağlanması, uluslararası hukukun uygulanması ve haklı bir değişim getirmek adına savaşın meşru hale gelebileceğini

⁴⁹ Tim Dunne, "The English School", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 137.; Lacy Pejcinovic, *War in International Society*, (Oxfordshire: Routledge, 2013), 2.

⁵⁰ Miller, *age*, 50.

⁵¹ Pejcinovic, *age*, 3.

⁵² Myrian Dunn Cavelty and Victor Mauer, *The Routledge Handbook of Security Studies*, (London: Routledge & Taylor & Francis Group, 2012), 37; Pejcinovic, *age*, 2.

savunmuştur.⁵³ Bull'un savaşa yaklaşımında düzenin ve uluslararası toplumun merkezi bir role sahip olduğu görülmektedir. Savaşın haklı sebeplerle başlatılıp, belli başlı kurallar çerçevesinde icra edilmesi gerektiğini belirten Bull, savaşın gerektiğinde faydalı bir şeytan olduğunu kabul etmiş; ancak uygulandığında “orantısallık” ilkesine uyulması gerektiğini, amacını aşan şiddet kullanımının korunması amaçlanan uluslararası toplumun çökmesine neden olacağını belirtmiştir.⁵⁴

İngiliz okulunun iki önemli akımı olan dayanışmacılar (*solidarists*) ve çoğulcular (*pluralists*) savaş mefhumuna karşı farklı tutumlar sergilemişlerdir. Dayanışmacı uluslararası toplum, Hedley Bull'un tanımı ile, uluslararası hukuk kurallarının ve insan haklarının kolektif bir şekilde uygulamaya konmasına ve üyelerinin gerektiği taktirde bu hukuk kurallarını ve haklarını korumak adına müdahale etmesini ve düzen/adalet ikileminde adaletin tahsis edilmesini savunurken. Çoğulcular her devletin, kapasitelerine ve taraf oldukları uluslararası anlaşmalara bakılmaksızın, eşit haklara sahip olduğunu savunmuş, devletler arası ikili ilişkilerin ve düzenin önemini vurgulamış, düzen/adalet ikileminde düzeni savunmuşlardır. Çoğulcular, müdahaleci yaklaşımın uluslararası toplumdaki devletlerarası karşılıklı saygıyı ve liberal hoşgörüyü ortadan kaldırdığına inanmıştır.⁵⁵

İngiliz okulunun iki kuram arasına sıkışması, analiz gücünün de kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Devletleri merkeze alan yapısı ile ulus aşırı ağları ve devlet dışı yapılanmaları kapsam dışına iten İngiliz okulu, gelenekselci yaklaşımla verilere dayalı analizler gerçekleştirmemesi de modern savaşları açıklama imkanına ket vurmaktadır.

MARKSİST KURAM VE SAVAŞ

Marksizm'e göre insanlık tarihi, sınıflar arası çatışma tarihidir. Bu diyalektik savaşın sonunda ise varılacak idea/ütopya ise komünizmdir. Yani savaş hem tarih boyunca toplumsal sınıflar arasında gerçekleşmiş bir toplumsal olay iken, aynı zamanda istenilen ideaya ulaşmak amacı ile başvurulacak bir araçtır. Kapitalizmi emperyalizme mahkûm bir fikir olarak gören Lenin, kapitalist düzende barışın imkânsız olduğunu ileri sürmüştür. Kapitalist düzende ticaretin bir savaş durumu olduğunu belirten Marksistler, sosyalist düzende bunun barışı tahsis eden bir karaktere dönüşeceğini iddia etmiştir.⁵⁶ Marksistlere göre savaş dikey bir ekonomik savaştır. Uzun vadede ise her savaş sınıf

⁵³ John Williams, “Hedley Bull and Just War: Missed Opportunities and Lessons to be Learned”, *European Journal Of International Relations* 16, No.(2), 179-84.

⁵⁴ Williams, *age*, 18.

⁵⁵ Dunne, *age*, 141-42.

⁵⁶ Raymond Aron, *Peace and War: Theory of International Relations*, (NY Oxon: Routledge, 2003), 252-253.

mücadelesi ile alakalıdır. Özellikle devletler arası savaş, proletaryanın enerjisini asıl tehdit olan üst sınıfa değil başkasına yönlendirerek, kendi özünü ve problemini unutmamasına neden olmaktadır.⁵⁷

Emperyalizme evrilen kapitalizm Troçki, Lenin, Stalin, Bukharin gibi isimler tarafından savaşların en büyük nedenlerinden birisi olarak görmüştür. Frederick Engels'e göre savaş toplumsal sınıflar arasında, bu sınıfların çıkarları doğrultusunda gerçekleşen silahlı çatışmalardır ve toplumsal eşitsizlikler savaş olasılığını arttırmaktadır. Engels baskılanan ulusların, onları baskılayan sömürgeci güçlere karşı vermiş olduğu mücadeleyi savaş kapsamında değerlendirmektedir.⁵⁸ Engels aynı zamanda geniş kapsamlı bir iç savaş tanımı da yapmaktadır. Lenin'e göre ise savaş devletler, uluslar ve sınıflar arasında vuku bulan politik şiddetin özel bir türüdür.⁵⁹ Bu tanımlamanın Clausewitz'in savaş yorumlamasına oldukça benzediği söylenebilir.

Marksist düşüncede devletler, halklar ve sosyal sınıflar savaşlara kendi haklarını savunmak adına girdiği müddetçe "Haklı Savaş" kapsamında değerlendirilirken, bir devletin yönetici erkinin bir başka devleti boyunduruğuna almak amacı ile ya da bir savaşın toplumsal ilerlemeye katkı sağlamayacak şekilde savaş açılması "Haksız Savaş" kapsamında değerlendirilmiştir.⁶⁰ Liberallerin "demokratik barış teorisi" yaklaşımına benzer bir şekilde Marksist düşünce sosyalist devletlerin birbirine bir tehdit oluşturmadığını savunmuştur.⁶¹ Bu kapsamda Marksistler, sosyalizmin başarıya ulaşması ve tek sınıf haline gelmesi durumunda, sınıfsal eşitsizlikten kaynaklanan çıkar çatışmasının kalmaması ve sosyalistlerin birbirine tehdit oluşturmaması sebebi ile savaş mefhumunun ortadan kalkacağını belirtmiştir.

Marksist kuram savaşı incelerken ekonomik sömürü, sınıf ilişkileri, emperyalizm bağlamında değerlendirmesi önemli bir ufuk açmıştır. Ancak kapitalizmin ve ekonomik sebeplerin savaşların tek nedeni olarak ele alınması, analiz imkanlarını önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Bu materyalistik bakış açısı psikolojik, jeopolitik, kültürel ve toplumsal temaları göz ardı etmektedir. Devleti merkeze alan Marksizm, sistem dışına sapan devlet dışı aktörler ve asimetric tehditler konusunda ise bir açıklama getirmemektedir. Kullanılan fikirlerde ve yapılan tanımlamalarda ise daha önceki düşünürlerin ve kuramların farklı yorumlamasına benzerliği göze çarpmaktadır.

ELEŞTİREL TEORİLER VE SAVAŞ

⁵⁷ Coulomb, Fanny, and Renaud Bellais. 2008. "The Marxist Analysis of War And Military Expenditures, Between Certainty and Uncertainty." *Defence and Peace Economics* 19, no. (5): 353.

⁵⁸ Baysal, age, 295.

⁵⁹ Karel Kára. "On the Marxist Theory of War and Peace." *Journal of Peace Research* 5, no. 1 (1968): 2-3.

⁶⁰ Karel Kára, age, 5.

⁶¹ Aron, age, 284.

Eleştirel kuramın önemli isimlerinden Ken Booth güvenliğe bir alternatif olarak özgürleşme (*emancipation*) kavramını ileri sürerken, özgürleşmeyi bireyin kendisini gerçekleştirmesinden ve özgürce istediklerini yapmasından alıkoyan fiziksel, düşünsel, insani sınırlılıklardan kurtarmak olarak adlandırmıştır.⁶² Başta savaş olmak üzere, yoksulluk, kıtlık, doğal afetler, siyasi baskılar bu özgürleşmenin önündeki önemli engellerden bazılarıdır.⁶³ Bu sebeple, eleştirel kuram bakış açısından savaşın önlenmesi bireyin ve insanın özgürleşmesi yolunda önemli adımlardan birisidir.

Devlet merkezli yaklaşıma meydan okuyan eleştirel kuram, bireyin önemine vurgu yapmaktadır.⁶⁴ Devlettten bireye kayan güvenlik algısı, beraberinde insani güvenlik kavramının ortaya çıkmasına neden oldu. BM 1994 İnsani Kalkınma Raporunda geçen insani güvenlik kavramı bireyi insan haklarından mahrum bırakmamayı, şiddetten uzak tutmayı ve içinde yaşanılan koşulları devamlı olarak iyileştirmeyi hedeflemekteydi.⁶⁵ Korku ve ihtiyaçtan maruz olmak üzerine inşa edilen insani güvenlik, savaşın ortaya çıkardığı kıtlık, şiddet, imkânsızlık, zorunlu göç, işsizlik, baskı, terör gibi unsurlar sebebi ile önemli ölçüde zarar görmektedir. Bu kapsamda, insani güvenliğin ve özgürleşmenin sağlanması adına savaşın önlenmesi, icra edildiğinde ise silahlı çatışma hukuku kurallarına riayet edilmesi gerekmektedir.

Eleştirel teorinin bir diğer önemli kavramı ise “hegemonya” kavramıdır. Tiranın aksine, hegemon sadece zor araçları aracılığıyla değil, aynı zamanda rıza aracılığıyla da iktidar kurar.⁶⁶ Hegemonun konumunun ve üstünlüğünün ön kabul hale geldiği ve sorgulanmadığı bu yumuşak güç, zor araçlarının kullanılması sonucunda zarar görmektedir. Zor araçlarının önemli bir unsuru olarak savaş, eğer meşru zeminlere oturtulamazsa, hegemonun rıza aygıtının artık yeterince çalışmamasına, diğer devletlerin ve toplumların zaman içerisinde hegemonun nüfuz alanından kopmasına neden olur. Bu kapsamda, zor aracı olarak savaş, hegemon tarafından doğru kullanılmadığı müddetçe kendini yok eden veyahut zedeleyen bir etkene dönüşebilir.

Eleştirel teori literatüre hegemonik savaş, yapısal şiddet, özgürleştirici siyaset gibi önemli kavramlar kazandırmıştır. Ancak eleştirel teorinin soyut ve teorik yapısı, farklı savaş türlerini birbirinden ayırmada ve kategorize etmede sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Açıklayıcı olmaktan ziyade eleştirel bakış açısı sunan kuram, savaşın ne olduğunu ortaya koymaktan ziyade genel

⁶² Ken Booth, “Security and Emancipation,” *Review of International Studies* 17, No. 4 (1991): 319.

⁶³ Vaughan-Williams Peoples, *age*, 23.

⁶⁴ Columba Peoples, Nick Vaughan-Williams, “Critical Security Studies: An Introduction”, (London: Routledge, 2020), 20.

⁶⁵ Karin M. Fierke, “Critical Theory, Security, and Emancipation.” *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. 30, (Nov. 2017): 12.

⁶⁶ Mehmet Akif Okur & Hakan Övünç Ongur. “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori”, iç. “Uluslararası İlişkiler Teorileri”, ed. Ramazan Gözen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 348.

anlamda nasıl ve neden kullanıldığını irdelemektedir. Savaşın teknik, taktik ve stratejik boyutları eleştirel kuramın odağında bulunmamakla beraber, kuramın temel kavramları çerçevesince incelenmektedir.

İNŞACILIK VE SAVAŞ

Her ne kadar belli bir toprak, nüfus, ekonomi gibi maddi gerçeklikler üstüne kurulu olsa da, devletler insanların onun var olduğuna olan inancı, bunu tatbik eden kurumları ve eylemleri ile var olmaktadır.⁶⁷ Alexander Went'e göre toplum tarafından inşa edilen devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem de inşa edilmiş toplumsal bir gerçekliktir.⁶⁸ O zaman devletler, devletlerin faaliyet gösterdiği uluslararası sistem, onun anarşik yapısı ve anarşik yapının neden olduğu güç mücadelesi sonucunda ortaya çıkan savaş mefhumu da dolaylı olarak inşa edilmiş bir gerçekliktir.⁶⁹

Yeniden inşa süreci kapsamında farklı toplumsal grupların etkileşime girmesinin, fikirlerin ve değerlerin paylaşılması sonucunda karşılıklı uzlaşmayı oluşturacağını düşünen inşacı yaklaşım, iş birliği ortamının oluşturulması ile gruplar arasında çatışmanın azaltılabileceğini iddia etmektedir.⁷⁰ Verili kabul edilen varsayımları reddeden inşacı kuram, anarşi, demokratik barış, sınıfsal çatışma gibi kavramları reddetmektedir.⁷¹

İnşacı yaklaşım savaşta diğer aktörleri ve uluslararası sistemi nasıl algıladığımızı etkileyen önemli bir değişken olarak ele alır. Zira savaş, devletlerin ve toplumların kimliklerinin inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Devletler ve toplumlar dünyayı geçmiş tecrübeler üzerinden yorumlar ve toplumları derinden sarsan savaşlar kültürel hafızalarına işlenir.⁷² Örneğin Yunanistan ile Osmanlı Devleti/Türkiye Cumhuriyeti arasında yaşanan silahlı çatışmalar ve gerginlikler bu iki toplumun birbirine bakış açısını, politikalarını ve davranışlarını şekillendirmektedir. Yunanistan'ın dış politikasında en önemli tehdit algısı birisi bir zamanlar ayrılıkçı mücadele verdikleri ve devamında Kıbrıs, Ege adaları, kıta sahanlığı gibi problemler yaşadıkları Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetidir. Benzer şekilde Japonya ve Çin arasındaki ilişkilerin kötü olmasının ve aradaki tarihsel ve kültürel gerginliğin önemli bir nedeni geçtiğimiz yüzyıl içerisindeki silahlı çatışmalar ve savaşlardır. Geçmiş dönemde yaşanan çatışmaların kültür ve kimlik üzerindeki etkisi, bugün halen görülebilmektedir.

⁶⁷ Mitchell Binding, The Social Construction of War, *Canadian Military Journal*, Vol. 1 No. 1., (Winter 2017), 18.

⁶⁸ Szanto, age, 112.

⁶⁹ Baysal, age, 297.

⁷⁰ Aydın Aydın, Oğuzhan Tekin, "Realist, Liberal And Constructivist Approachs To War On Terror In Iraq", *Journal of Turkish Studies* (2016), 122.

⁷¹ Baysal, age, 297.

⁷² Szanto, age, 27.

II. Dünya savaşına dek yayılmacı ve katı bir askeri politika izleyen Japonya, II. Dünya savaşının son sıralarında Nagazaki ve Hiroşima'ya atılan atom bombalarının ardından ABD tarafından yeniden inşa sürecinde anti-militarist bir karaktere büründü.⁷³ Ancak son yıllarda artan Çin tehdidi ile tekrar militarize bir karaktere bürünmeye çalışan Japonya, Çin ile olası bir savaş tehdidi kapsamında aslında kimliğin ve bölgesel duruşun yeniden inşa edildiğini görmekteyiz.

İnşacılığın kimlik ve normlar üzerinden savaşa yaklaşımı teknolojik, jeopolitik, taktik ve teknik detayları göz ardı etmektedir. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde kimlik krizleri çatışmaları körüklemiş olsa da savaşları sadece kimlik ve norm üzerinden açıklamaya çalışmak sığ kalmaktadır. Örneğin Rusya-Ukrayna savaşını sadece kimlik üzerinden açıklamak önemli detayların göz ardı edilmesine neden olacaktır.

İnşacılığın önemli alt yaklaşımlarından biri olan Kopenhag Okulu, savaş olgusuna farklı bir perspektif kazandırmaktadır. Bu yaklaşıma göre savaş, uygulanış biçimiyle devletler tarafından varoluşsal bir tehdit olarak algılanmakta; bu nedenle devletin hayatta kalması, sahip olduğu askerî güçle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Benzer biçimde Karin M. Fierke, savaşın varoluşsal bir tehdit oluşturduğunu ve bu tehdidin, olağanüstü önlemlerin alınmasını meşrulaştırdığını savunmaktadır. Bu bağlamda, güvenlik meselesi yalnızca nesnel bir tehdit değil, söylem aracılığıyla inşa edilen bir durum olarak ele alınmaktadır.⁷⁴ Savaşın taşıdığı hayati önem, devletleri tüm insan ve maddi kaynaklarını seferber etmeye zorlamıştır. Özellikle 20. yüzyılda savaş, giderek topyekûn bir niteliğe bürünmüştür. Ulusal güç unsurlarının tamamının savaş kapasitesine entegre edildiği bu süreçte, ulusların üretim ve kaynak kapasiteleri karşılıklı olarak tükenmiş; savaşlar, yalnızca orduların değil, tüm devlet mekanizmalarının dâhil olduğu bir yıpratma savaşına dönüşmüştür. Bu durum, tehdidin varoluşsal boyutunu daha da pekiştirmiştir.

Tehdit algısı üzerine inşa edilen güvenlikleştirme teorisi savaş tehdidi karşısında devletler tarafından kullanılabileceği gibi, gerçek olmayan bir savaş tehdidi üzerinden politikalarını desteklemek amacı ile de kullanılabilir. Alınacak önlemlerin “aciliyet” ve “olağanüstü” vurgusu, hükümetlere gerekli kaynakları ve araçları edinmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda devletler kamuoyu desteği edinmek, dikkat dağıtmak, kaynakları farklı önceliklerde yeniden dağıtmak gibi amaçlar için savaşa veyahut savaş tehdidinde başvurabilir. “Olağanüstü önemler” vurgusu her ne kadar şiddet içeren bir anlama sahip olmasa da ucu açık olması sebebi ile devletlerin söz konusu güvenlik problemini çözmek maksadı ile şiddet kullanması yolunu da açmaktadır. Öte yandan savaş

⁷³ Szanto, *age*, 35.

⁷⁴ Karin M. Fierke, “Constructivism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 200.

“olağanın (barışın) dışında bulunan bir hal”dir. Bu kapsamda savaş her daim “olağanüstü” bir hal iken, her “olağanüstü hâl” savaşa sebebiyet vermeyebilir.

FEMİNİZM VE SAVAŞ

1980’lerin sonunda Uluslararası İlişkiler literatürüne girmeye başlayan feminizm, olayları toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyerek Uluslararası İlişkilerde hâkim yaklaşımlara birer alternatif sunmaktadır. Egemenlik, güvenlik, savaş gibi Uluslararası İlişkilerin temel kavramlarını sorgulayan feminizm, birey düzeyinde kadını temel alan bir yaklaşım sergilemektedir. Kadınların devletlerin politikalarını belirlemelerinde ne kadar önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaya çalışan yaklaşım, göz ardı edildiğini öne sürdüğü kadının rolü, kimliği, hakları gibi tartışmaları merkezine alarak önceleri değinilmemiş veya dikkat çekilmemiş konulara ışık sunmayı amaçlamaktadır.⁷⁵

Ataerkil düzen ve savaş arasındaki ilişkiyi inceleyen feminizm savaşın ağırlıklı olarak maskülen bir eylem olduğunu belirtmiş, savaşta toplumsal cinsiyetlere atanan “*koruyan/savaşçı*” ve “*korunan/mağdur*” rollerini, askeri sürece dahil olsalar dahi erkeklerin nasıl kadınlardan daha avantajlı bir durumda olduğunu sorgulamıştır.⁷⁶

Annelik içgüdüsel davranışının kadını ahlaki açıdan daha üstün, empati sahibi, barışçıl ve daha az bencil yaptığını belirten biyolojik ve sosyal farklar üzerine kurulan görüşler, zaman içerisinde savaşa da uyarlanmıştır.⁷⁷ Savaş ile ilişkilendirilen “agresiflik, şiddet, sorgulanmaz bir sadakat” gibi değerlerin maskülen değerler olarak pekiştirildiğini ve topluma böyle kodlandığını belirten feminist kuram, bu farkların sadece biyolojik farklar göz önünde bulundurularak açıklanamayacağını savunmaktadır.⁷⁸

Savaşın erkekleri ve kadınları farklı etkilediğini belirten kuram, her ne kadar savaşların çoğunlukla erkek baskın ordular ile yapılsa da kadınların ve çocukların mağdurların önemli bir kısmını oluşturduğunu ileri sürmektedir.⁷⁹ Mary Kaldor, bir savaş taktiği olarak tecavüzün ve aşağılanmanın, kadına has olmasa da çoğunlukla kadını hedef alan ve düşmana karşı bir psikolojik savaş taktiği olarak kullanıldığını, muhasamataya katılmasa dahi kadınların savaşın hedefi olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Düşman olarak addedilen kadın ve erkeğin cinsel tacize ve aşağılanmaya maruz

⁷⁵ Fierke, *age*, 2015-6.

⁷⁶ Pamela Johnston Conover and Virginia Sapiro. “Gender, Feminist Consciousness, and War.” *American Journal of Political Science* 37, no. 4 (1993): 1079; Cavelti and Mauer, *age*, 84.

⁷⁷ Maryam Khalid, “Feminist Perspectives On Militarism and War”, *The Oxford Handbook of Transnational Feminist Movements*, ed. Rawwida Baksh and Wendy Harcourt, (Oxford: Oxford University Press, 2015), 633; Conover and Sapiro, *age*, 1080-83.

⁷⁸ Khalid, *age*, 632-633.

⁷⁹ Khalid, *age*, 640.

⁸⁰ Chickin and Kaldor, *age*, 174.

kaldığını belirten feminist düşünürler, bu sistematik cinsel saldırıların toplum içerisindeki cinsiyet eşitsizliğinin de bir yansıması olduğunu ve erkeklerin kadınlarını korumaktan aciz olduğu alt mesajının verilmeye çalışıldığını savunmaktadır.⁸¹

Enloe ve Pettmen gibi önde gelen feminist düşünürler, savaşın kadından bağımsız olamayacağını sürmüştür⁸², zira ulusal gücün önemli bir kısmını oluşturan kadınları toplumsal olaylardan dışlamak, ikincil bir önem atfetmek onlardan yeterince faydalanamaması demektir. Karar alıcıların çoğunlukla erkeklerden oluşması sebebi ile savaş sonrası barış ve yeniden inşa süreçlerinde planlamaların “feminenliği” ve “kadınlığı” hesaba katmaksızın yapılması, savaş sonrası toplumda kadının rolünün ve yaşamının yine kadınsız bir şekilde belirlenmesi anlamına gelmektedir.⁸³

Feminizmin alternatif bir bakış açısı sunma isteği, şiddet ve savaş olgularını farklı bir pencereden incelemeye imkân tanımaktadır. Ancak bu perspektif kapsamlı ve geniş çaplı bir analiz yapılmasına da engel olmaktadır. İndirgemeci yaklaşım savaşların nedenleri, hedefleri, taktikleri, stratejileri, kaynakları, aktörleri gibi konularda sınırlı yorum kapasitesi sağlamaktadır.

POST-YAPISALCILIK VE SAVAŞ

Post-yapısalcı yaklaşımlar çoğunlukla savaşın ne olduğunu açıklamaktan ziyade, onun nasıl inşa edildiğini ve iktidarların ondan nasıl faydalandığına odaklanmaktadır. Sebep sonuç ilişkilerinden çok, bir olgunun ardındaki bilgi-iktidar ilişkilerinde odaklanan kuram, güvenlik ve savaş gibi kavramlara alternatif yaklaşımlar getirmeyi görev edinmiştir.⁸⁴ Savaşı sabit ve nesnel bir olgu olmaktan ziyade söylem, kimlik kurgusu, ötekinin oluşturulması üzerinden incelemektedir. Bu kapsamda bilginin yönetimi ve kontrol altına alınması önem arz etmektedir. Ancak nedensellik kurmaktan imtina eden post yapısalcılık, teorik olarak indirgemeci ve politika üretiminde kısır kalmaktadır.

İktidarı çözümlemek adına ilk önce onun tahakküm oluşturmak amacı ile kullandığı baskı araçlarının sorgulanması, ters yüz edilmesi ve incelenmesi gerektiğini belirten Foucault, iktidarın temel olarak baskı üzerine kurulduğunu savunmaktadır. İktidarın savaş olduğunu belirten Foucault, Clausewitz’in “Savaş, politika’nın başka araçlarla devam ettirilmesidir.” sözünü ters yüz ederek, “Politika, savaşın başka araçlarla devam ettirilmesidir” diye belirtmektedir. Bu ters yüz etmeden yola çıkarak, bir iktidar mücadelesi olarak savaşın, diğer baskı kurma araçlarından birisi olduğunu kabul eden Foucault, bu iktidar mücadelesinin birçok formda karşımıza çıkabileceğini, bu

⁸¹ Khalid, *age*, 640.

⁸² Khalid, *age*, 643.

⁸³ Chickin and Kaldor, *age*, 176.

⁸⁴ Baysal, *age*, 300.

formlarının birinin ise politika olduğunu belirtmektedir. Barışın tesis edilmesinin savaşın ortadan kalması anlamına gelmediğini belirten Foucault, savaşın farklı şekillerde sessiz bir şekilde devam ederek iktidar ilişkisini devamlı olarak kurmaya devam ettiğini belirtmektedir.⁸⁵

POST-KOLONYAL TEORİ VE SAVAŞ

Uluslararası İlişkiler disiplinine hem eleştirel hem de normatif bir perspektiften yaklaşan post-kolonyal teori, Avrupa devletlerinin hammadde, pazar ve ucuz işgücü arayışıyla gerçekleştirdiği sömürgeleştirme süreçlerinin, bu coğrafyalardan fiziksel olarak çekilmiş olsalar dahi, yüzyıllar süren yapısal etkiler bıraktığını savunur. Bu teoriye göre, kolonyal geçmiş yalnızca dış politikayı ve güç dağılımını değil, aynı zamanda uluslararası bilginin üretim biçimlerini de derinden şekillendirmiştir. Bu nedenle post-kolonyal yaklaşım, bu tarihsel mirasın Uluslararası İlişkiler disiplini nasıl yeniden üretildiğini sorgular ve merkez-çevre arasındaki epistemolojik eşitsizlikleri görünür kılmayı amaçlar.⁸⁶ Uluslararası İlişkilerin bir Batı disiplini olduğunu ve temelde devleti ve güvenliği konu aldığını belirten Tarak Barkawi, savaşın herhangi bir sosyal bilim alanının doğrudan çalışma konusu olmadığı, her sosyal bilimin savaş ile doğrudan ya da dolaylı bir ilişkisinin olduğunu belirterek postkolonyal bakış açısından savaşı incelemeyi amaçlamıştır.⁸⁷

Savaş ile ilgili hâkim tanımlamaların çoğunlukla batı menşeli olması, harp tarihinin çoğunlukla Batı askeri tarihi olması, silahlı çatışma hukukunun, her ne kadar günümüzde genel geçer normlar haline gelmiş olsalar dahi, çoğunlukla batılı norm ve değerler üzerine inşa edilmiş olması aslında savaş mefhumunun nasıl batılı bir şekilde inşa edildiğinin de bir örneğidir. Azteklerin, Maorilerin, Aborjinlerin, Kızılderililerin farklı kıyafetler giymiş, farklı silahlar kullanan ve türlü sesler çıkartan karakterler olarak çizilmesi, aslında bir anlamda alt metinde Batının askeri anlamda üstünlüğünü belirtirken diğer medeniyetlerin oryantal bir ilgi çekici obje olarak çizilmesi anlamına gelmektedir. Savaş, sanki Batı medeniyetinin haklı ve nitelikli bir şekilde yerine getirdiği bir eylemiş gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel yaklaşımların savaşı incelemede yetersiz olduğunu belirten post-kolonyal kuram, özellikle Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında silahlı çatışmaların çoğunluğunun üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşirken, bu çatışmaların devletlerarası (inter-state) değil, devlet içi (intra-state) gerçekleştiğini ve bunun geleneksel kuramların açıklama kapasitesinin dışında olduğuna

⁸⁵ Foucault, Michael, *"Toplumu Savunmak Gerekir,"* çev. Şehsuvar Aktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 31.

⁸⁶ Volkan İpek, Çağlar Oyman, *"Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler,"* *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 477.

⁸⁷ Tarak Barkawi, Mark Lafey. *"The Postcolonial Moment in Security Studies."* *Review of International Studies* 32, No. 2 (2006): 329–52.

değmektedir.⁸⁸ Batı merkezli savaş anlatılarının ötesine geçerek, sömürgeleştirilen toplumların savaş deneyimlerine, hafızalarına ve direniş biçimlerine odaklanmak, kuramsal literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Savaşın, “medeniyet götürme” ya da “barış inşa etme” gibi kolonyal söylemlerle nasıl meşrulaştırıldığını ortaya koyması ise, savaşın normatif boyutuna yönelik derin bir sorgulama imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte, post-kolonyal kuramın çoğu zaman tarihsel bağlamlara aşırı odaklanması, günümüzde savaşın teknolojik, ekonomik ve stratejik boyutlarını ihmal etmesine neden olabilmektedir.

SONUÇ

Tarihin şekillendiren köşe taşlarının önemli bir kısmını oluşturan savaş, Sun Tzu, Thucydides, Machiavelli, Clausewitz gibi birçok düşünürün ilgisini çekmiş, bu isimlerin savaş üzerine yazmış olduğu eserler devlet adamlarının eğitiminde ve problemleri çözmelerinde önemli rol oynamıştır. 20. yüzyılda sosyal bilimlerin altında bir disiplin olarak ortaya çıkan Uluslararası İlişkiler, diplomatların, akademisyenlerin ve devlet adamlarının devletler arası ilişkileri nasıl algılamaları ve analiz etmeleri gerektiğini ortaya koymuş ve devletleri doğrudan ilgilendiren savaş tehdidine karşı birbirinden farklı yaklaşımlar sergilemiştir.

Her Uluslararası İlişkiler teorisi aynı olguya farklı pencerelerden bakarak, savaş mefhumunun daha detaylı ve çok boyutlu incelenmesine katkı sağlamaktadır. Her kuram kendi varsayımları ve epistemolojik pozisyonları doğrultusunda savaşın doğasını, nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya çalışırken, bu yaklaşım farklı kuramsal çerçevelerin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak bu kuramsal farklılıklar, çoğu zaman indirgemeci ve tarihsel bağlama sıkışan açıklamalara neden olmakta; özellikle savaşın günümüzde aldığı hibrit ve asimetrik formları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Realist kuramlar hâlâ devlet merkezli büyük savaşlara odaklanırken; eleştirel, inşacı ve post-yapısalcı yaklaşımlar savaşın söylemsel, yapısal ve normatif boyutlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle, savaşın farklı boyutlarını anlamak adına kuramlar arası bir karşılaştırma yapmak sadece farklı bakış açılarını ortaya koymak değil, aynı zamanda savaşın normatif, yapısal ve pratik yönleri arasındaki gerilimleri analiz etmek açısından da önemlidir. Zira savaşın nedenlerini, yöntemlerini ve nasıl sonlandığını tüm boyutlarıyla açıklayabilecek tek bir teori oluşturmak neredeyse imkânsızdır. Savaş teorileri üzerine kurulu ya da savaşı derinlemesine açıklayabilen kapsamlı bir Uluslararası İlişkiler kuramının eksikliği, savaş mefhumunun literatürde yüzeysel kalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, savaş araştırmaları literatürü ile Uluslararası İlişkiler kuramları arasındaki kesişimi derinleştirmek, savaşın yalnızca bir olgu değil; aynı zamanda

⁸⁸ Vaughan-Williams Peoples, *age*, 50.

inşa edilen, temsil edilen ve müdahale edilen bir alan olduğunu gösterecek daha bütüncül bir inceleme imkânı sağlayacaktır.

Realistler, savaşı önlemeyi hedefleyen ilk yaklaşımı ütöpik bulmuş ve bu kuramı idealist olarak adlandırırken, kendilerini gerçekçi olarak tanımlamıştır. Her iki yaklaşım da uluslararası sistemin anarşik olduğunu kabul etse de realistler devletlerin birbirine güvenemeyeceğini ve bu ortamda her devletin kendi güvenliğini kendisinin sağlaması gerektiğini savunmuştur. Barışın ulaşılsa dahi geçici olacağını belirten realizm, devletlerin savaş tehdidine karşı hazırlıklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Neorealizm sistemin çatışma yarattığını, ofansif realizm savaşın kazanç aracı olabileceğini, savunmacı realizm güvenliğin uzlaşıyla sağlanabileceğini, hegemonik yaklaşım güç dengelerinin savaş yaratabileceğini, neoklasik realizm ise iç dinamiklerin ve kaynakların savaşı tetikleyebileceğini ileri sürmüştür. Savaşın anarşik sistemde hayatta kalmanın aracı olarak görülmesi, realizmi savaş olgusunu en kapsamlı açıklayan yaklaşımlardan biri haline getirmiştir.

Liberalizm, liberal devletler arasında savaş olmayacağını savunmuş; ancak savaşı tümüyle dışlamamıştır. Otoriter rejimlere karşı güç kullanımını meşru gören liberal kuram, gelişmiş liberal devletlerin daha fazla kaynak aktarabildiğini belirtmiştir. Liberalizm, Paine'in müdahaleci devrimci liberalizmi ile Kant'ın evrimsel ve müdahalesiz liberalizmi arasında ikiye ayrılmıştır.

Realizm ve liberalizm arasında bir üçüncü yol olarak görülen İngiliz Okulu, savaşın uluslararası toplum içindeki normlar, kurallar ve değerler çerçevesinde sınırlandırılabilirliğini savunmuştur. Bu okul, savaşın toplumun üyesi olan ve olmayanlar arasında da gerçekleşebileceğini öne sürmüştür. Dayanışmacı yaklaşım insan hakları ve hukuku önceleyerek müdahaleyi meşru sayarken, çoğulcu yaklaşım düzeni önceleyerek müdahaleye mesafelidir.

Marksist kuram, savaşın sınıf çatışmalarından kaynaklandığını, kapitalist düzende barışın mümkün olmadığını, sosyalist devletler arasında ise savaş yaşanmadığını öne sürmüştür. Bu kuram, sınıf mücadelesinin sosyalizme, ardından komünizme evrileceğini ve savaşın bu dönüşümde bir araç işlevi gördüğünü belirtmiştir. Sosyalizmin egemen hale gelmesiyle savaşın sona ereceği iddia edilmiştir.

Eleştirel kuram, geleneksel kuramların varsayımlarını reddetmiş; devletin ve askeri güvenliğin önemini kabul etmekle birlikte, tehdidin yalnızca askeri kaynaklı olmadığını ve analiz biriminin sadece devletle sınırlı kalmaması gerektiğini savunmuştur. Güvenliği bireyin özgürleşmesi ile ilişkilendirmiş, savaşın birey üzerindeki yıkıcı etkisine dikkat çekmiştir. Gramsci'nin hegemonya kavramı, rızanın ortadan kalkmasıyla şiddetin tiranlığa evrilebileceğini öne sürmüştür.

İnşacılık, devletleri ve uluslararası sistemi inşa edilmiş gerçeklikler olarak görmüş, savaşları da bu inşanın bir parçası olarak değerlendirmiştir. Savaşların kimlik, kültür ve değerlerin oluşumunda önemli rol oynadığını ve derin toplumsal izler bıraktığını savunmuştur. Kopenhag Okulu, savaşın da tıpkı diğer güvenlikleştirilmiş meseleler gibi olağanüstü hâl ve acil önlemler gerektirdiğini vurgulamıştır. Savaşın toplum desteğine ve meşruiyete ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle devletlerin halkı ikna ederek kaynakların yeniden dağıtımı için rıza üretmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede her savaş bir güvenlikleştirme eylemi olarak görülmüştür.

Feminist kuram, savaşı erkek egemen bir eylem olarak ele almış; erkeklerin koruyucu, kadınların ise korunmaya muhtaç rollerle kodlandığını öne sürmüştür. Savaşın kadınlar üzerindeki etkisinin daha yıkıcı olduğunu, cinsel şiddetin bir savaş taktiği olarak kullanıldığını ve barış süreçlerinden kadınların dışlandığını belirtmiştir.

Post-yapısalcı kuram, savaşın ne olduğuna değil, nasıl ortaya çıktığına ve nasıl icra edildiğine odaklanmış, savaşın ardındaki bilgi-iktidar ilişkilerini çözümlemeye çalışmıştır. Post-kolonyal teori ise modern devlet, Uluslararası İlişkiler disiplini ve çatışma hukukunun Batı merkezli olduğunu eleştirmiş, geleneksel kuramların savaş mefhumunu anlamakta yetersiz kaldığını ileri sürmüştür.

Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişimiyle birlikte yeni kuramlar ortaya çıkmış, mevcut kuramlar kendilerini güncellemiştir. Savaşın dönüşümü, bu kuramların savaşa bakışını da şekillendirmiştir. Gelecekte savaşın ve Uluslararası İlişkilerin geçireceği değişim, bu iki alan arasındaki ilişkiyi doğrudan etkilemeye devam edecektir. Bu nedenle savaş, tanımı, pratiği ve doktriniyle akademik incelemelerin merkezinde yer almaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Aron, Raymond. *Peace and War: Theory of International Relations*, (NY Oxon: Routledge, 2003).
- Aydın, Aydın, Oğuzhan Tekin, "Realist, Liberal And Constructivist Approaches To War On Terror In Iraq", *Journal of Turkish Studies* (2016).
- Baysal, Barış. 'Savaş ve Barış', *Kuramsal Perspektiften Temel Uluslararası İlişkiler Kavramları*, ed. Buğra Sarı, İsmail Erkam Sula (Ankara: Nobel Yayınevi, 2021).
- Barkawi, Tarak, Mark Laffey. "The Postcolonial Moment in Security Studies." *Review of International Studies* 32, no. 2 (2006): 329–52.
- Binding, Mitchell, The Social Construction of War, *Canadian Military Journal*, Vol. 1 No. 1., (Winter 2017).
- Booth, Ken. "Security and Emancipation." *Review of International Studies* 17, no. 4 (1991): 313–326.
- Cavelty, Myrian Dunn & Victor Mauer, *The Routledge Handbook of Security Studies*, (London: Routledge & Taylor & Francis Group, 2012).
- Clausewitz, Carl Von, *On War*. Çev. Michael Howard & Peter Paret, (Princeton: Princeton University Press, 1984).
- Conover, Pamela Johnston, and Virginia Sapiro. "Gender, Feminist Consciousness, and War." *American Journal of Political Science* 37, no. 4 (1993): 1079–1099.
- Coulomb, Fanny, and Renaud Bellais. 2008. "The Marxist Analysis of War and Military Expenditures, Between Certainty and Uncertainty." *Defence and Peace Economics* 19, no. (5): 351–59.
- Dunne, Tim, "The English School", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013).
- Fierke, Karin M., "Critical Theory, Security, and Emancipation." *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. 30 Nov. 2017.
- Fierke, Karin M., "Constructivism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 200.
- Foucault, Michael, "Toplumu Savunmak Gerekir," çev. Şehsuvar Aktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018).
- Gat, Azar. *The Causes of War and the Spread of Peace. But Will War Rebound?* (Oxford, Oxford University Press 2017).

- Geller, Daniel S., and Konstantinos Travlos. "Integrating Realist and Neoliberal Theories of War." *Peace Economics, Peace Science, and Public Policy* 25, no. 2 (2019): 1–29.
- İpek, Volkan & Çağlar Oyman, "Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).
- James, Patrick. "Structural Realism and the Causes of War." *Mershon International Studies Review* 39, no. 2 (1995).
- Kára, Karel. "On the Marxist Theory of War and Peace." *Journal of Peace Research* 5, no. 1 (1968): 1–27.
- Khalid, Maryam, "Feminist Perspectives On Militarism and War", *The Oxford Handbook of Transnational Feminist Movements*, ed. Rawwida Baksh and Wendy Harcourt, (Oxford: Oxford University Press, 2015).
- Kurki, Milja & Colin Wright, "International Relations and Social Science", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013).
- Levy, Jack S., "Theories and Causes of War", *The Handbook on the Political Economy of War*, ed. Cristopher J. Coyne & Rachel L. Mathers. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011).
- Levy, Jack S. & William R. Thompson, *Causes of War*, (Hoboken NY: Wiley-Blackwell Publishing, 2009).
- Mearsheimer, John M., "Structural Realism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013).
- Okur, Mehmet Akif & Hakan Övünç Ongur. "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori", iç. "Uluslararası İlişkiler Teorileri", ed. Ramazan Gözen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).
- Ökten, Tolga, "Askerî Alanda Devrim: Ateş Gücü–Manevra Dengesi". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (2020): 125-162.
- Pejcinovic, Lacy, *War in International Society*, (Oxfordshire: Routledge, 2013).
- Peoples, Columba & Nick Vaughan-Williams, "Critical Security Studies: An Introduction", (London: Routledge, 2020).
- Russet, Bruce, "Liberalism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013).
- Sıddıkov, Zafarjon. "Vuruş Kavramlı Türkçe Akraba Kelimeler: Ses Olayları ve Etimoloji." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 55, no. 2 (2007): 151-174.

- Smith, Steve, "Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2013).
- Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Giray Fidan & Pulat Otkan, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).
- Szanto, Balazs, *War and International Relations*, (Oxford: Routledge, 2021).
- Tilly, Charles, "Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990", (Cambridge Mass: Basil Blackwell, 1990).
- Waltz, Kenneth N. "The Origins of War in Neorealist Theory." *The Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4 (1988): 615–628.
- Williams, Andrew. *Liberalism and War: The Victors and the Vanquished*. (Oxfordshire: Routledge, 2006).
- Williams, John, "Hedley Bull and Just War: Missed Opportunities and Lessons to be Learned", *European Journal Of International Relations* 16, no. 2, 179-84.
- Yalçinkaya, Haldun, "Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler", iç "Savaş: Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar" Der. Haldun Yalçinkaya, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010).
- "Savaş", *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim tarihi 01.01.2025].
- "War", *Anna Britannica, Home, World History, Wars, Battles & Armed Conflicts*, <https://www.britannica.com/topic/war>, [Erişim tarihi 01.01.2025]
- "War", *Etymology Online*, <https://www.etymonline.com/word/war>, [Erişim tarihi 01.01.2025].
- "War", *Merriam-Webster*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/war>, [Erişim tarihi 01.01.2025]